

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI

UTGIVEN SEDAN 1878

AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

Tema Litteraturen i Norden året 2024

Inledning: Den litterære klimasorg • Danmark: Englens År

Finland: Litteraturen är inte en ö • Österbotten tar plats

i det finlandssvenska • Island: Rosor växer inte i mossa

Norge: «Å dikte er å vera det vesle som ein vart»

Sverige: Mysterier och gåtfullhet

NT-Intervjun

Niels Fredrik Dahl om å dikte frem sine foreldre – og seg selv

NT-serien Nordiska Designer

Final: Grete Prytz Kittelsen

Politik

Grønland kommer tettere på verden

För egen räkning: Så kan Nordens grundlag moderniseras

Krönikan: Ett enat Norden med inre spänningar

Bokessä: Bilden av Sverige-Norge under kriget nyanseras

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

2025 • Häfte 2

NORDISK TIDSKRIFT 2/2025

INNEHÅLL

Artiklar

Tema: Litteraturen i Norden året 2024

Inledning: Den litterære klimasorg *Henrik Wivel* 139

Englens År. Dansk skønlitteratur 2024. *Lars Bukdahl* 143

Litteraturen är inte en ö (även om man i böckerna befinner sig på en ö).

De finskspråkiga romanerna året 2024. *Vesa Rantama* 153

Centrum och periferi i förvandling? Finlandssvensk skønlitteratur året 2024.

Tomi Riitamaa 165

Rosor växer inte i mossor. Isländsk litteratur året 2024. *Rósa María Hjörvar* . . . 177

«Å dikte er å vera det vesle som ein vart». Litteraturen i Norge året 2024.

Hans H. Skei 185

Mysterier och gåtfullhet. Svensk litteratur året 2024. *Therese Eriksson* 195

NT-serien: Nordiska Designer Final: 5. Norge – Grete Prytz Kittelsen

"Det begynte med et blankpusset kronestykke". *Karianne Bjellås Gilje* . . . 203

Grønland kommer tettere på verden. *Marianne Krogh Andersen* 215

Från Kalmarunionen till Nato. *Hannes H. Gissurarson* 221

NT-Intervjun

Om å dikte frem sine foreldre – og seg selv. Samtale med Niels Fredrik Dahl.

Jan H. Landro 227

* * *

För egen räkning

Helsingforsavtalet 1. – Politikerna. Så kan Nordens grundlag moderniseras.

Jan-Erik Enestam och Bertel Haarder 233

Krönika om nordiskt samarbete

Ett enat Norden med inre spänningar. *Johan Strang* 239

* * *

Bokessä

Bilden av Sverige-Norge under kriget nyanseras. *Lars-Åke Engblom* 243

Kring böcker och människor

Toppdiplomaten och politikern Hans Dahlgren – hellre "doer" än "thinker".

Erik Noreen 247

Finland – Västs ständiga utpost mot Öst. *Tommy Westerlund* 249

I storm for frihet – Om den første norske folkehøgskolen. *Jan Kløvstad* . . . 252

Framgångssagan Blåvitt. *Lena Wiklund* 255

* * *

Register över författare Litteraturen i Norden 2024. *Louise Hertzberg* 258

Sammanfattning, Tiivistelmä. 261, 262

HENRIK WIVEL

DEN LITTERÆRE KLIMASORG

Den svenske idehistoriker Sverker Sörlin udgav i 2024 *Snö – en historia*, der er en encyklopædisk kalejdoskopisk og populærvidenskabelig, men i de smukkeste passager poetisk beskrivelse af sneen og sneens betydning her i Norden for vores klima og mentalt for vores velbefindende. Og i sidste ende for naturen, som vi kender og genkender den.

Som et litterært anslag opstiller Sverker Sörlin en modsætning mellem to forskellige engle: Historiens engel og Sneenglen.

De fleste kender Sneenglen, for den kan vi selv lave den vintermorgen det første tykke lag nysne har lagt sig blødt over landskabet. Fuld af forventning går vi ud i sneen, lægger os ned på ryggen, lukke øjnene et sekund og nyder det. Spredt armene ud til siden og bevæger dem op og ned i sneen. Så har vi skabt en hvid skikkelse i sneen med brede vinger, en skikkelse som Sverker Sörlin kalder for ”en bedre udgave af os selv”. Forfatteren betegner i forlængelse heraf sneen som nådegave til mennesket og nærmer sig flere steder i bogen naturteologien. For sneen er lig med det skabte, naturen som den *er*, og har været så længe vi kan huske i menneskehedens historie. Men som han påpeger er sneen ikke længere givet. På grund af den globale opvarmning bliver der mindre af den og den smelter med foruroligende hast i en tilsyneladende irreversibel proces. For dækker sneen ikke store dele af kloden omkring polerne og i de høje bjerge som Jordens hvide spejl, så bliver solens lys ikke reflekteret og sendt tilbage i rummet. I stedet må jorden selv absorbere al varmen, som så igen øger temperaturen og potentielt rummer den globale katastrofe. Den nådesløse.

Færre kender Historiens engel. Den grunder sig i et essay, som den tyske filosof Walter Benjamin skrev, efter han i 1921 erhvervede et billede af Paul Klee. Billedet viser en engel med skræmte øje og udbredte vinger, der synes af forsvinde for betragteren og blæse længere og længere væk. Benjamin fortolkende den som Historiens engel, der fjerner sig fra os og aldrig kan blive en skytsengel. For Benjamin er Historiens engel lig med udviklingen; det udviklingsoptimister har kaldt ”fremskridtet”. Der udgår, som Benjamin skriver, en stormvind fra Paradiset, som blæser englen væk og som i slipstrømmen ophober ruin på ruin. Historiens engel er et skræmt vidne til alle de ødelæggelser, menneskeheden har forårsaget igennem tiderne og i anden forstand udtryk for syndefaldet, der drev mennesket ud af Paradisets uskyld.

Et kapitel i *Snö – en historia* er viet sorgen over tabet, snesorgen. Det kredser omkring den nådegave, som sneen er. Ved at gribe ind i naturen, gør vi mennesker det, som ”kun Jorden og himlen tidligere kunne gøre. Uden at

vi har tænkt igennem, hvad vi mister”. Det medfører en sorg, der i vor tids overdrevne hang til diagnoser og udredninger er blevet betitlet ”klimasorg”. Den har også i det seneste årti ramt både fag- og skønlitteraturen. En række bøger har taget naturens fænomener op som emne og vores udveksling og erfaring med naturen, dens vækster og de levende væsner i den. Der er kommet bøger om træernes hemmelige liv, om havets underværker, om sommerfugle, om at leve med får, om brænde og om de på en gang litterære og naturvidenskabelige pionerer, som den tyske naturforsker Alexander von Humboldt, der grundlagde den måde vi forstår og skriver om naturen på i dag. Humboldts tilgang naturen, bjergene og befolkningerne på sine lange rejser bl.a. til Latinamerika var den indlevede fortolkning, hvor mennesket ikke er adskilt fra naturen, men en nærmest osmotisk del af den. Vi har et indre liv som på Humboldts tid blev kaldt for sjælen. Men dyrene og væksterne har også et indre liv, en sjæl. Og forstår og respekterer vi ikke dette, vil Historiens engel forsvinde i det fjerne og forårsage flere ødelæggelser, storme og ruin.

Store digtere har til alle tider været utænkelige uden naturen og et nært forhold til den. Naturen danner mere end klangbund for digterne. Naturen danner udgangspunkt for de dybeste indsigter og er en afgørende forudsætning for inspiration og dermed skabelse. I Norden kan vi - blot fra traditionen - nævne klassikere som lyrikerne H. A. Brorson, B. S. Ingemann, Tomas Tranströmer og Inger Christensen, forfattere som Selma Lagerlöf, Tove Jansson, Knut Hamsun, Sigrid Undset og Johannes V. Jensen. Iagttagelsen af og forståelsen for naturen og menneskets udveksling med den er ikke ny og eksemplerne er i princippet legio fra antikken og frem. Heller ikke paradigmeskiftet fra humanisme til post-humanisme er nyt. Store digtere – det gælder også billedkunstnere – har altid forstået, at menneskets ikke er udgangspunkt, endsige centrum, for det skabte; alt levende omkring os har samme værdi som vi og er uadskillelige fra os. Vi kan citere den tyske digter Rainer Maria Rilke, der jo havde en forkærlighed for nordisk kultur og satte forfatteren og biologen med de mest minutiøse naturbeskrivelser J. P. Jacobsen højest af alle. I sine sene digte fra begyndelsen af 1900-tallet skriver Rilke - her i Thorkild Bjørnvigs danske gendigtning (Bjørnvig skrev parentetisk allerede ”miljødigte” 1970’erne):

Igennem alle væsner går ét rum:
den indre verdens. Fuglen flyver stum
igennem os. Jeg, som vil gro, ser ud
og i mig skyder træets friske skud.

Nej, det nye ligger i sorgen, vemodet og melankolien over naturens tilstand, som nu bliver artikuleret af en flerhed af forfattere og er på vej til at få en status som litterær genre. Sorgbearbejdelsen og den indirekte økokritik går hånd i hånd i Iida Turpeinens smukke debutroman *Elolliset (På sporet af det levende)*.

Romanen blev nævnt sidste år på denne plads og i Vesa Rantamas oversigt over finsk litteratur 2023. Siden er den blevet en prisbelønnet international bestseller, der kredser om det store havdyr, Stellers Søko; dette fredelige, vegetative dyr, som blev udryddet stort set i samme øjeblik det blev lokaliseret på en øde arktisk ø. I dag findes Stellers Søko kun som ét, endda ikke helt komplet skelet på Det Naturhistoriske Museum i Helsingfors. Vi kan kun forestille os, hvordan dyret har set ud, da det levende i havet mellem bølgende søgræs.

Den nye litterære klimasorg er ikke aktivistisk, men elegisk og kan defineres som både fag- og skønlitterære værker, der udforsker følelser af sorg, tristhed, bekymring og angst i forbindelse med klimaforandringerne. Og som søger strategier for overlevelse, ikke alene menneskets, men frem for alt naturens i dens eksisterende og derfor bekræftende livsformer. Fra de senere års litterære høst i Norden kan nævnes islandske Auður Ava Ólafsdóttirs *Dyralif (Dyreliv)*, svenske Madeleine Hesserus *Isola*, danske Maja Lundes *Den sidste af de vilde heste*, Jonas Eikas noveller *Efter solen* og Siri Ranva Hjelm Jacobsens *Havbreve*, hvor Atlanterhavet og Middelhavet får deres egne stemmer. Uomgængelig er også Kerstin Ekmans mesterroman *Löpa varg (Ulvespring)*. Den svenske titel er på givende vis flertydig. *Löpa varg* kan på den ene side være en bydeform: løb ulv, flygt for mennesket mens du endnu kan! Eller på den anden side være animistisk: at løbe med ulv er et kultisk fænomen med en dyb historie, hvor mennesket bliver som dyret ved at løbe med det, finde ind til dets væsen og iklæde sig dets ham.

I dette års litterære oversigt over den nordiske årgang 2024 i *Nordisk Tidskrift* fremhæver Vesa Rantana fra Finland forfatteren Anni Kytömäkis monumentale roman *Mirabelis*, der rejser en flerhed af miljøspørgsmål og beskriver menneskets forhold til truede dyrearter og naturen i videre forstand, herunder også Stellers Søko. Også lyrikeren Lassi Hyvärinen digte *Viera metsä* (Den fremmede skov) om naturen, som både et sted for genkendelse og for skræmmende udartet fremmedhed, nævnes som eksempel. Fra Island nævner Rósa María Hjörvar en roman af Tómas Ávar Ólafsson, *Breidtpotur*, hvor store fly konstant cirkler rundt og spreder et kemisk produkt, som skal mindske den globale opvarmning. Nede på jorden kan menneskene så fortsætte deres svineri under et tæppe af infernalsk larm.

I Sverker Sörlins *Snö – en historia* beskriver han sneen som en del af verdens åndedræt. En foræring. Vi har ikke bedt om sneen. Den falder som en gave. Når sneen falder og forandrer landskabet, får vi hvert år her i Norden en chance for at få kontakt til et andet mulighedsrum. Sneen signalerer, at forandring er mulig. Deri er sneen vidnesbyrd om nåde. Ingen forsikring om frelse, men en visuelt, taktil og temperaturmæssig inspiration til ansvar.

Den mulighed er forpasset i USA, hvor den konservative politiske administration og Tech industri bruger ”snowflake” - ”snefnug” som skældsord over

for identitetspolitisk vakte og krænkelssesparate. De er "snefnug", forstået som sarte og smeltende, indtil de rinder bort som vand. Et af verdens smukkeste syn og en af poesiens smukkeste metaforer, der vidner om de lysende egenskaber naturen og klimaet rummer, transformeres til udskamning. Det er der ingen nåde i. Ingen forvandling og forandring, ingen tro, håb og kærlighed. Så er det langt mere givende, hvad den svenske singer-song writer Håkan Hellström synger i sin melodiske årstidssang om december, "Sweethearts":

December. Hür länge höll vi varandra?
 Jag trodde inget som blänkte kunde stanna
 Men just när jag slutat tro
 Blev regndroppar till snöflingor.

LARS BUKDAHL
 ENGLENS ÅR
 Dansk skønlitteratur 2024

Visioner er blevet et hverdagsyn i ny dansk litteratur, ikke mindst i poesien, der i sig selv gør hverdagen til en vision. Både en ny generation digtere og en række forfatterveteraner er i topform. Så det eneste Danmark mangler er, at Solvej Balle får Nobelprisen.

Lars Bukdahl skriver om dansk litteratur 2024 med glimt fra foråret 2025. Lars Bukdahl er digter og litteraturkritiker ved *Weekendvisen*, samt redakør af lyriktidsskriftet *Hvedekorn*.

En bog glimrer ved sit fravær i boghøsten for 2024, nemlig sjette bind af Solvej Balles stadig mere prisnominerede og -belønnede (i 2025 kom den engelske oversættelse af første bind på shortlisten til The International Booker Prize – det kan blive nødt til at ende med Nobelprisen) syvbindværk *Om udregning af rumfang*, hvis føljetonudgivelse ellers ikke har misset et år siden påbegyndelsen i 2019, men 18. november, som er den dato hovedpersonen Tara og en stadig større gruppe af skæbnekolleger ikke kan undslippe, ankom og gik uden at de med længsel ventede bind så dagens lys. I skrivende stund, som er forsommeren 2025, lyder der troværdige rygter om, at sjette bind er planlagt til at udkomme 1. juli. Det håber jeg er sandt, men jeg vil have bogen i hånden, før jeg tør tro på det.

En del engle

Det er forunderligt, hvor forskelligt skidegod poesi kan opføre sig. Hvor forskelligt poetisk renfærdighed kan give sig udtryk. Hvor forskelligt depression kan blomstre sprogligt. Det handler om to af året 2024's bedste digtsamlinger, Sebastian Nathans *Engle*, som er hans kun anden bog og ikke et gennembrud, for det var hans debutsamling *Honey Moon*, 2021, allerede, men så lidt mere spektakulært et kapitel af et løbende gennembrud, og Christina Hagens *Pow pow pow* med den selvopfundne genrebetegnelse "pistoldigte", som er hendes ottende bog og noget af et comeback efter de fem års boglige tavshed, der fulgte den mærkeligt forbistrede anti-krænkede *Korrekthedsbibelen*.

Nathans digte er på samme tid helt åbne og luftige og fint fyndige og underfundige flaneringer i bylandskaber, hvor en løftelse af det jordstrygende humør forsøges og lykkes via iagttagelse og påkaldelse af planter, især træer, og dyr, især ræve, og venner, gerne navngivne, den mest konkrete inkarnation af titlens engle. Bogen ligner et eksperiment i, hvor følelsesfuldt og bare smukt enkelhed kan træde frem på en bogside, og Nathan præsenterer sig som en fuld formet, vildt traditionel og brandoriginal digter, der ikke er til at stoppe. Og det er lige så lidt naivisme som hos Jens August Schade, en oplagt forfader til

forund-ringsbestræbelsen og forundringsmagien – tre digte er ikke for lidt at citere:

“de er ikke så mange stjerner at se/ er det ikke ufatteligt/ at verden er ens for alle// mørket klæber til bukserne/ men der er ikke så langt igen// jeg ringer til carmen/ det vigtigste er at hun er her// en ræv løber over vejen/ hvor bispebjergvej løber ud i tuborgvej/ vi får øjenkontakt/ jeg tænker yes/ nu har du set mig”

“mine fødder er luft/ højhusene bærer et flag// vinteren er fucking uendelig// en dag med en blå himmel/ skyggerne står mål med verden// så bliver det aften som altid/ klokken er ikke engang fem// en lille måne ligger i min hånd/ en lille engel/ folder vingerne ud / flyver op på himlen igen”

“hvis træerne springer ud er det et vindue/ en mulighed for modstand// hjertet er hårdt som en coladåse/ det er ikke umuligt at ødelægge// fuglene sidder i grenene// jeg leder efter et hjem i alt dette// en hånd, en pyt/ en planet”

Så godt et billede som noget på, hvad poesi kan være, når det som hos Nathan er bedst: en, hånd, en pyt, en planet.

Og så må Hagens pistoldigte være en eksploderet dødsstjerne, hvor fortid såvel som nutid går op i røg i en direkte transmission med indbygget støjsender, først og fremmes i mashup med de gamle, folkelige såkaldte molbohistorier, om provins-idioters

grandiost idiotiske idiot-projekter. Det er et grusomme ting, vold og overgreb, vanrøgt og misbrug, der berettes om, men det gøres med en offensivt afvæbnende fandenivoldskhed, en slags hvirvlende vrængen, som gør endnu mere ondt end nogen straight knækprosaisk bekendelse ville have gjort. Det sønderjyske som et langt mere inderligt støj-dansk end *Tintin i Congo*-sproget i Hagens to *White Girl*-bind. De erindrende prosadigte i første afsnit er alle sammen betitlet "Banke banke på":

"En bette molbo havdæ hund som var en golden retriever og hver gang den løb imøj æ bette molbo gynget æ mundvig op og ned så den skiftevis smilet og så bedrøvet ud og det kendte æ molbo alt fra sig selv og den elsket si hund selvomn æ hund tit stak af og æ molbo stod mid i ingenting med bløden hud efter æ nylonsnors kuren henn a æ håndflade. Den lesket si hund for selvom man er alene med si far er man ik alene når bare man har si hund. Og den lignet æ hund fra æ reklamer og film og den hat en kæmpe stor kurv ved siden af æ pejs. Og selvom den stak af kun engang imelle, var det allivel mere end æ molbofar ville være me til og derfor kød han'en."

2024's allerrenfærdigste bog og måske endda også trods stærk konkurrence allerstærkeste og bare allerbedste - den blev ikke for ingenting præmieret med Kritikerprisen i år - overdøvende og -sprængende al depressivitet med en helt anden vild og ambitiøs kraft end Nathans og Hagens nok så kapable og egensindige pareringer – var Christel Wiinblads *Deep Purple*, der bærer genrebetegnelsen "Messe", hvilket ingen dansk bog har turdet kalde sig siden Bo Green Jensens debutbog *Requiem & messe*, 1981. Bo Greens messe var der hele tiden kontrol på, Wiinblads messe stikker igen og igen af fra sig selv, men gør det med en suverænitet, der både har med kunstnerisk kraft at skaffe og med systematisk og systemisk virtuositet.

Bogen starter med erindringsglimt af kærlighedshunger og gennemgribende (københavnsk) nævær med verden og rammer så chokket over digterjegets (og som i hver andet afsnit er digtertredjepersonens) lillebrors selv, men forsøger at overvinde chokket og sorgen ved simpelthen at digtes dødens minus til plus og broren levende igene, som sig selv og engel (der var englene igen, der kommer endnu flere i næste afsnit, det var Englens År i dansk litteratur, for første gang siden 80'erne og værker som Bo Green Jensens *Den blivende engel*, Michael Strunges *Væbnet med vinger* og Pia Tafdrups *Når der går hul på en engel*) og gevirkronet skovgud. Vision som virkelighedsfor nægtende - og forvandlende, digterisk viljeshandling. Sproget hvirvler sig parallelt stadig mere strengt ekstatisk, om jeg så må sige, frem til kulminationen i afsnittet "I skovbrynet", hvor gentagelserne hypnotisk (og hypnotiseret) igen og igen danner flere sider lange, let forskydende mønstre, systemdigtning på gloende pæle. Se – og hør - bare: det er ret utroligt, herunder utroligt godt som sagt og skønt:

“»og nu her i stilheden her mellem træerne så jeg dem gå her i deres netværk.// og nu her i stilheden her på stammerne så jeg dem gå her i deres rækker.// og nu her i stilheden her i grenen så jeg dem skinne her i deres mønstre og i deres former.// og nu her i stilheden her på bladene så jeg dem skinne her i deres myrekroppe og i deres strukturer.// og jeg mærkede her deres små, blide myrefødders tryk her på grenene og her på Jorden.// og jeg mærkede deres små, blide myrefødders tryk her på træerne og her på Jorden.// og jeg mærkede her deres små, blide myrefødders tryk her på min pande og her på Jorden.// og jeg mærkede her deres små, blide myrefødders tryk her på mine hænder og her på Jorden.// og jeg mærkede her deres små, blide myrefødders tryk her i mit hjerte og her på Jorden.// og jeg mærkede her deres små, blide myrefødders tryk her i min ryg og her på Jorden.// og som egerternes poter her var dine poter her, var de dine myrefødder her.// og som uglernes klør her var dine klør her, var de dine myrefødder her.// og som fuglenes vinger her var dine vinger her, var de dine myrefødder her.// og som larvernes fødder her, var de dine myrefødder her.// og som bladenes øjne her var dine øjne her, var de dine myrefødder her.// og som regnens kærtegn her var dine kærtegn her, var de dine myrefødder her.// og som skovens kærtegn her var dine kærtegn her, var de dine myrefødder her.// og som rådyrets krone her var din krone her, var de dine myrefødder her.«

Flere engle! Flere Mariaer!

Også i prosaen trådte engle pludselig frem med store, bevinget styrke, i nemlig to af årets mest ventede og heldigvis også mest løfteindfriende romaner skrevet af yngre forfattere Jonas Eikas *Åben himmel*, hans tredje bog, og Fine Gråbøls *Hundede børn*, hendes anden bog. Englene i Nord Råds Litteraturpris-vinder (for den vilde novellesamling *Efter solen*) Eikas majestætisk kærtrende mursten om en flok såkaldte beginer, en slags autonome nonner, lidt og med tiden meget oprørske, i 1200-tallets Frankrig optræder i de visioner, som hovedpersonen, beginen Ida, i en roman i romanen har om Jomfru Maria. De har skjult for mennesker, deres eget liv og deres egen verden, englene, som Maria kommer på sporet af. Det er ikke helt klart, tydeligvis heller ikke for forfatteren, hvordan de skal opfattes i forhold til de meget tydeligere - herunder meget tydeligere aktualiserende - temaer, om blandt andet spiritualitet som både potent og afmægtig revoltestrategi, og denne prægnant forstyrrende og nærværende uklarhed når læseren rigtig glad for.

At der er engle med i Gråbøls tætte, koncentrerede kortroman er noget af plotspoiler i absolut ikke-plottet og anti-plottet roman, for de ankommer først på de sidste to sider, eller rettere det er først på de sidste to sider, at romanens hovedpersoner, en flok unge sangelever, som vi gennem romanen tæt, koncentreret følger i deres tætte, koncentrerede børne- og skoleliv på denne

her sært, stadig mere hældende sangskole, brat og spektakulært forvandles til engle. Så, jeg har sagt det, og jeg vil også citere det, dette er stedet for store, vigtige spoilers. Gråbøl er dybt solidarisk, ekstatisk og minutiøst, med sine unge hovedpersoner og deres sitrende, summende, syngende ungdommelighed, helt frem til de omsider slipper jorden:

“Jeg mærkede det summe i fingerspidserne, mærkede fødderne lette en smule. Jeg kunne ikke lade være, svævende, at synge med lukket mund. Så nynnede vi alle med mens vingerne begyndte at baske og vi steg til vejrs. Vi åbnede mundene, skreg. De høje toner, de dybe toner. Vi modulerede, indtil ingen tonart var genkendelig længere, vi fulgte hinanden som befandt vi os i den samme snævre strube. En hvirvelvind af barnestemmer. Det var en blållilla himmel der greb ud efter os, tynd glasur med tivolikrymmel. Streger af pink, isblå. Skolen væltede så snart vores fødder forlod træet, som om det kun var vægten af os, der havde holdt den på plads.”

Det er overraskende, men yderst velkomment, at visioner er blevet et hverdagssyn i ny, dansk litteratur, at hverdagen udfolder sig som en vision. En ung veteran ud i visioner er Signe Gjessing, hendes 2024-samling af digte (eller mere specifikt og præcist Gjessing-sentenser) og prosa hedder defensivt og muntret anrørende *I kan da også bare skrive om stjernerne!* Hvilket hendes kolleger som dokumenteret i høj grad har gjort eller i hvert fald, hvilket vel i hendes optik må være værre dvs. bedre, om engle og Maria, som det første afsnit, *Et epileptisk anfald*. En marialegende”, i Gjessings 38 sider korte bind er viet. Sådan begynder de sirligt visionære løjer med en slags manual i visionær skrivekunst:

“Maria åbner lågen til engen, der ikke kan blomstre lige så længe uåbnet som åbnet (Luk 1,34). Hun finder ud af, at de fleste planeter blomstrer efter den redningsplan, der er udstukket for stjernerne: *Ud til alle sider, søg første mulige vision at gribe fat i, udlev den*. Maria ser sig omkring og tænker. *Det uendelige springer flere blomster over, så er det let at være uendelig*. / Hun mærker, at hun er blevet stiv i sine ankelled, som hun går hen over engen. Hendes knogler har stadig en tandbørste til at stå hos stjernerne. / Valmuerne siger nej til skønheden, fordi det kunne være, der kom noget bedre.”

Og må jeg lige foreslå et tante-niece-visionært partnerskab mellem Signe Gjessing, født 1992, og Marianne Larsen, født 1951, der i en litteraturquiz sagtens kunne gættes til at være ophavsmand til linjen om knogler, tandbørste, stjerner, og som nu omsidrer får alle de priser, hun burde have fået for længst, først og fremmest Kritikerprisen og Det Danske Akademis Store Pris, nu er der rent objektivt ikke længere nogen tvivl om, at hun er en af vores helt store digtere, oppe i Top Fem, mindst. Her er et meget gjessingsk digt fra den nye samling,

der selvfølgelig hedder noget enkelt som *på en skala fra havblik til forestillingen om lettelsens suk* – bid mærke i den meget larsenske/gjessingske glæde ved at sætte mere eller mindre hjemmelavede abstraktioner i omdrejninger:

“Klient der ikke har fået færdigudredt sin længselsfuldhed fortæller:// - Det mørknede omkring mine briller./ Mine søgende øjekast flød sammen/ med slør efter slør af forsvindende sigtbarhed/ i og omkring mig ./ Men så med é dukkede “de tusind længsels date” op/ fordi/ forude./ Så meget kunne jeg da se./ Og vinkede af alle kræfter med begge arme/ og hver drøbelagtig figur i kroppen./ Det virkede./ Daten smilede mig høfligt og hurtigt/ og fremmed i møde./ Lidt efter byttede vores auraer lys med hinanden.”

Jeg kom først til at skrive “vinkede af alle kræfter med begge øjne”, fordi poetisk visionsstyrke smitter! Det er hele meningen, hvis der er en!

Minus engle

Hvilke af de bedste romaner og digtbøger kunne vi udnævne til at være årets i bedste forstand mindst visionære? Den mindst visionære, betydelige roman (som ikke er det samme som den mindst håbefulde roman - måske endda tværtimod) roman er måske tredje bind af Katrine Marie Guldagers kortroman-trilogi om og trætte og bitre og heldigvis også vrede, midaldrende kvinder stedt i udmagret velfærdsstat. Socialrealisme som raserianfald. Tredjebindet handler om parterapeuten Marianne, der kæmper med næb og klør for at hendes store søn ikke skal blive helt væk i det psykiatriske system. Det er på den sammen tid det mest desperate og det mest aktivistisk kritiske - sådan er det, det skal laves om! - bind i trilogien. Det vil sige også det mindst vittigt fandenivoldske, hvilket garanteret er strategisk bevidst fra Guldagers side, først skulle læserne blive afhængige af (illusionen om – de to første bind er reelt heller ikke så rare) den sjove skraphed og den skrappe sjovhed, og så kunne sortheden slå til med en anden, forbrændt alvor.

Den mindst visionære, betydelige digtbog (hvis det ikke er Christina Hagens *Pow Pow Pow*, som på grund af overlappende systemer – depression/renfærdighed/engle - kom til at stå lidt ensomt mellem Nathans digtsamling og Wiinblads messe i starten af artiklen, men den er så også næsten polemisk anti-visionær og i hvert fald anti-håbeful) kunne være Nikolaj Zeuthens *Per, 1 klasse*, der er noget så eksotisk som en digtsamling om et år en syvårig drengs liv – digtersønnen har dagligt afreporteret, og digteren har så skåret til og redigeret hårdt. Og blidt, fordi man mærker en enorm interesse og respekt for drengens verden og perspektiv og hans prioriteringer af, hvad der vigtigt og uvigtigt, som nemlig er stort og småt med de evige lektier - så vildt (og mildt) med digte om lektier! - lige midt imellem i et miks, som en voksen aldrig ville have ramt så præcist på egen ånd. Fem af Nikolaj og Pers digte:

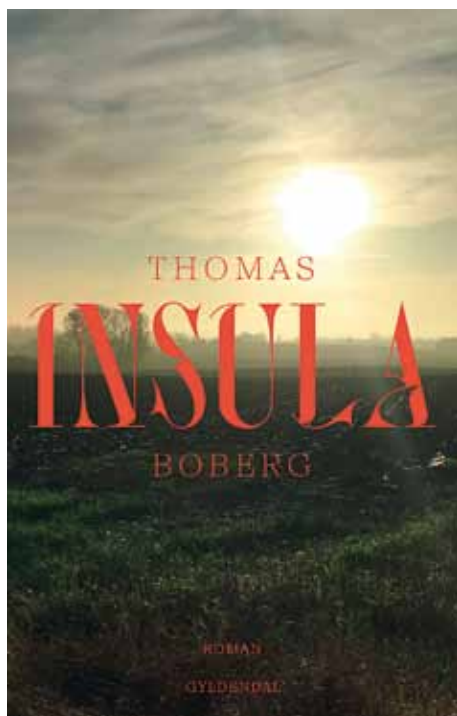
“ser på træet der står ved cyklerne/ der er næsten ingen blade tilbage på det”

“jeg prøver det nye bilspil/ men det er svært/ igen og igen kører jeg i susende fart/ ind i træer eller huse eller ud over klippekraenter// fail, står der hen over skærmen/ du er død” “der er vådt på vejen/ og jeg skal tørre skoene/ på måtten lige når jeg kommer ind på skolen/ jeg gør det i et firkantet mønster/ trappen tager jeg i et system/ med skiftevis to og tre trin” “ vil gerne spille mere PS/ men det får vi ikke lov til/ mor og far siger at vi er trætte/ efter en lang uge/ vi forklarer at det ikke passer/ vi er ikke trætte/ det kan vi selv føle/ i vores egne kroppe/ men mor og far giver sig ikke/ vi trænger til ro/ og må acceptere det”.

Her i den ikke-visionære, men NB ikke anti-visionære afdeling vil jeg også gerne placere en årets mest formelt originale bøger, Maja Lee Langvads roman *Tolk*, og vi ved fra unikke værker som debuten *Find Holger Danske*, 2006, og det systemiske stykke totalskrift om transnational adoption *HUN ER VRED*, 2014, at jo yderligere Langvad eksperimenterer, jo dybere slår det indad, således også her, hvor en række som dramatik opsatte samtaler mellem Langvad-jeget, hendes kvindelige tolk (som en tid lang også er hendes kæreste) og hendes biologiske, sydkoreanske familie, men fordi Langvad-jeget ulykkeligt nok ikke forstår koreansk står alle koreanske replikker tomme, hvilket smukt og bevægende (og sjovt) illuminerer den uhjælpelige kløft, adoptionen sprænger åben - et næsten farce-agtigt spor er bestræbelsen på at holde Langvad-jeget og tolkens kærlighedsrelation hemmelig for den biologiske familie. Det er ikke store ting, der bliver talt om, det er netop ikke store ting, der bliver talt om, og derfor blive de bogstavelige sprækker desto mere rungende:

“Min mor siger: / Min tolk siger: Hun spørger, hvornår du kommer igen./ Jeg siger: Jeg vil prøve at komme tilbage næste år./ Min tolk siger: / Min mor siger: / Min tolk siger: Hun siger, du skal kontakte dem, når du kommer igen./ Jeg siger: Det skal jeg nok./ Min tolk siger:/ Min mor siger:/ *Min tolk smiler.*/ Jeg siger: Hvad var det, hun sagde til dig?/ Min tolk siger: HUN takkede mig for at komme med./ *Vi rejser os op og tager vores sko på. Så bukker vi for mine forældre og træder udenfor i den lune aftenluft.*”

To store, vigtigt skrumlende, på samme tid indædt og inderligt autofiktive romaner er Naja Marie Aidts *Øvelser i mørket* og Thomas Bobergs *Insula*. Sidstnævnte har haft en idiotisk krænkert reception ved siden af den kritisk anerkendte, eftersom nemlig en række bebobere på den ø, hvor romanen (åbenbart) genkendeligt udspiller sig, føler sig gået for nær og ufordelagtigt portrætteret. Hvilket de sagtens i en eller anden forstand sagtens kan have ret i at føle – hvad ved jeg, der ikke bebor den pågældende ø - det er bare komplet ligegyldigt, set fra kunstens og alle de andre, ikke ø-boende læsers synsvinkel, når bogen er kunstnerisk vellykket som et stykke sprogkunst, og det er den blandt andet fordi Boberg først og fremmest nægter at skåne sit eget alter ego, der med stort besvær forsøger at undertrykke sin naturlige rastløshed (der

har resulteret i flere bind med rejseberetninger, dette er en anti-rejsebog) til fordel for en nysgerrig, forpligtet ø-eksistens, der hele tiden anfægter, ikke mindst i forhold til Boberg-jegets lille søn.

Aids roman er en slags fiktivt forskudt, forsigtigt konstruktiv fortsættelse til den rigt nådesløse bog om hendes store søns død, *Har døden taget noget fra dig, så giv det tilbage*, 2027; møder med en klog psykolog veksler med møder med trofaste veninder, der veksler med kuldslåede beretninger om kvinder i mænds vold; bogen bæres frem af en rå og ihærdig overlevelsesvilje, der både er personlig/eksistentiel og feministisk/solidarisk.

For di han helt bevidst tæmmer sit sædvanligvis ubændigt

billed- og visionsbugnende mæle skal der oså være plads til Bjørn Rasmussens såkaldte “hestepigeroman” *Kirstens hævn*, der parallelt med solidariteten i Aids roman handler om en ung hestepige, der planlægger et mord på sin ualmindeligt dumme svin af en stedfar. Det er en helt øm skildring af pigefælleskab og en helt iskold hævn-thriller på samme tid.

Romanveteraner i topform

Det bliver et helt uretfærdigt afsnit dette, for det på alt for kort plads skal berette om fem af årets bedste romaner skrevet af fem af Danmarks bedst og mest erfarne romanforfattere – erfarne i at være de bedste nemlig, for det har de hele tiden været, men er de også blevet mere og mere, som de ikke længere, i hvert fald for de ældste tre femtedeles vedkommende, har noget at bevise, alle priserne er indkasseret (Nordisk Råds Litteraturpris er det uretfærdigt nok kun Willumsen, der har fået fingrene, men det er der stadigvæk tid til at rette op på!).

Vibeke Grønfeldt forlod eller afbrød sin serie af fragmentarier om sit alter ego Elvine Brink til fordel for noget så spektakulært som en postapokalyptisk roman kaldet *Lufthavet* om livet efter den store katastrofe, som selvfølgelig afslører sig

som slet ikke så spektakulært, men pænt stille og roligt, ja, næsten idyllisk, mens vi følger endnu et alter ego, Petra Jacobsen, vandre rundt i ruinerne og indsamle proviant og konversere og drage omsorg for andre (herunder ikke mindst vælge gode bøger til dem). Mærkeligt sitrende smukt og rart er den bog.

Svend Åge Madsens bud på en roman om den overalt raserende kunstige intelligens, *Espens fire liv*, er lige så fundamentalt og umiskendeligt madsensk, som Grøntfeldts postapokalyptiske roman er fundamentalt og umiskendeligt grøntfeldtsk, med sit energiske knopskydende net af fræsende underfundige fortællinger. Det kan være AI efter indtagelse af de to bugnende forfatterskaber ville kunne skabe umiddelbart vellignende Grøntfeldt- og Madsen-romaner, men de ville jo aldrig fra *scratch* kunne opfinde grøntfeldthed eller madsenhed.

Eller willumsenhed. Sjovt parallelt med Madsens roman, hvor en kvinde er født uden selvopholdelsesdrift og derfor i sin tid blev udstyret med et usb-stik-lille computerprogram, der holder hende snusfornuftigt vital, er hovedpersonen i Dorrit Willumsens lille, fineste fabel af en roman en dansedukke, der flygter fra sin skaber og genfortalt og iagttaget af håbløst betaget jegfortæller oplever storhed og fald i artistisk partnerskab med en blikkenslager. Kort fortalt! Og sort og sart og ikke særlig rart (i forhold til Grøntfeldt og Madsen), men i den grad dansant – sikke også Willumsen skriver mesterligt sent!

Heller ikke er maskinen i stand til at opfinde hesselholdtskhed, I Christina Hesselholdts roman *Gennem et filter af rødt* holder hesselholdtskheden sig som sædvanlig ligre så stilistisk brillant som grøntfeldtheden og willumsenheden (madsenheden er mere knortet, men derfor ikke mindre mesterlig), bare på en mere, kukket, springsk facon, og loige den grad mere kukket og springsk end vanligt (ligesom i generationskollegaen og kollegamesterstilisten Helle Helles seneste bøger) og paradoksalt fordi der sker så godt som ingenting actionmæssigt i romanen: Det voksne søskendepar Gustava, ekspsykiater, og Mikael, aktiespekulant, som vi lærte at kende i den forrige roman *Til lyden af egen tromme*, hvor Mikael jagede fra Tromsø til Venedig efter selvmordstruede Gustava, er stenet fuldstændig til i inaktivitet og initiativløshed i Mikael's hus, og længere er den virkelig ikke, stærkt kosteligt, helt frem til slutningen, der faktisk er en ægte slutning.

Eller adolphsenskhed. Peter Adolphsens hyper-finurlige roman *Ellepigen Pif & 42, den tavse guru* orker jeg simpelthen ikke omtale nærmere; titlen i dens selvstændige hyper-finurlighed og dens i og for sig ret dækkende referat af den todelte, hyper-finurlige handling må være alt nok og dermed også anbefaling nok, hvis man altså er til hyper-finurlighed, hvilket burde være en et litterær genrefelt, inkluderende også Svend Åge Madsen, hvert fald delvist, på lige linje med kriminallitteratur og sci-fi og fantastisk, og et stykke hyper-finurligt fantasy er romanen akkurat, i hvert fald delvist.

To undtagelser

Jeg vil afslutte min umulige liste med to små romaner, der er det, man på amerikansk kalder *sleepers*, som ikke betyder, at de er søvndyssende, men tværtimod, at de er gået under radaren for alle undtagen de mest vågne, fordi de ligner drømmeværker, men det er de ikke, de er lige til at gribe ud efter og få i hænderne og læse med store, åbne øjne. Maria Dixens *Alt andet er gift* er en helt utrolig grum og utroligt nok grummere og grummere familiehistorie fortalt af en tante til en niece i Córdoba i Spanien. Anne Mari Borcherts *Lykkelig med M* er næsten stik omvendt en hvinende bittersød og skær beretning to unge kvinder, en dansk og en svensk, der kommunikerer sødt og skært på livet løs, via ikke mindst memes og GIF's, og lige præcis aldrig bliver kærester. Det er, som de to bøger hver især agerer modgift til den andens henholdsvis mørke og lyse yderlighed og highlighter en henholdsvis grotesk og melankolsk undertone hos den anden. Her er til afrunding af den hele brogede og oppiskede 2024.-pærevælling et citat fra Borcherts top fem over momenter i de engelske og danske udgave af tv-programmet *Den store bagedyst* – for det gælder samtlige bøger nævnt på disse sider, at de stærkt og dygtigt er skrevet med hjertet i hånden:

“*Sunes knuste hjerte*. Ugens tema var kærlighed, også her skulle mesterværket dedikeres til en elsket person. Det var ikke eksplicit at kærligheden skulle være parforholdets forelskelse, men det var antydnet i ordvalget. Timm Vladimir beskrev, at de skulle bage “et mesterværk der smelter både domernes og jeres udkårnes hjerte.” Sune var den eneste af deltagerne som var single. Så Sune bagte til sin eks, som er sømand. Hans kage havde et enkelt design. Det var en hjerteformet kage overtrukket med en rød glaze, og på midten var hjertet skåret over med et zigzagmønster. Smagene lød komplekse, det var kumquat og en sød vaniljemousse med smag kardemomme: “Det er sådan det er, når man siger farvel, det er bittersødt,” sagde Sune, og så sagde han noget helt vidunderligt mens han skar den over: “Nu er jeg evd at lave et broken heart. Med hjertet i hånden.”

VESA RANTAMA

DEN FINSKSPRÅKIGA LITTERATUREN ÄR INTE EN Ö (även om man i böckerna befinner sig på en ö) De finskspråkiga romanerna året 2024

Den finskspråkiga litteraturen har på några undantag när traditionellt varit perifer till sin identitet. Under de senaste åren har emellertid det internationella mottagandet blivit allt viktigare inom Finlands gränser, kanske därför att ett sådant mottagande nu i en allt större utsträckning överhuvudtaget finns.

Vesa Rantama är kulturjournalist och kritiker.

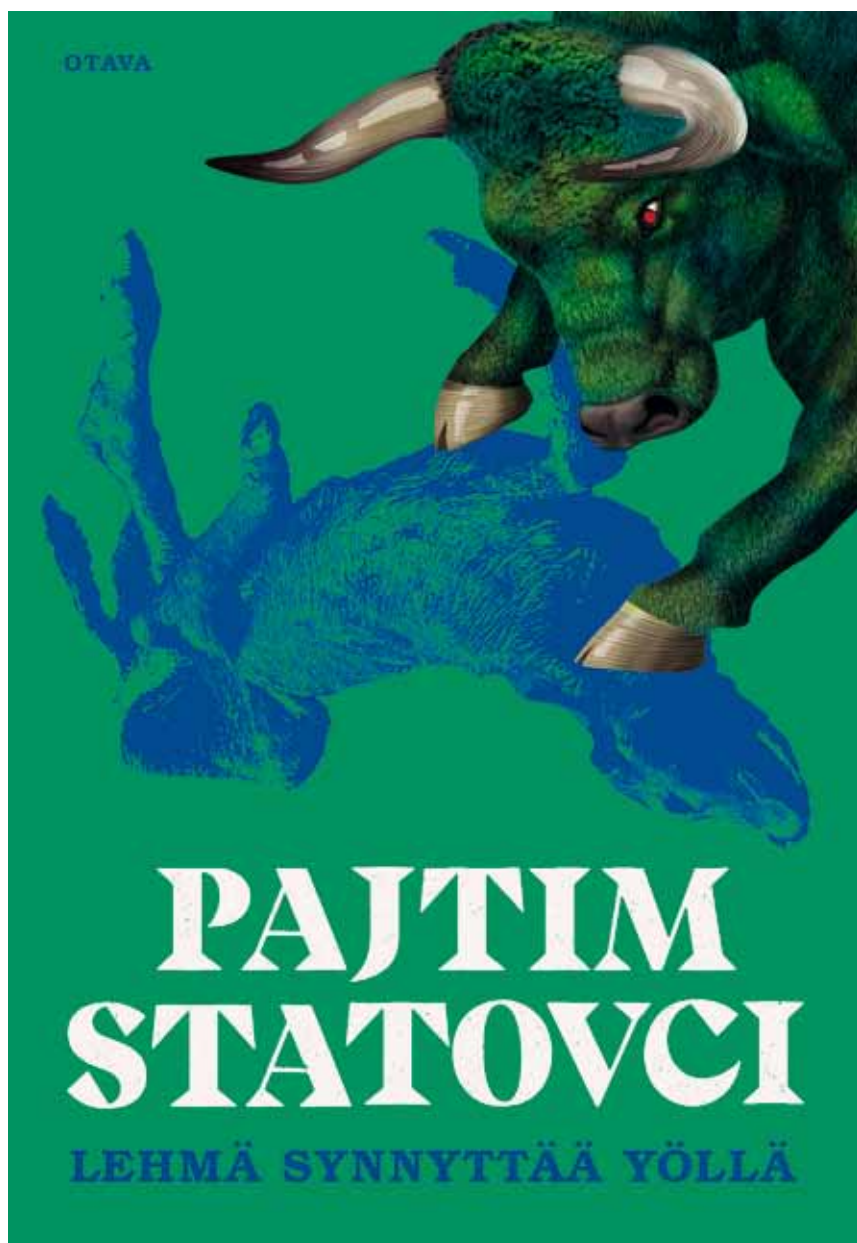
Pirkko Saisio har under hela sin 50-åriga karriär varit en uppskattad författare i Finland, men ute i världen har man upptäckt henne först under de senaste åren. Helsinki Literary Agency -agenturen lyckades branda hennes självbiografiska trilogi som gavs ut mellan 1998 och 2003 som en Helsingforstrilogi, vilket väckte omedelbart intresse hos förlagen som höll på att återhämta sig från Tove Ditlevsens överraskande framgång med Köpenhamnstrilogin.

Som det första verket av en levande finsk författare köptes Saisios trilogi för att bli publicerad i Penguin Modern Classics -serien. Efter detta har allt hon rört vid i Finland setts som guld - och guld kan det förvisso vara.

Den offentlighet Saisio fått internationellt kan dölja hur mångsidig och synlig hon varit som kulturperson i Finland. Vid sidan om sin författarkarriär har hon gjort en lika viktig karriär inom dramatiken: hon har skrivit pjäser, och regisserat och skådespelat på de största scenerna i Finland. Heini Junkkaala som kommer från dramatiksidan publicerade 2023 en ovanligt omfattande biografi över Saisio: *Pirkko Saisio - sopimaton* (Pirkko Saisio - olämplig).

Man kunde tro att det i detta skede av karriären vore möjligt att luta sig tillbaka och njuta av framgångarna. Inte alls, många menar att Saisio just nu är som bäst som författare - hennes *Passio*, som publicerades för några år sedan, har med sin handling som vindlar i tiden och genom Europa hänfört stora skaror av läsare.

I den rådande internationella situationen kan man säga att Saisio också är som mest aktuell; hennes senaste roman handlar om en diktators själslandskap. *Suliko* (Suliko), vars huvudperson är Josef Stalin, gavs ut på hösten 2024.

Saisios relation till Stalin är livslång därför att hennes barndomsfamilj var kommunistisk och stalinismen som fenomen var närvarande redan i hennes böcker på 1970-talet. *Suliko* utspelar sig under huvudpersonens dödsår 1953 då diktatorn ser tillbaka på sitt liv. Stalin blir kött och blod på ett märkvärdigt sätt på romanens sidor och beskrivningen av hänsynslös maktutövning känns trovärdig.

”Eftersom det inte finns någon Gud gjorde jag en Gud. / För mig. / Och av mig. / Någon måste ge sig själv till offer”, slår Stalin fast genast i början av *Suliko*. Sanning och fantasi blandar sig i romanen till en extatisk hallucination som utmynnar i en tydlig slutsats för läsaren: det Stalin fantiserar om är sant.

Suliko belönades i februari 2025 med Finlands näst mest synliga litteraturpris, Runebergspriset som är värt 20 000 euro. Därtill fick hon för sitt livsverk, genast efter Runebergspriset, Marja-Liisa Vartiopriset, 10 000 euro, och ett pris på 30 000 euro av Suomen Kulttuurirahasto.

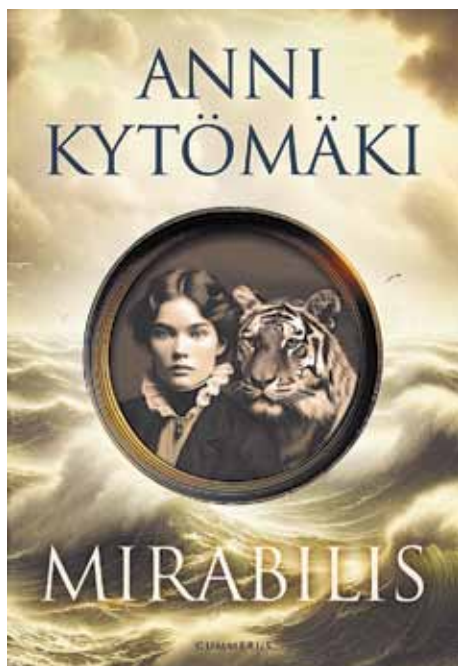
I den omröstning om detta årtusendes viktigaste finska bok som *Helsingin Sanomat* ordnade i slutet av 2024 var i topp vem annan än Pirkko Saisio med sin bok *Punainen erokirja* (Den röda separationsboken) som fick Finlandiapriset 2003.

Att den uppmärksamhet som ges litteraturen koncentrerar sig allt starkare på några toppnamn är den internationellt framgångsrika Pajtim Statovci, över 40 år yngre än Saisio, ett bevis på. Hans fjärde roman *Lehmä synnyttää yöllä* (Kon föder på natten) publicerades hösten 2024 efter fem års väntan. Inte överraskande fick Statovci sitt andra Finlandiapris (det överlägset viktigaste litteraturpriset i Finland) för romanen. Den internationella framgången har gjort Statovci oantastbar i Finland. Å andra sidan har antalet författare som fått Finlandiapriset två gånger mångfaldigats de senaste åren.

Lehmä synnyttää yöllä är en garanterad statovciroman, lika fantasieggande som nedslående, och den håller minst samma nivå som hans föregående framgång, romanen *Bolla* (2019). Berättaren i romanen, den internationellt framgångsrika författaren Kujtim, överväger att ta sitt liv, men beger sig istället tillsammans med sin mor på en resa till hennes hemland Kosovo. Väl framme köper modern och Kujtim en förskräckande mängd mat och andra varor åt sina släktingar - för att i gengäld bli utskällda och anklagade av dem för att ha blivit alltför västerländska.

Kujtim har upplevt ett barndomstrauma i Kosovo och det gör återkomsten extra svår: hans farfar har utnyttjat honom sexuellt och torterat en kalvande ko i hans närvaro. Kons oskyldiga lidande blir en symbol för ondskan i världen, men även en gestalt som eggat fantasin och med vilken Kujtim får kontakt - liksom även den mytiska kimairan som Kujtim lekte med som barn.

Statovci använder de folkliga traditionerna så skickligt att barnets kraftgivande värld blir en lika verklig plats som de vuxnas råa och fränstötande samhälle som präglas av krig.

Budskapet är bekant: verkligheten är ett så vidrigt ställe att man kan utstå den bara med hjälp av en rejäl dos fantasi. Kujtim, som är besviken på kulturkretsarna och författarlivet försöker stanna kvar och bosätta sig i Kosovo och arbeta i en mataffär. Men han känner sig inte höra hemma vare sig i Kosovo eller Finland. Arbetet i mataffären, som till en början känns behagligt mekaniskt, är till slut lika lite tillfredsställande som arbetet som författare.

Lehmä synnyttää yöllä är kanske inte ett inspirerande verk i den bemärkelsen att det väcker hopp, men det är litterärt inspirerande. Så gott som varannan finländsk debutantroman imiterar på sätt eller annat Statovcs mödörlösa jagberättande i vilket det vardagliga och det fantastiska förenas. Men Statovcs är oslagbar på sitt område.

Om man var tvungen att vänta fem år på Statovcs bok så lät Markus Nummi läsarna vänta betydligt längre. Nummi är en av Finlands mest ansedda romanförfattare bland sina kollegor och har under hela sin författarkarriär gett ut romaner i långsam takt. Men å andra sidan har alla hans böcker utlysts till mästerverk i någon publikation. Författaren som debuterade 1994 med *Kadotettu Pariisi* (Det försvunna Paris) gav ut sin tredje roman *Karkkipäivä* (Godisdag) år 2010 - och sin fjärde, *Käräjät* (Ting), genast därpå 2024.

Prisframgångarna har dock uteblivit. *Käräjät* blev bara vald till kandidat för Runebergspriset trots att många kritiker hade utlyst den till en av seklets bästa romaner. Därtill fick boken ett ovanligt varmt välkomnande av läsarna, till exempel på nätforumen, och sålde omkring 10 000 exemplar som pappersbok, vilket är mycket nuförtiden. Det var första gången Nummi, som är så ansedd bland sina kolleger, också fick betydande publikframgång.

Bokens attraktion baserar sig på ovanlig noggrannhet och berättarens och tingsvittnenas opålitlighet. Mattans dras flera gånger under fötterna på läsaren, men Nummi lyckas få handlingen att löpa på ett sätt som liknar en ovanligt invecklad kriminalroman. Men så är också berättaren en detektiv, länsdetektiven Juho Iivonen som undersöker olagliga aborter.

Nummis roman beskriver rättegångar som berör olagliga aborter i den fiktiva kommunen Tarvajoki. Källförteckningen avslöjar att författaren har använt ett mycket omfattande arkivmaterial om aborträttegångar på 1930-talet i Österbotten.

Romanen växer till en mästerlig beskrivning av ett bysamhälle där kränkningar och hot är relevanta verktyg och som präglas av patriarkalt maktutövande och trångsynt religionstolkning. Berättelsen som utspelar sig 1938 återspeglar sin tids inskränkthet på ett obekvämt sätt även för en samtida läsare och får en att fråga sig hur grym och konservativ världen ännu kan bli.

Nivån på omfångsrika romaner var hög annars också 2024. I antalet sidor överträffades Nummis nästan 600 sidor långa bok av Anna Kaari Hakkarainens *Marraseliö* (Novembervarelsen) och Anni Kytömäkis *Mirabelis*, som båda har nästan 700 sidor. Även i kvalitet är de nära samma nivå som Nummis bok.

Framför allt *Marraseliö* är i sin experimentalitet en ovanlig bok i finsk romankonst. Men också dess tema är ovanligt. Boken handlar om en finsk författare som är besatt av Ingmar Bergman och framför allt av hans film *Persona* från 1960-talet.

Huvudpersonen reser till Gotland, Fårö, för att bekanta sig med mästarregissörens livsmiljö. Temat utvidgas till att handla om hennes traumatiska förhållande till en manlig skulptör och ett kluvet förhållande till upphöjda manliga genier sådana som Bergman, för vilka dåligt beteende var betydligt mer tillåtet än för vanliga människor.

”*Persona* är på sitt sätt ett fullkomligt verk: det befinner sig i ett tillstånd av ständigt blivande, blir aldrig färdigt”, skriver Hakkarainen och beskriver samtidigt också sin egen bok *Marraseliö*. Romanen är skissartad, men i första hand på ett bra sätt därför att den beskriver vad det är att skriva en roman och vilka val författaren gör under skrivprocessen. På så sätt visar boken att skrivandet är maktutövning - och förhåller sig även kritiskt till sig själv och sina egna påståenden. Det här är en bok som lämpar sig för dem som förutom av att läsa bra romaner även är intresserade av att undersöka hur de blir till.

Kytömäkis *Mirabilis* är för sin del en mera traditionell stor roman, intrigdriven och komplex. Kytömäki som bundit alla sina romaner till miljöfrågor är ett slags Finlands Richard Powers, sådan han framträder i romanen *Overstory* (2018). Det slags internationell framgång som Iida Turpeinens *Elolliset* (2023, De levande) fick kommer Kytömäkis roman antagligen inte att få därför att hennes böcker är långa och svåröversättbara. De utspelar sig understruket i Finland och behandlar sådana frågor som väcker genklang just i Finland. I till exempel den finlandiaprisbelönade romanen *Margarita* innehar flodpärlmusslan huvudrollen, en art som kan leva i flera hundra år och som blivit en viktig symbol för den finska miljörörelsen.

Mirabilis utvidgar dock på ett lyckat sätt Kytömäkis spelplan till att omfatta hela världen och det vore glädjande om någon av de förläggare som intresserat sig för Turpeinen också skulle fatta tag i *Mirabilis*. Romanen förenar tre berättelser till en helhet som oemotsägligt berättar om hur vårt förhållande till naturen och annorlunda djur har förändrats. I centrum för boken är ett tvillingpar som föds i Amur i ett utopikollektiv som håller på att gå mot sitt slut. De blir akrobater och de, framför allt Ella, har ett olyckligt kärleksliv.

Parallellt med detta löper berättelsen om den naturvetenskapliga utvecklingen och de personer som påverkar den under flera århundraden, bland annat Georg Steller som också uppträder i Turpeinens bok, är närvarande i *Mirabilis*. Slutresultatet är en roman som inte räds för att ställa stora frågor och röra sig genom flera sekel i dessa frågors fotspår.

Joel Elstelä, som också är känd för att han är barnbarn till Mika Waltari, författaren som skrev *Sinuhe Egyptiern*, har i sextioårsåldern börjat skriva historiska romaner precis som sin berömda morfar. *Izaki* (2024) och *Sirkuslejonan mieli* (2021, Sirkuslejonets sinne) utspelar sig emellertid inte under antiken, såsom Waltaris böcker ofta gjorde, utan på 1900-talet. Estelä svarar på en anakronistisk fråga: vad om Waltari inte hade skrivit förtäckta historiska romaner utan istället hade placerat sina romaner direkt i sin egen tid?

Jämförelsen med den berömda morfadern är kanske oundviklig på grund av de stilistiska och tematiska likheterna men gör inte Elstelä rätta. *Izaki* som utspelar sig 1913 strax före första världskriget står på egna ben och lyckas vara ovanligt aktuell i vår egen tids geopolitiska spänningar. Bokens huvudperson Izak Fasch är en bokförfare från Bayern vars föräldrar har försvunnit och som ensam staplar mot en osäker framtid på en väg kantad av olyckliga människorelationer och kommersiella kringelkrokar.

Temat för romanen är den genomfalska kemiindustri, som är bunden till vapenframställning, och vansinniga ledare såväl på den kommersiella som den politiska sidan. Izaks, den lilla människans, famlande mellan gott och ont för tankarna till den samtida romanpersonen Hans Castorp i Thomas Manns *Bergtagen*. Elsteläs roman framskrider alla sina 700 sidor nöjt intrigdraget via några överraskande vändningar.

Den kanske mest överraskande lyckade roman som gavs ut 2024 var bildkonstnären-författaren Henni Kittis *Majakka (työnimi)* (Fyren, (arbetsnamn)) som avslutade hennes tio år långa utgivningspaus. Vid sidan av Hakkarainens roman är denna bok den enda som verkligen försöker skapa någonting nytt inom ramarna för romankonsten. Romanen består av huvudpersonen litteraturforskaren Ylvas tankar och hennes diskussioner med släktingar och vänner på en avlägsen fyrö i norr. Samtidslitteraturen och det litterära livet kritiseras hårt för att konsten har fått en instrumentell roll, en roll att informera om individuellt lidande.

Trots dessa tendenser är litteraturen viktig: ”romaner är antagligen ett av de bästa ställena att placera människans tänkandes hela vidd och frihet, så stor, att det överraskar till och med författaren”. Kittis omfattande roman - större än dess sidantal - är ett förträffligt exempel på detta.

Även om mammutar alltid drar uppmärksamhet till sig på grund av storleken så gav även författare som ägnar sig åt ett kortare format ut viktiga finskspråkiga romaner år 2024. Mest glädjande av dem var kanske Helmi Kekkonens *Liv!* (Liv!) som på ett ovanligt skarpsynt sätt behandlar könsvåld.

Såsom de ovannämnda romanerna av Anna-Kaari Hakkarainen och Henni Kitti utspelar sig även *Liv!* på en ö. Men i detta fall är ön inte en avfyringsramp för en nästan alltomfattande konstnärlig raket utan en sluten miljö inom vilken familjerelationer och ondska som tränger in i dem utifrån behandlas.

När våld utspelar sig reagerar varje person inom familjen olika och det är svårt att påvisa att någon av dem är bättre än någon annan. Tystnaderna är lika betydelsefulla i boken som dialogen. Romanen utandas en sensommarstämning som inväntar storm, en stämning som stannar kvar länge hos läsaren efter avslutad läsning.

Lyckad är också uleåborgsförfattaren Anu Kolmonens andra roman *Taapelitaivas* (Stapelhimlen) som företräder den arbetarlitteratur som ofta efterlyses. Romanen berättar Friitas historia. Hon växer upp i den nordliga delen av bottenhavskusten i skuggan av en brödfabrik. Boken lyckas parallellt med detta berätta berättelsen om Finland ur en sällan sedd synvinkel. Romanen tilldelades både Botniapriset och Tosikoinenpriset (som ges för en författares andra bok, i motsats till ett debutantpris) och förtjänar erkänsla speciellt för sin strävt poetiska stil.

En ännu mer egenartad arbetarförfattare kom från ett överraskande håll när tvätteriarbetaren Mikko Malila från Åbo gav ut debutromanen *Kastanjasota* (Kastanjekriget). Det handlar om årets bästa debutroman på finska. Boken behandlar pojkgängs liv i 1990-talets värld och tillför naturalismen ett magisk-realistiskt skikt. En av pojkarna ger sig ut på en nattlig färd med ett luftskepp vars friskt svärande kapten är den fadersfigur pojken saknar. Romanen skildrar vackert men oförskönande hierarkierna och klassagget inom arbetarkulturen.

Det finns finskspråkiga författare som man kan lita på att med korta mellanrum ger ut högklassiga romaner. Till denna kategori av författare ansluter sig nu Harry Salmenniemi som började som en förnyare av poesin och fortsatte med att skriva noveller. Hans självbiografiska romanserie nådde 2024 del två med romanen *Sydänhämarä* (Hjärtskymning) som på ett berörande och överraskande avskalat sätt beskriver ett barns insjuknande.

Joel Haahtela ger så gott som varje vår ut en ny konstroman och hans *Marijan rakkaus* (Marijas kärlek) är en av hans starkaste. Även om det kan vara svårt att skilja Haahtelas böcker från varandra så kommer man ihåg denna bok för att den beskriver en resa i Italien - från Trieste till Rom. *Marija* är en kärleksberättelse, såsom ofta hos Haahtela, men att läsa den är också att bilda sig, framför allt konsthistoriskt.

I en nästan lika pålitlig takt publicerar Markku Pääskynen konstprosa. Men han ändrar på sin metod från roman till roman betydligt mer än Haahtela. *Elektra*, som fick Savoniapriset, som delas ut i Kuopio, hör till Pääskynens mest lyckade böcker. Romanen är ett antikt drama anpassat till Savolax i östra Finland under östhandeln i slutet av 1980-talet. Detta osannolika framgångsrecept lyckas förutom att vara tragiskt även vara roligt på ett kärvt sätt.

Tommi Kinnunen för sin del återkommer i sina romaner med några års mellanrum troget till andra världskriget och dess följder för Finland. Det är värt att notera hur Kinnunen varje gång lyckas säga någonting nytt om ett ämne som kan kännas slutbehandlat och hur han samtidigt skapar en flytande prosaberättelse. Så också i den nya romanen *Kaarna* (Barken). Laina som ligger på sjukhus på 2000-talet har upplevt det allra värsta, en partisanattack år 1944 men har inte under hela sitt liv klarat av att tala om det.

Hennes barn lever i konsekvenserna av tigandet då de planerar begravningen, men samtidigt blir Laina en symbol för någonting större än hon själv: ”Man får tala bara om männens krig, kvinnornas krig är ljudlöst och förbjudet”, skriver Kinnunen.

Kortprosa, essäer och hybridgenrer

Alla övriga genrer mår rätt bra i den finskspråkiga litteraturen, men det finns orsak att vara orolig för novellen och kortprosan. Många författare som debuterat med kortprosa har fortsatt sin karriär med att som andra bok ge ut en roman - till dessa författare hör Elina Viinamäki vars bok *Käypä hoito* (2024, Duglig vård) till sitt budskap är rätt så kärv men också en lyckad samhällskritisk läkarroman.

Marko Järvikallas har utvecklats till en allt bättre novellist och i sin tredje novellsamling *Saattue* (Följet) har han vuxit till en mästare i genren. Det finns en störande stämning i Järvikallas böcker, allting är verkligen inte som sig bör, men det är ofta svårt för läsaren att peka mera precist på varför det är så. Man kan vara tacksam för att Järvikallas nästan ensam upprätthåller liv i sin genre i ett ödeland som söker sig mot den berättande litteraturens stora former. Det finns hopp om att hans böcker kommer att hitta förläggare även i fortsättningen.

Det går bättre för den en skönlitterära essän åtminstone mätt med antal böcker som publiceras, men essäåret 2024 var som från det föregående milleniet: nästan bara etablerade manliga författare publicerade viktiga essäböcker. Den mest glädjande överraskningen var kritikern Herman Raivios debutverk *Turvaton tila* (Otryggt område) som ruskade om den identitetspolitiska kulturdebatten på ett nästan ungdomligt sätt trots att författaren snart fyller 60 år.

Antti Hurskainens essäsamling *En kieltäytynyt aseista* (Jag vägrade inte vapen) hade som tema militarism och värnplikt om vilka Hurskainen skriver både intressant och utgående från personliga erfarenheter. Därtill innehåller boken insiktsfulla litteraturressäer om till exempel Tommi Liimattas produktion.

Den uppskattade författaren och litteraturtänkaren Tommi Melender nöjde sig i sin bok *Ihmisen näköinen* (Människolik) närmast med att uppdatera sina tidigare intresseområden, till exempel liberalism och enfald. Summan

av enfalden är konstant, men författaren är mera intresserad av liberalism än tidigare. Boken är lättläst och ger föda för tänkandet, men inte så mycket mer.

Däremot hittade förläggaren Antti Arnkil en ny växel i boken *Seurauksia* (Följder) som behandlar vår tids mångkris och miljökatastrofer med ett fint och poröst grepp - och lyckas med att förutom att inspirera tänkandet även förnya essän som form.

År 2024 avslutades också två viktiga experimentella bokserier. Jaakko Yli-Juonikas' *Tuhatkaunokin tuho* (Ringblommans undergång) gavs ut som en stor bunt A4 papper som ser ut som en oordnad drös men som krävt en tiofaldigt större insats än normalt av grafikern. Yli-Juonikas är den viktigaste kultfiguren inom den finskspråkiga litteraturen på 2000-talet, han är den enda som gjort en djupdykning i konspirationsteoriernas och de konstiga subkulturernas värld.

Tuhatkaunokin tuho är en fortsättning på hans två tidigare experimentella romaner *Neuroromaani* (Neuroromanen) och *Jatkosota-Extra* (Fortsättningskrigs-Extra) och serien med fem ponnyböcker i vilken den populära barnboksgenren kontamineras med ett paranoidt innehåll. Upplagan på femhundra exemplar såldes snabbt slut och det finns skäl att tro att *Tuhatkaunokin tuho* kommer att bli en samlarraritet. Att överföra Yli-Juonikas till andra språkområden än det finska är så gott som omöjligt, men som sådant påvisar hans verk det finska språkets uttryckskraft bättre än de flesta andra samtidsförfattare. Det skall bli intressant att se om detta senaste verk var ett sätt att avsluta och utplåna hela hans litterära karriär, så som författaren själv har antytt, eller om det är möjligt att han i någon form fortsätter efter en så här exceptionell bok.

En annan kulturförfattare som avslutade en bokserie är Antti Salminen vars *Summa Tunguska* (Summa Tunguska) är en fortsättning på den spekulativa fiktionen i *Lomonosovin moottori* (Lomonosovs motor) och *Mir* som mottagits mycket positivt. Att båda dessa böcker placerade sig högt på *Helsingin Sanomats* lista över årtusendets bästa böcker berättar om uppskattning. Salminens böcker tar intryck av poesi och filosofi, han är också känd som en filosof som framför allt skriver om energifrågor.

Såsom de övriga delarna av trilogin utspelar sig *Summa Tunguska* i Sibirien i en tid då samhället sådant vi känner till det har slutat existera. Men det har ersatts av någonting som kanske är mycket intressantare. Salminen är antagligen den mest fantasirika av våra samtidsförfattare och man kan läsa hans böcker både i fragment och som stora helheter.

Poesin och aforismerna

Den finskspråkiga poesins år 2024 var både fint och mångsidigt, såsom varje år numera verkar vara. Höjdpunkterna i poesiutgivningen är nuförtiden ofta skrivna av erfarna författare, vilket ger branschen stabilitet. Frånsidan är att verklig förnyelse saknas på poesifältet.

Tuukka Pietarinen som belönades som årets unga poet skriver även han i sin *Sitruunahappokierto* (Citronsyracykeln) traditionell avskalad modernistisk poesi. Men boken lyckas i det korta formatet skildra livet som både ett andligt och biologiskt fenomen. Kombinationen av Pietarinens uttryck och tema leder till ett nytt slags skrivande, även om boken ytligt sett kan verka vara konventionell.

Elsa Töllis *Diiva räjähtää nurmikoksi* (En diva exploderar till gräsmatta) är en ungdomligare bok som tillför den finskspråkiga poesin en helt ny, intensiv och surrealistisk röst. Debutbokens intensitet och klottighet har fått ett nytt slags djup i denna Töllis andra bok.

Den mest lyckade boken inom den experimentella poesin var överraskande Jere Vartiainens psykologiskt skarpsynta *Etäisyys, leikki* (Avstånd, lek) som lyckades skildra mentalproblem och sociala utmaningar på ett språkligt fräscht och nytt sätt.

Om ovanligt många romaner hade öar som tema 2024 så återfanns samma tema även inom poesin: Tuija Välipakkas *Saari josta olen poissa* (Ön jag är borta ifrån) är högklassig platsbunden poesi som skildrar en ö under flera generationer. Med boken kommer till och med ett barr från ön - och platsens verkliga koordinater. Som poesi är boken mångskiktad och lyckas även med att skildra subjektets död och öns liv efter henne.

Även Lassi Hyvärinen representerar miljötemat. *Vieras metsä* (Främmande skog) avslutar en längre paus i hans utgivning och naturen är i boken på samma gång både bekant och främmande. Hyvärinen är en av de mest sympatiska finskspråkiga poeterna och det är alltid en glädje att läsa honom.

Årets kanske finaste finskspråkiga diktsamling var Saila Susiluotos *Ahkeron* som än en gång tar avstamp i antikens myter. Boken fokuserar på floder och deras roll mellan liv och död. Susiluoto är den enda av de samtida poeterna som känns som en klassiker redan nu, så pass bra böcker skriver hon. Under sin karriär har hon provat på olika slags teknologier men *Ahkeron* är helt enkelt en fin traditionell diktsamling - visserligen roligare och mera kritisk än vi är van vid av Susiluoto.

Till en ännu högre nivå än tidigare i hans produktion höjde sig den etablerade Aki Salmelas *Epäsäännöllisiä kappaleita* (Oregelbundna stycken) som kanske är den bästa USA-påverkade poesin någonsin i Finland. Att läsa Salmela är ett bra sätt att fördjupa sig i livets och språkets paradoxer.

Det samma kan sägas om Veera Antsalo vars bok *Nimettömästi* (Ur det namnlösa) fick Den dansande björnenpriset. I *Nimettömästi* når Antsalo en ny nivå. Att läsa henne är ett äventyr i en värld som befinner sig mellan existens och icke-existens och där vad som helst kan hända.

Av de etablerade poeterna är också Tiina Lehtikoinens diktsamling *Mutta armo on kukka joka laulaa* (Men nåden är en blomma som sjunger) ovanligt ambitiös poesi som utforskar religiöst maktbruk och tillvarons stora frågor. Sirpa Kähkönen *Talviunia* (Vinterdrömmar) och Miia Toivios *Hukka nukka tukka* (ungf. Ulv, ludd, lugg) var starka böcker av dessa författare som debuterade i början av 2000-talet.

Glädjande för fjolåret var att aforismen återhämtade sig efter en cirka fem år lång koma. V.S. Luoma-ahos *Teoria* (Teori) blandar tänkespråk med poesi och kortprosa på ett originellt sätt i en bok som till sitt utseende är en av de vackraste böckerna detta decennium. Janne Tompuris *Sivuääniä* (Biljud) inger tro på den traditionella aforismen och är gengrens bästa verk på minst fem år.

Översättning från finska:
Peter Mickwitz

TOMI RIITAMAA

CENTRUM OCH PERIFERI I FÖRVANDLING?

Finlandssvensk skönlitteratur året 2024

Trots att flera av den finländska litteraturhistoriens allra främsta namn – däribland Johan Ludvig Runeberg och Zacharias Topelius för att bara nämna två – är sprungna ur den österbottniska myllan, har den svenskspråkiga litteraturen från Österbotten tidvis betraktats som perifer i förhållande till litteratur från det kulturella och litterära centrat i huvudstadsregionen.

Tomi Riitamaa är forskardoktor vid Finskugriska och nordiska avdelningen på Helsingfors universitet.

På 1970-talet gick en grupp österbottniska författare samman och bildade förlagskooperativet Författarnas andelslag som ett slags protest mot utgivningspolitiken hos de ledande finlandssvenska förlagen i Helsingfors, som österbottningarna ansåg gynnade borgerliga författarskap i huvudstadsområdet och diskriminerade österbottningar och andra författare från regionerna. Man debatterade i tidningar och media mot det man ansåg vara en styvmoderlig behandling från herrskapet i Helsingfors, och gav bland annat ut stridsskriften *Hurrarna* (1974) där man propagerade för en regionalt baserad och folklig finlandssvenskhet.

Ett slags vändpunkt härvidlag kom 1989, då Gösta Ågren – en centralperson i den så kallade ”hurrarrörelsen”, tilldelades landets största litteraturpris Finlandiapriset för sin diktsamling *Jär*. Priset och den påföljande mediebevakningen gjorde att österbottningen Ågren, som tidigare inte blivit översatt till finska, i ett slag blev känd i hela landet, också på andra sidan språkgränsen. Priset beskrevs också – även i huvudstadspressen – som ett stort erkännande för den österbottniska litteraturen på svenska över lag, som härmed hittade in också i de helsingforsiska salongerna på ett annat sätt än tidigare. Ett par år senare fick Lars Sund sitt stora genombrott med romanen *Colorado Avenue* (1991) som prisades, filmatiserades och hyllades som uppfyllandet av den långvariga ”Drömmen om den stora finlandssvenska romanen”. Österbotten var satt på den litterära kartan, och under 1990-, 2000- och 2010-talet fortsatte Lars Sund tillsammans med österbottniska kollegor som Robert Åsbacka, Peter Sandström och Fredrik Lång i romanformen ytterligare lyfta Österbotten som en framstående litterär region – några av dem visserligen sedan länge

utflyttade och delvis inmutandes helt andra litterära miljöer än den österbottniska. Samtidigt tog bland andra Ralf Andtbacka, Eva-Stina Byggmästar, Catharina Gripenberg och Ulrika Nielsen över den lyriska stafettspinnen från Gösta Ågren, Wava Stürmer och andra framstående österbottniska poeter.

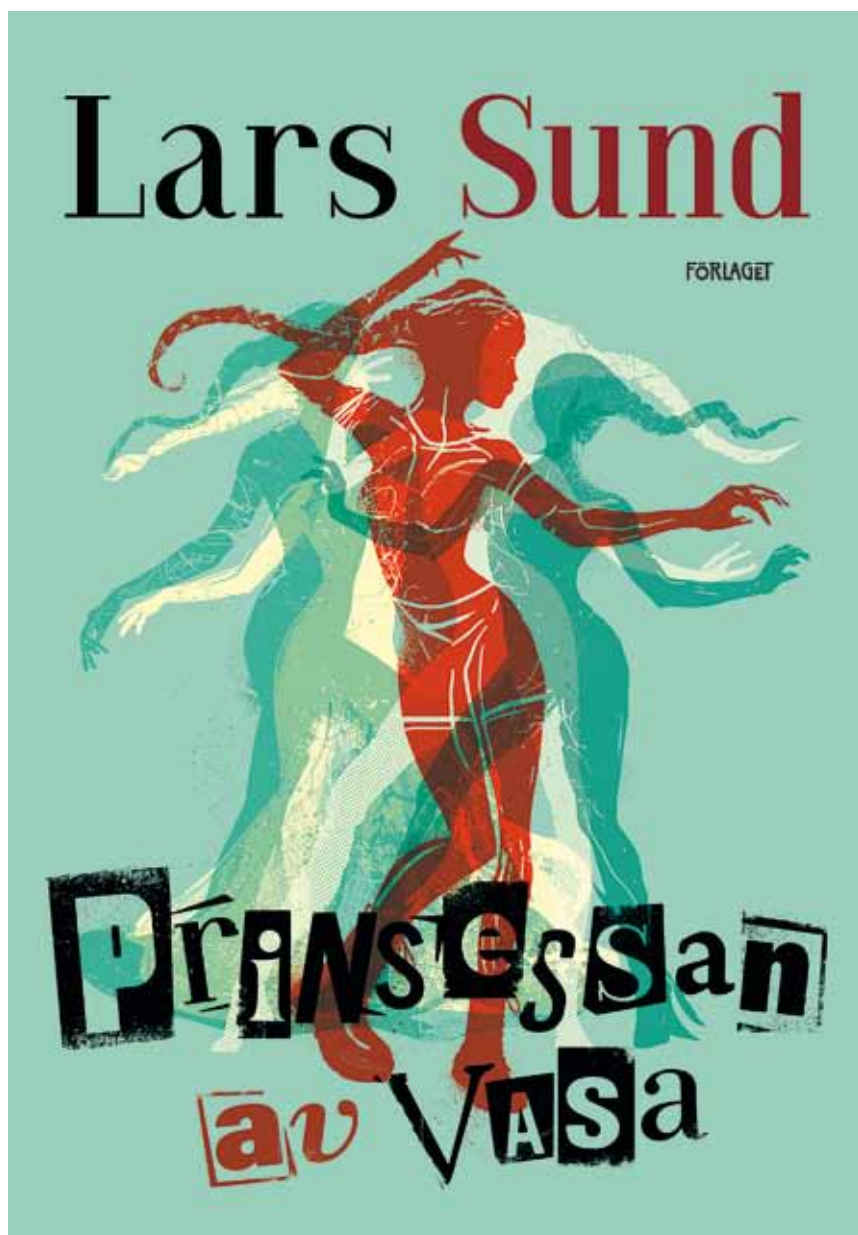
De senaste åren har en hel drös yngre österbottniska – företrädesvis kvinnliga – författare trätt in på scenen med hyllade prosa- och poesiverk, samtidigt som ovanstående författare fortsatt odla sina framgångsrika författarskap. Det här innebär ett slags förskjutning i det finlandssvenska litterära fältet, och i dag kan man fråga sig vad som egentligen utgör dess centra, vad dess periferi?

Den här utvecklingen märks inte minst tydligt i det finlandssvenska bokåret 2024, där majoriteten av de utgivna skönlitterära verken på de två större, helsingforsbaserade förlagen Schildts & Söderströms och Förlaget är skrivna av författare bosatta i österbotten eller med rötterna därifrån, samtidigt som Ellips och Scriptum, förlag baserade i österbotten, breddar det finlandssvenska litterära fältet. Vidare märks den Österbottniska boomen också tydligt i den litterära priskulturen, där flera av de mest prestigefyllda nationella och finlandssvenska priserna tilldelats österbottniska författare de senaste åren. Exempelvis har SLS främsta utmärkelse Tollanderska priset (som med sin prissumma på 50 000 euro och tillhörande medalj utgör Nordens största litterära pris vid sidan av Nobelpriset) tilldelats österbottningar. I februari i år var det Lars Sunds tur att ta emot det förnämliga priset för sin senaste roman *Prinsessan av Vasa* (2024) och sitt samlade författarskap. *Prinsessan av Vasa* utgör den avslutande delen av den så kallade Jakobstadstrilogin som inleddes med *Tre systrar och en berättare* (2014) och fortsatte med *Där musiken började* (2018). I *Prinsessan av Vasa* lämnar Alexandra Schalin-Holm – punkig ung danskonstnär med silverring i näsan och neongrön fläta på huvudet – hastigt en sommarutflykt i Stockholms skärgård och tar första bästa flyg hem till Österbotten där hennes kära gudmor, skådespelaren och regissören Iris Kvarnström, ligger för döden nedsövd på intensiv. Samtidigt befinner sig Alexandras far, den berömde tonsättaren Alf Holm, på semesterresa genom Finland tillsammans med sin nya kärlek Maria. När han får höra om Iris tillstånd avbryter han också resan och beger sig till sjukhuset för att vaka över Iris. Väl i dödens väntrum inleds en vandring längs minnenas allé, där Alexandras minnen varvas med Alfs: mycket kretsar kring Iris betydelse för dem båda, men också en hel del annat relateras. Det handlar om uppväxt och relationer, om död och sorg, kärlek och konst, om att höra till och att inte passa in; smärtefyllda, svåra minnen varvas med glädjefyllda och vackra.

Ända sedan genombrottet med den nerviga och livsbejakande *Natten är ännu ung* (1975) – ett slags österbottnisk *The Catcher in the Rye* – via den böljande Siklax-trilogin (*Colorado Avenue*, 1991, *Lanthandlerskans son*, 1997 och *Eriks bok*, 2004) till den härmed fullbordade Jakobstadstrilogin, har Lars

Sund gjort sig känd som en av Svenskfinlands starkaste berättarröster. Hans berättande är oftast frejdigt och mustigt, präglad av såväl stora doser humor, skrönor och dialekt som spefulla metafiktiva lekar med inslag av ett slags magisk realism. I *Prinsessan av Vasa* är den kännpaka sundska formuleringsglädjen litet nedtonad. De humoristiska inslagen är mera lågmälda, skrönorna färre och mindre vindlande, fabuleringskonsten med de dialektala inslagen mer återhållsam, tonen ställvis smått resignerad. Sett till romanens tematik är det emellertid inte förvånande; ramberättelsen utspelar sig alltså till stora delar i ett slags dödens väntrum. Och att tonen ter sig återhållsam för att vara Lars Sund innebär långt ifrån att berättandet är sparsmakat i en allmän mening; allt emellanåt träder Sunds kännpaka formuleringsiver, fantastiska bildspråk och drastiska humor fram – läkarens hår på huvudet ”stod glest som frostnupen nödårsbrodd”, den nyasfalterade vägen ”ligger rak och svart som en gigantisk lakritsrem framför motorhuv”, och med sina ”fyrekantiga stora glasögon i plastskalmar, dubbelhakor och väl tilltagna mage” framstod taistoiternas hjälte Taisto Sinisalo inte precis som någon bildskön Che Guevara som prydde affischerna i otaliga studentrum. De humoristiska utvecklingarna är dock färre än vanligt; i stället kan *Prinsessan av Vasa* beskrivas som en vacker sorgesång över nära och kära, laddade platser och levt liv.

Philip Teir är, liksom Lars Sund, uppvuxen i Jakobstad och sedermera utflyttad sedan länge. Upplägget i Teirs roman *Eftermiddag i augusti* minner också om det i *Prinsessan av Vasa*; även här handlar det om en hastig och nödvändig hemkomst som sätter fart på minnena. I prologen, i berättelsens nutid, sitter Jacob – numera litteraturprofessor i USA – på ett flyg hem till Finland och Österbotten. Han har fått veta att hans barndomsvän Robert hastigt dött, troligtvis gått ned sig i en å, och Jacob flyger hem för att närvara på begravningen. Händelsen skakar naturligtvis om Jacob i grundvalarna, även om han har märkligt svårt att uttrycka det, ens för sig själv, han tycks avstängd på något sätt. I alla fall får läsaren veta att han sovit dåligt de senaste veckorna, och att han reflekterar över om det i alla fall kan vara så att det är ”det förflutna som jagar mig”. Efter prologen går berättandet raskt över i tredje person, och läsaren får följa Jacob och Robert under uppväxten och genom tonåren i 1990-talets Jakobstad. De gör det ungdomar ofta gör, de lyssnar på och spelar musik, de rullar cigaretter och dricker sprit, de skaffar sig sexuella erfarenheter. Jacob kommer från en dysfunktionell familj där varken hans mamma eller pappa är kapabla att ta hand om honom, men själv är han tämligen välartad och intresserad av litteratur vilket gör att han välkomnas i Roberts familj nästan som en son. Framför allt får han bättre kontakt med Roberts mor Mona, än Robert själv. Småstaden Jakobstad gestaltas som tämligen syrefattig och trång, där livet och förutsättningarna liksom i landet i övrigt påverkas starkt av 1990-talets recession. Emellanåt knackar stora världen på dörren i

form av Balkankrig och ett starkt stöd för flyktingarna som kommit till staden, åtminstone från delar av invånarna. Småningom växer Jacob och Robert isär, den ene har ambitioner den andra saknar – eller åtminstone inte har förmågan att kanalisera rätt. I mångt handlar det om en skildring av manlig vänskap, dess förutsättningar och brister inte bara i förmågan att kommunicera känslor utan också i förmågan att sätta sig in i den andres situation, brister som grundar sig i den nedärvda mansrollens begränsningar. Kanske gäller det till syvende og sist framför allt den till synes mer sympatiska och kapabla Jacob. Då Mona, hans kanske viktigaste vuxenperson under uppväxten, efter begravningen berättar att de alltid tyckt synd om honom, blir Jacob förbryllad och säger att det inte var synd om honom. Mona svarar: ”Nej, det var det kanske inte. Det är enklare om man har en drivkraft i livet, som du har, men jag tror också att det kan göra att man inte riktigt ser andra. Man är för upptagen av sig själv.”

En hemkomst till och uppväxtskildring från Jakobstad, men i lyrikens form, är också Rosanna Fellmans *Det Jakobstad ingen vill ha*, hennes tredje diktsamling efter hyllade och prisade debuten *Strömsöborna* (2019) och *Republikens president – Tasavallan presidentti* (2022). Liksom tidigare är Fellmans lyriska anslag direkt och oresonligt, hon väjer inte för att kasta sig in i de svåra ämnena eller att gestalta smärtpunkterna. I *Det Jakobstad ingen vill ha* reser diktjaget, som numera bor i Helsingfors, hem till sin uppväxtort. År har förflutit, men obönhörligen stiger smärtsamma minnen snabbt upp till ytan, halvläkta sår rivs upp, de gamla, utsatta rollerna krockar med diktjagets nuvarande själv.

Försöker köra till populära matbutiken men grupperna men grupperna
med
trettonåringarna utanför
påminner för mycket om det jag en gång var rädd för

nyfunnet socialt kapital kan aldrig betala bort vem man en gång var

I småstaden är det svårt att undvika vissa personer, hon stöter på sina gamla mobbare och våldsamma ex-pojkvänner i butiken och i nattmatskön efter krogen, hon festar med barndomsvänner som stannat både i stan och i utvecklingen och som i vissa fall befinner sig i fritt fall på grund av missbruk. Att konfronteras med mobbarna är svårt, men ännu svårare är att veta hur man bör förhålla sig till dem som hört av sig och bett om förlåtelse; hur länge får man vara arg och vad innebär ilskan för möjligheterna att en gång för alla lyckas kliva ur sina tidigare roller? Frågorna ställs på spets gång på gång, inte minst som här:

Mamma ringer på morgonen då jag tror att jag kommit över allt det visar sig att en av mina lågstadiemobbare dött nyligen jag vet inte hur jag ska reagera hur jag ska deklarerar denna nya sorg för hur kan man vara arg på någon som är död någon som man inte känt på en lång tid hela situationen omkullkastar står i vessan och pylar man skulle kunna tro att någon som orsakat så mycket lidande för en skulle det här innebära en upprättelse men det enda jag känner är varför kunde jag inte sluta vara arg redan tidigare

Fellmans diktverk, där högsvenskan blandas med dialekt och finska i en sällsam mix, är ställvis en ursinnig uppgörelse, men kanske inte främst med de faktiska våldsverkarna och mobbarna. De var ju, precis som diktjaget, själva barn då det begav sig; visserligen grymma och hjärtlösa, men ändå just barn med ännu outvecklad empatisk förmåga. Nej, i första hand är det en uppgörelse med platsen och den tystnadens kultur som präglade platsen under uppväxten, en svidande uppgörelse med en vuxenvärld som inte såg, som valde att inte se utan vände bort blickarna:

Jag gråter ber om hjälp hos lärarna i lärarrummet
ligger hyperventilerar på golvet vid deras fötter
en ovetande lärare kommer in
hon frågar vad som riktigt sker
de vetande lärarna slätar ut frågetecknen
det är bara Sanna igen

Den del av mig som kallas Sanna
lär sig vad systematisk ignorans innebär

Andra gånger erinrar sig diktjaget förtvivlat hur andra barn blev misshandlade i skolan utan att någon reagerade:

Och ingen i skolan så någo,
ingen sa någo

Jag var en av dem som såg det hela hända utan att göra något
flera lärare låtsades inte om det förrän det började bli
allvarliga skador
Det var sådan kultur,
man sku int säga någo

Trots allt präglas diktjagets förhållande till sin hemort av ett slags hatkärlek; tänker man bort människorna och den toxiska kulturen återstår sinnliga upplevelser, som andas ett slags försoning med platsen. Som i ”Rantahurri”:

Bryggan gungar under fötterna
skvalpar havet rakt in i min
identitet

Eller som i avslutande dikten ”Krååko”:

Såg nyss en krååko
som hoppa på en lindo

Ja börja pyl
åv tanken på barndomsföötte
mot he nyharva fälti

tå ja fö en sekund
va en fri krååko

För *Det Jakobstad ingen vill ha* belönades Rosanna Fellman bland annat med Svenska *Yles* litteraturpris.

Född i Jakobstad är också Petter Sandelin, som under året romandebuterade med *Skott*, en annorlunda krigsskildring. I berättelsens nu har soldat Tallgren lämnat sin mänskokropp och återföds till ett träd. I takt med att han växer börjar han minnas, först långsamt och trevande, sedan allt mer innerligt. Det är fortsättningskrig och Tallgren har kallats in till fronten. Han anländer till sin korsu sent en kväll och anmäler sig hos fänriken, får sig en brits som nyss blivit ledig tilldelad. Får syn på en soldat vid namn Ståhl, och den innerligt vackra gestaltningen av det första mötet förtjänar ett utförligt citat:

Vid kaminen står en man på knä. Han öppnar luckan och ett varmt ljus strömmar ut och bländar mig. Hans axlar är breda och tunga, men det finns något mjukt och varsamt i hans rörelser då han långsamt sticker in en pinne och rör om i glöden. Han tittar på mig ur ögonvrån och ler. [...]

Han torkar ett par blöta stövlar vid kaminen. Det regnar utanför. Stövlarna är nästan helt sönderslitna. Ståhl vrider omsorgsfullt på dem med sina grova händer, som om de är hans dyraste ägodelar. Stövlarna ryker av vattenånga.

Min blick fastnar på hans hals, stället där hans livsström är som stridast och huden som tunnast. Han andas lugnt, som om han sov. Hans profil mot ljuset från kaminen är vacker. Det vilar något klassiskt över hans drag. Jag kan tänka mig hans ansikte på en byst i marmor.

Hur kan det finnas något vacker här, bland vägglöss och otvättade persedlar. Hur kan han ha hittat hit, dit man kommer för att dö? Hur kan han le?

Minnesfragmentet är på väg att ta slut. Det sista ljuset försvinner då Ståhl öppnar munnen för att säga något. Jag ser nästan ingenting alls. Jag hör inget. Precis innan minnet upphör händer något som jag inte har väntat mig. En domherre materialiseras ur intet i taket. Den flyger ett varv genom mörkret utan att hitta någon flyktväg och slår sig sedan ner på min arm. Den vänder sitt huvud mot mitt bröst och tänder en värme där. Förlägen drar jag rocken omkring mig, så att mina nya truppkamrater inte ska se det röda sken som strålar ut mellan mina revben.

Fram växer en sinnlig, ömsint och vacker berättelse om förbjuden kärlek i krigets skugga. Det regnar nästan varje dag den våren, tillvaron präglas av kylig väta, väntan och hunger. Livet i korsun och skyttegravarna är för det mesta händelselöst och ganska trist, även om sporadiska strider förekommer. Det är den framspirande kärleken, så ömsint gestaltad, som kontrasterar mot allt det trista och fula och kalla och som gör att skildringen bultar av värme. *Skott* prisades och hyllades välförtjänt av kritikerna.

Österbotten är naturligtvis mer än Jakobstad, vilket också märks litteratöråret 2024. Annika Åhman följde upp rosade debutromanen *Lumpänglar* (2022) med fortsättningsromanen *Utbryterskan*. I *Lumpänglar* hade torpardottern Alma från Alahärmä tagit sig till Oravais för att söka jobb på Masunin som Oravais fabrik – en av landets viktigaste textilindustrier – kallas i folkmun. Ödets nycker gör att hon oförhappandes gör en snabb klassresa där hon avancerar från fabrikgolvet till kontoret och vidare till förnäm hemmafru, gift med den rikssvenska vävmästaren Wallenius. Samtidigt spirar den förbjudna kärleken mellan Alma och den hetlevrade arbetaren och agitatorn Gunnar. Efter en familjetragedi lämnar Wallenius Alma och flyttar hem till Sverige. I *Utbryterskan* får vi fortsätta följa Alma och de andra arbetarna vid Masunin under de turbulenta åren 1934–1944. Alma motarbetas på kontoret av den nya chefen och degraderas på orättvisa grunder snabbt till tvätterska. Samtidigt ökar de politiska spänningarna på nytt, på ett sätt som genljuder sorgligt bekant också för dagens läsare: ”Allt var så polariserat [...]. Det kändes ibland som om alla gick runt och höll andan i väntan på något ännu värre som skulle komma snart.”

Annika Åhman skriver – parallellt med sverigefinska Susanna Alakoski, vars hyllade *Bomullsängeln* (2019) skildrar arbeterskor på bomullsfabriken i Vasa – fram viktig och ytterst gripande företrädesvis kvinnlig arbetarhistoria i Österbotten, vars turbulenta klangbotten ger ekon in i vår tid.

I en annan del av Österbotten, men faktiskt inte så långt från Oravais, är fjortonåriga Edna Svartsjös far Rafael svårt skuldsatt och har förlorat sitt

arrende med torp och allt. Tillsammans får far och dotter på nåder bosätta sig i gårdsbastun då den nya arrendatorn tar över gården. Ednas mor är död, och tillsammans med fadern försöker hon hanka sig fram så gott det går, de förnedrande omständigheterna till trots. Som hjälpreda på mejeriet trivs Edna; här finns gemenskap och modersgestalten Marta. Edna drömmer om att någon gång få gå som lärling och att sedermera befordras till mejeripiga.

Orten är Terjärv, året 1915, och romanen är Ulrika Hanssons *Det är inte synd om Edna Svartsjö*. Likt Åhmans roman handlar det om ett slags kvinnlig proletärskildring i politiskt turbulenta tider, präglade av stora klassklyftor och misogyni, men här är huvudpersonen alltså yngre, bara fjorton år. Men Edna är stark och okuvlig, och en dag hittar hon ett övergivet pörte i skogen. Drömmen om ett eget hem tar form och får konturer. Edna skrubbar, tvättar och sliter, och snart bosätter hon sig där med sin far. Men faderns skuld till storbonden Anders Nybacka ska betalas, på ett sätt eller annat, och Edna tvingas till Nybackas som piga – ett sjukt hem med en grym husbonde, ska det visa sig. Livet är hårt och orättvist; ”varje gård har sin plats i kyrkan, i livet”, och gång på gång hamnar den strävsamma Edna i svårigheter. Men det finns också strimor av hopp och rum för drömmar, om än modesta i Ednas fall. Medan andra, som vännen och släktingen Anton, drömmer om Amerika och miljonärsliv, strävar Edna ”mot det välbekanta” och anspråkslösa. ”De stora drömmarna, de får någon annan ha [...]. Du och jag tar hand om de mindre”, som Marta på mejeriet säger.

Edna är stark som en oxe och envis, hon går i byxor i stället för kjol – men mest när ingen ser – och stretar vidare med gräftan i stenåkern, vittjandes sina djurfällor, barkandes träden: ”Hon spottar en loska, som karlarna gör när de svettiga står och pratar efter avslutat skift på sågen. Det går ingen nöd på henne.” Visst, emellanåt krackelerar också Edna under tyngden av de obarmhärtiga förhållandena, vandrar ut i skogen och vrålar likt en Ronja Rövardotter ”i raseri, i triumf”, ”ett avgrundsljud som får allt att stanna till och dallra”, hon ”upptar hela skogen, med sin röst och sin kropp, med sin vilja och sitt ursinne”. Även om det dialektala ofta mera antyds än skrivs ut i dialogen, sipprar en formuleringsglädje och krass humor – kännspek för den som råkar ha sina rötter i trakten eller annars känna den väl – emellanåt fram mitt i det hårda slitet och armodet: ”Så kan i gaa. Hä for åt fanders mä Anders.”

Mer uttalad humor återfinns i Maria Grundvalls roman *Sanningen om Ester*. Här är stilen mera uppsluppen och lättsam. Det är 1990-tal och sensommar, Sofia har precis gått ut gymnasiet och ska snart flytta ner från Österbotten till Åbo för att studera. Innan det får hon i uppdrag att följa med och skjutsa sin 95-åriga gammelmormor till Sverige, där den äldre damen skall träffa någon; vem och varför är höljt i dunkel.

Det hela artar sig till en roadtrip full av dråpligheter. Men att anslaget i ramberättelsen i romanens nutid minner om feel-good-romanens innebär inte att Grundvalls berättelse saknar svärta och djup. Under resans gång får Sofia Ester att berätta om sin uppväxt och historia, som visar sig vara full av svårigheter och orättvisor, dramatiska skeenden, tragedier, ouppfyllda drömmar, svikna löften och krossade hjärtan, men också rymmer passionerade förälskelser och andra glädjeämnen. Genom Esters berättande lär Sofia känna sina släkttrötter och sin österbottniska hembygds historia och viktigaste skrönor, men också om vad det innebär att vara ung kvinna och vikten av att följa sitt hjärta och sina drömmar.

Allt som glimmar är ändå inte österbottniskt, såklart. Författaren Kaj Korkea-aho är visserligen hemma från Esse, och den religiösa österbottniska uppväxten utgör ett slags klangbotten i den självbiografiska berättelsen *Hur man möter en mamma*. Det handlar ändå inte om någon österbottenskildring den här gången; Kaj och hans sambo Niko är helsingforsbor sedan länge. Efter åtta år tillsammans bestämmer de sig för att försöka bli pappor. De börjar dejta potentiella mammor att bli medföräldrar tillsammans

med, vilket inleder en känslomässig bergochdalbana. Att träffa rätt person visar sig vara svårt: alla tre (eller fyra i de fall det handlar om ett kvinnligt par) ska klicka personlighetsmässigt, en grundmurad tillit ska kunna uppstå, olika viljor och förutsättningar ska fogas samman, medföräldraskapets alla premisser måste noggrant regleras i kontrakt så att saker inte slutar i katastrof vid eventuella kommande osämjor ... Att planera föräldraskap kan vara nog så omtumlande och behäftat med svårigheter redan för heteronormativa par; för manliga gaypar kan hindren och fallgroparna som uppstår på vägen vara mångfaldigt fler. Läsarna får följa Kaj och Niko på hela den omskakande resan i denna modigt självutlämnande, berörande och viktiga skildringen. *Hur man möter en mamma* nominerades bland annat till Finlandiapriset.

Regissören och dramatikern Milja Sarkola romandebuterade 2020 med *Mitt kapital* som bland annat nominerades till *Helsingin Sanomats* debutantpris. I hennes nya roman *Min psykiater* blir berättarjaget, en medelålders dramatiker, smått besatt av sin psykiater. Redan efter ett par träffar börjar hon fantisera om hans privatliv och relationer, och snart lever hon snarare i hans värld än i sin egen – kanske för att det alltid är lättare att förhålla sig till andras relationsproblem än till sina egna? *Min psykiater* är en begåvad och fascinerande roman om konstnärskap och relationer, om normer och borgerlighet, om svårigheterna att på riktigt närma sig en annan människa och behovet att ibland bryta sig loss från konventionerna och göra sig helt fri.

Min psykiater utgör Finlands svenskspråkiga nominering till årets Nordiska rådets litteraturpris. Ålands bidrag till det samma är Carina Karlssons lyrikverk *Marconirummet*, kritikerhyllad och även nominerad till lyrikpriset Den dansande björnen och *Svenska Yles* litteraturpris.

Den italienska uppfinnaren och nobelpristagaren Guglielmo Marconi konstruerade de för sjöfarten så avgörande första radiosändarna, och titeln

Marconirummet anspelar på de ljudisolerade och fönsterlösa sändarrummen på fartygen där kontakt med omvärlden etablerades. I Carina Carlssons diktverk får *Marconirummet* en symbolisk betydelse på flera plan, som ett slags sinnebild för vår (o)förmåga att kommunicera och sova i överflödet av information som sköljer över oss. I centrum står diktjaget, en sjömanshustru vars känsla av ensamhet och utsatthet blir allt mer akut, framför allt sedan de fått barn:

Du kommer hem. Vår dotter känner inte igen dig.
Mina inälvor börjar röra sig om varandra. Jag tror
att jag är skräckslagen.
Det är jag inte. Jag är jävligt arg. Det var inte så här
det skulle bli

Till slut finner sig i alla fall ett slags acceptans, eller försoning med havet, det som tagit så mycket:

Jag räknar inte längre vågor,
jag simmar på rygg med ansiktet mot solen.
En dag ska jag sköljas upp på strändernas strand,
helt stilla när ljuset flyter genom kroppen.

RÓSA MARÍA HJÖRVAR

ROSOR VÄXER INTE I MOSSA

Isländsk litteratur året 2024

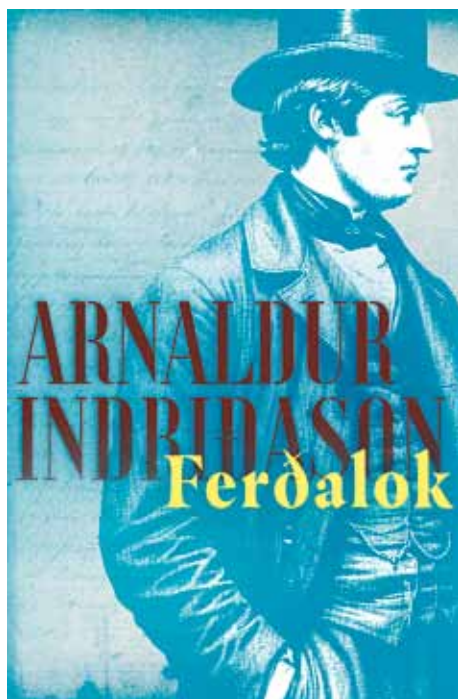
Det är inte otänkbart att 2024 års böcker vinnlägger sig om att beskriva de ogästvänliga odlingsförhållanden som råder i Island. Flera än en av de personer som skildras funderar på att helt enkelt ge sig av härifrån. Det är som om rädslan har fått grepp om detta mikrosamhälle på världens nordliga utkant, och de hot som hänger över oss blandas med det moderna livets utmaningar.

Rósa María Hjörvar är extern lektor i litteraturvetenskap vid Islands universitet. Hon publicerar artiklar och håller föredrag om isländsk litteratur med särskilt fokus på post-kolonialism och marginalisering.

Artikeln rubrik ”Rosor växer inte i mossa” är hämtad från Sigyn, en av de två huvudpersonerna i kärleksromanen *Ég færi þér fjöll* av Kristín Marja Baldursdóttir. I boken träffas två älskande igen efter 20 år. De hade en gång ett kort och intensivt förhållande, när hon var utbytesstudent i Sevilla där han bodde. Det visar sig att detta korta äventyr är mycket mer än ett fint minne att ta fram på ålderns höst. Förhållandet och särskilt uppbrottet har haft avsevärt större påverkan på de två som en gång älskade varandra än de kunde föreställa sig. Det finns också argan list med i spelet. Samtidigt handlar berättelsen om tillbakablickande, om det omöjliga i nostalgien. Detta är ett av Kristín Marjas många verk som oförskräckt dyker ner i kärlekens mysterier och har en trogen läsarskara.

När Sigyn säger att rosor inte växer i mossa pekar hon rätteligen på att såväl den isländska naturen som det isländska samhället är av det hårda slaget på så sätt att det vackra och det mjuka går förlorat. Precis som den kalla Atlanten slår sönder landets stränder, knäcker den hårda kampen för livet ofta de blommor som lyckas växa upp i landets ensartade flora. Ovanpå det kommer landets geografiska läge, ständigt mitt emellan jättar i alla konflikter, ett land som inte hör hemma någonstans förutom just mellan Europa och USA. Och så pengabristen. Alltid saknas det pengar för allt som är viktigt, och i Arnaldur Indriðasons nya roman är just nationalskalden Jónas Hallgrímssons penningbrist i förgrunden.

Och apropå rosor. Jónas Hallgrímsson är troligen själva urbilden av allt det vackraste i isländsk kultur. Denne romantiske poet och vetenskapsman med sin brinnande kärlek för det isländska språket, för självständigheten och

för naturen. Den bild av honom som många bär inom sig är hans vänners beskrivning av honom i blå rock där allt annat är ullgrått. Men det är inte så nationalskallden Jónas möter oss i Arnaldur Indriðasons *Ferðalok*, utan denna bok börjar där Jónas ligger med brutet ben i ett litet kyffe i Köpenhamn. Här har Arnaldur gett sig i kast med en berättelse som alla vet hur den slutar – poeten dog av en infektion kort efter benbrottet – och även om spänning är ett av Arnaldurs adelsmärken lyckas han utomordentligt väl med att låta den välbekanta historien rullas upp för läsaren. Det finns förstås en god del spänning med i romanen, knuten till ovissheten om en ung pojkes öde i poetens hemtrakter. Men först

och främst präglas berättelsen av värme och omtanke. Denna bok är en kärleksrik och finstämd själamässa över de människor som månar om människor och stora frågor, oberoende av sin egen situation. Det är också en berättelse om självständighetskampen som var en folklig rörelse för mer demokrati och större rättigheter – i motsats till den nationalistiska väckelse som nu grasserar i världen och ropar om utestängande och konservatism.

Kafalda av Úlfar Pormóðsson är en sorts science fictiondystopi där vi lär känna ett samhälle där alla övervakas och uppgifterna sedan används i ett olycksbådande maktspel. I boken beskrivs en radiostation där vem som helst får sända vad som helst bara man betalar. Det är en idé som förstås liknar vår nutida medieverklighet. Så kanske är detta i själva verket inte någon science fiction, för det mesta som beskrivs skulle gå att genomföra idag – vilket kanske också sker. Men det är en av utmaningarna för denna genre numera, att verkligheten har kommit så nära den. Úlfar är en erfaren författare och har ett tiotal verk bakom sig ända sedan han först steg fram för de isländska läsarna på 1960-talet. Han är alltid slagfärdig i sina beskrivningar och har en talang för att se de dråpliga sidorna av livet, som till exempel när en av personerna i boken funderar på ifall invandrare kanske för med sig utländska spöken till landet – och om det verkligen inte finns nog med spöken redan. I det samhälle

präglat av egennytta och manipulerad vetenskap som boken beskriver finns inte mycket av vare sig mänsklighet eller omtanke och det enda som kommer i närheten av rosor i dessa sammanhang är det ros som folk ger sin egen förträfflighet.

Beträffande en scientistisk livssyn så förs den ännu längre i science fictionromanen *Breiðbotur* av Tómas Ævar Ólafsson, där pojken Umbi dras in i ett oväntat händelseförlopp i svallvågorna av en komplex världskris. Ursprunget är ett dataläckage som vänder uppochnar på världen, och verket genomsyras av fascism och klimathot på frammarsch. Berättelsen består av många invecklade delar och vi lär känna fyra personer över ett långt tidsspann. Författarens fantasi verkar inte ha några gränser och texten innehåller ofta intensiva, djuplodande funderingar om såväl det mänskliga samhällets litteraturens utveckling. Här handlar det i indirekta ordalag om mänsklighetens svagheter och hur lätt vi dras till snabba lösningar och artificiell verklighet. Som exempel kan nämnas titelns jumbojetmaskiner som flyger omkring i luften och sprayar ut ett ämne som minskar jordens uppvärmning så att människan kan fortsätta smutsa ner – under ett ständigt flygplansbuller.

Två verk har väckt särskild uppmärksamhet för sin kroppslighet. Först kan nämnas *Moldin heit* av Birgitta Björg Guðmarsdóttir, där vi lär känna en ung professionell dansare som övar inför en balettpremiär. Hennes kropp tecknar berättelsen, både hennes yttre lemmar som styrs av koreografer och pojkvänner, och det som pågår inuti kroppen: blodet i ådrorna och darningarna i de inre organen. Boken är utomordentligt välskriven och kritikerna var generellt eniga om den överraskande styrkan i denna nya röst i den isländska litteraturen. Det är i själva verket bokens kraftfulla stil som bär verket. I Eva Rún Snorradóttirs bångstyryga roman *Eldri konur* möts läsaren av de kvinnliga rummens mäktiga kroppslighet från första början. En ung kvinna berättar om sina enkelriktade lekar med äldre kvinnor. Vi får följa med in på kvinnliga arbetsplatser, hänga med på kvinnliga fyllekvällar, på strippklubbar och kvinnofängelser. Men vi får också göra sällskap med huvudpersonen när hon försöker hantera barnkalas och shoppingrundor efter att ha bildat familj med en kvinna som har en normal, sund bakgrund. Det är en knäckt individ vi får möta, en som vuxit upp i en verklighet få av oss känner till, en så bottenlös fattigdom att den färgar allt immateriellt i hennes liv. Följden blir en sorts dissociativ störning som interfererar med de situationer hon befinner sig i och som i sin tur färgas av äldre kvinnors involvering.

En kritiker skrev om Eva Rúns bok att han hoppades att den var så lite självbiografisk som möjligt, och den kommentaren finns det fullt fog för. Boken avslöjar en fattigdom som känns ända in i märgen, där ingen skyddas och det aldrig duger att göra sitt bästa.

Autofiktionen har blivit en klassisk genre i inte bara isländsk litteratur, och åtminstone tre exempel förtjänar att nämnas här.

Det första exemplet är Bragi Ólafssons bok *Innanríkið – Alexius*, fantastiskt rolig men svår att definiera, precis som många av denne författares verk. Han beskriver i grund och botten en händelse som hans far en gång var med om i ett hus i centrala Reykjavík, men förrirrar sig så ofta iväg utanför grundberättelsen att han lyckas skriva desto mer om helt andra saker. Alltid med den humor och det unika lugn som karaktäriserar denne punkare i stil och ordval. Bragi har en omfattande erfarenhet från kulturlivet, bland annat var han en av medlemmarna i Sugarcubes och en av grundarna av skivbolaget Smekkleysa. Hans passion för musik och litteratur färgar texten och öppnar upp för alla möjliga roliga utvecklingar. Berättelsens spelplatser omfattar allt från Hólavallagarður till South Central i Los Angeles. Och man kan tala om en sorts hopp som vaknar hos läsaren efter att ha vandrat på diverse smala stigar med författaren genom hans liv och andra som föregått det. Man kanske kommer att tänka på att världen kan vara allt möjligt och att en mängd saker har inträffat utan att mänskligheten har lyckats utrota sig själv.

Det finns en viss sorts lugn även i Guðrún Eva Mínervudóttirs beskrivningar av uppbrott och förluster i boken *Í skugga trjáanna*. Där skriver hon på ett mycket uppriktigt sätt om sitt eget liv. Men detta är ändå autofiktion och följer fiktionens lagar. Vi lär känna en kvinna som försöker hantera uppbrottet från en relation som såg ut att vara paradisisk. Kärleken hade sänt ut paret i en vacker landsbygd där egna höns och miljövänligt tvättmedel präglade livet. Detta ämne, bokens namne Guðrún Evas två äktenskap och skilsmässor, är händelser i författarens eget liv. Det här är ett behövligt litteraturprojekt där författaren med sin unika och öppenhjärtiga stil försöker omfamna det moderna kärlekslivets diskurs, där var och en har mer än en livskamrat. Vi skiljer oss, självbilden knycklas till och så börjar en ny relation, en ny kärlek. Vi slätar ut självbilden så att den passar in i en ny verklighet. Och alltihop tvinnas ihop till allt mer komplicerade familjerelationer där det ofta kan vara svårt att sätta gränser. Detta skildrar Guðrún Eva skickligt och det är njutbart att se hur generös hon är med sig själv i det här fint arbetade verket.

Den tredje autofiktiva berättelsen är ett aningen mera komplicerat verk av Þórdís Þúfa och heter *Þín eru sárin*, och handlar mycket åskådligt om en ung kvinna som blir utsatt för ett brutalt våldtäktsförsök när hon befinner sig i en park tillsammans med sin 16 månader gamla dotter. Det visar sig att detta inte är första gången hon råkat ut för ett sådant angrepp och läsaren får på mycket nära håll och väldigt utförligt ta del av den mentala desorientering som sådant våld kan åsamka offret. Laufey, huvudpersonen, är på ett förfärligt sätt övertygad om att hon kan styra händelsers gång och att hon på något sätt själv har orsakat övergreppet. Som det står i bokens början: ”Jag tyckte jag

hade gjort mitt allra bästa för att ha ett bekymmersfritt och trevligt liv. Jag trodde mig ha bearbetat det förflutnas alla skador, gjort mig fri från allt gammalt och skapat balans i alla relationer.” Den här meningen är belysande för hela boken där Laufey ständigt mäter sina egna prestationer mot de situationer som livet bjuder henne och alltid gör allt till chanser att förbättra sig. Att bli en bättre version av sig själv i sökandet efter inre ro. Beskrivningarna är konkreta i sin totala ensamhet och belyser en ung människa som anser att varken samhället eller umgänge med andra berör henne, hon är istället övertygad om att hon måste lösa alla motgångar helt ensam i oändliga uppgörelser med sig själv. Här tillkommer också läsarens problem med att förstå författarens avsikt, huruvida detta rör sig om en ironisk framställning eller om skammen blivit så inarbetad att det är omöjligt att bli kvitt den. Här ser vi klart och tydligt baksidan av nyliberalismens individualism som lägger allt ansvar på Laufey's axlar och förvägrar henne deltagande i läkande samvaro med andra.

Liksom tidigare år har brott präglat den isländska bokutgivningen och då kan man nämna en författare som Stefán Máni som åter stiger ut på arenan med kriminalpolisen Hörður Grímsson i boken *Dauðinn einn var vitni*. Här har vi en typisk, klassisk spänningsroman, och det är på sätt och vis roligt att den är så enkel och lojal mot sin genre. Hörður är en osannolik person, som en klassisk detektiv ska vara, och måste lösa ett komplicerat fall under stor tidspress. Även om boken inte lämnar något bestående intryck så håller den fast läsarens uppmärksamhet från början till slut. Detsamma kan man sannerligen säga om *Ég læt sem ég sofi* av Yrsa Sigurðardóttir. Där blir huvudpersonen indragen i ett gammalt försvinnande. Dock är det emellanåt svårt att hänga med i berättelsen eftersom många av karaktärerna är mycket underliga och det är knepigt att förstå vad som driver dem och varför de dras till varandra. Två kvinnor tycks av en slump nästla sig in hos huvudpersonen som av outgrundlig anledning låter sitt liv invaderas av dem. En av de två har

skäl att vilja påverka utredningens gång medan den andra bara tycks finnas med för att väcka läsarens misstankar. Yrsa har som alltid roligt med att teckna upp överdrivna personer och otroliga händelseförlopp, men i slutändan har läsaren svårt att få det hela att gå ihop. Steindór Ívarsson gav ut sin andra bok, *Völundur*, som innehåller en klassisk kriminalberättelse, och här finns många avsnitt som sitter kvar hos läsaren efter avslutad läsning. Men boken berör många olika teman och lyckas inte alltid fullfölja dem på ett övertygande sätt. Hos Ragnar Jónasson i boken *Hulda* faller visserligen allt på plats, men den rosetten är vid närmare skärsådande ännu mer komplicerad. Den här gången har Ragnar förflyttat sig bakåt i tiden och skildrar Huldans tidigare historia. Detta är fjärde boken om Hulda Hermannsdóttir som har blivit ett fast inslag i den isländska deckarens persongalleri. Här berättas det om hennes första möte med en brottsutredning. Liksom hos Yrsa finns här många märkliga personer och underliga relationer, och det är egentligen inte själva händelsekedjan som är i förgrunden. Eva Björg Ægisdóttir som banat sig väg i deckarvärlden de senaste åren gav ut *Kvöldið* som kretsar kring ett klassiskt deckarmotiv: människoben som dyker upp och kräver en förklaring. Återigen går det här rätt fort fram och det finns en hel del som framstår som icke trovärdigt eller underligt. Man kan kanske fråga sig om den stora efterfrågan på nordiska kriminalromaner och dessa författares popularitet har börjat ställa orealistiska krav på snabbhet i skrivandet och idébearbetningen. Det råder inga tvivel om att vi har att göra med proffs, författare som har bra grepp om den här genren, men osäkert om någon författare klarar av att i längden producera en bok om året.

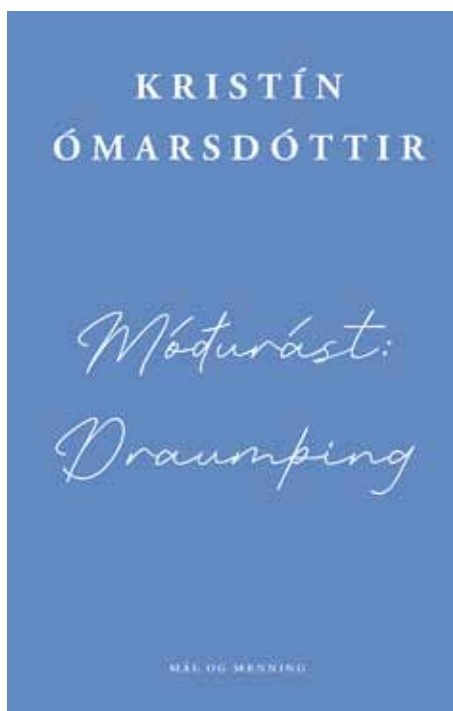
Almar Steinn Atlason har å andra sidan bara skrivit en bok, även om den förvisso består av tre delar. Han är känd på Island som konstnär och performanceartist men har, enligt egen utsago, alltid gått med en bok i magen. Boken *Mold er bara mold* är en snabb och spännande berättelse om våld och hämnd. Här lär vi känna Begga Sól och får ta del av hennes provningar. Detta är en grotesk skildring av rättfärdigad vrede och den lilla människans öde. Men som i andra konstverk avslöjar Almar tvetydigheter och hyckleri i sin satir och sina skarpa karaktärsbeskrivningar. Almars konstnärskompanjon Bragi Páll Sigurðarsson har publicerat en del skönlitteratur och gav 2024 ut boken *Næst síðasta líf Jens Ólafsonar Olsen* som är en lätt galen och mycket överraskande undersökning av empati. I den här boken lär vi känna två personer som var och en på sitt sätt saknar förmåga till denna viktiga känsla. Den ene är Jens som liksom aldrig har intresserat sig för att känna empati men själv får uppleva den helt oväntat som bieffekt när han försöker åtgärda sin matsmältning. Den andra huvudpersonen, Pálína, är präst och har helt enkelt blivit utbränd i all sin empati med församlingsmedlemmarna. Här leker författaren med empatins gränser, världens plågor är många och ibland är det svårt att förstå var medkänslan

finns. Stilen är hård och rå men präglas också av författarens stora skaparglädje.

Kristín Ómarsdóttir gav ut romanen *Móðurást: Draumþing* som är den andra boken i serien om Oddnýs liv. Här har Oddný fyllt fjorton år och har börjat lära känna kvinnornas värld och sig själv. Kristín undersöker här sin egen familjs historia och på något sätt färgar det texten att den är så nära författaren själv. Stilen är, som titeln antyder, emellanåt drömlig och fullmatad med speciella skildringar. Här förenas mycket som andra verk bara nudat vid; historia, självvrannsakan och ödmjukhet gentemot omsorg i en hård värld.

Medan Kristín Ómarsdóttir fortfarande skriver på sin serie om Oddný, avslutar Hallgrímur Helgason trilogin om Gestur Eilíffsson i Segluffjörður. De första två böckerna, *Sextíu kíló af sólskini* (2019) och *Sextíu kíló af kjaftshöggum* (2021) har fått ett extraordinärt mottagande och har blivit en del av den isländska litteraturkanon. Berättelserna handlar om sillfiskets uppgång vid Islands kust och allt det som därpå följde i form av samhällsuppbyggnad och modernitet. I den här tredje boken, *Sextíu kíló af sunnudögum*, har Gestur kommit till USA och det ger författaren möjlighet att skildra de utvandrade ”västislänningarnas” levnadsvillkor och kultur, vilket många gånger tidigare har inspirerat författare. Det kan räcka att nämna Böðvar Guðmundssons emigrantromaner även om det finns många andra som tagit upp detta ämne. Hallgrímur är en mångfasetterad konstnär, han började som bildkonstnär och firade sin långa karriär med en retrospektiv utställning av sina verk samtidigt som den tredje boken avslutade berättelsen om Gestur. Det blir intressant att se vad Hallgrímur närmast tänker ta sig för, han är ju en man som upprepade gånger har överraskat med sitt skapande och sina angreppsvinklar.

Jón Kalman Stefánsson har å andra sidan tagit sig hela vägen tillbaka till biskop Guðbrandur i sin bok *Himintungr yfir heimsins ystu brún* som börjar 1615, samma år som ämbetsmannen Ari Magnússon beordrade massmord på

de baskiska sjömän som hade blivit fast i Västfjordarna efter att deras skepp förlit i hårt väder. Denna händelse är en av de mest brutala i isländsk historia och även om inte så mycket har skrivits om den har den dock skildrats i tryck tidigare, bland annat i Sjóns tolkning i verket *Rökkurbýsnir* (2008). Berättelsen präglas av politiskt rävspel, illvilja, xenofobi och stenhårda ekonomiska villkor. Vi följer händelserna ur en frisinnad prästs perspektiv. Han måste samtidigt kämpa med sin egen svaghet å ena sidan och nya, revolutionerande idéer om världens beskaffenhet å den andra. I berättelsen nämns också Jón den lärde, densamme som är huvudperson i Sjóns bok. Men många andra personer färgar också berättelsen som är livlig på Kalmans välkända sätt, det är sex och det är förskräckliga skildringar av kroppsbestraffningar och avrättningar. Kalmans expressionistiska stil passar exceptionellt bra ihop med äldre tiders sätt att uttrycka sig och gör att stil och innehåll blir en fascinerande helhet. Men trots kroppslighet och humor är verkets tydligaste framtoning en kärleksfull uppskattning av olika personer och aktörer, starkt påminnande om stämningen i Arnaldurs *Ferðalok*. Det är som om de här, ofta lekfulla, författarna båda har sökt sig till nationens historia för att undersöka en typ av människor som inte syns så mycket i vår samtid.

I den isländska bokskörden året 2024 står våld, brist på empati, klimathot och kärlekssorg i förgrunden, och det är inte konstigt att rosorna vissnar i den här jordmånen. Men å andra sidan växer i samma böcker en lågmäld omsorg om människan som mossor. Och även om mossor kanske inte är lika spektakulära vid första anblick som blommande tropiska växter, är den ändå vacker och framför allt känslig. På så sätt påminner den oss om att verklig mjukhet kräver omsorg och tid, precis som ett viktigt litterärt verk, och att vi lever i en tid där bådaderna är livsnödvändiga.

Översättning från isländska:
Ylva Hellerud

HANS H. SKEI

«Å DIKTE ER Å VERA DET VESLE SOM EIN VART» Litteraturen i Norge året 2024

Både i romaner, noveller og diktsamlinger handler det nesten uten unntak og tilsynelatende av nødvendighet om de liv vi lever, her og nå. Det gjelder også om fortidshendelser beskrives eller om hverdagshendelser løftes opp til høyere nivå og større betydning gjennom ordets kunst og litterær begavelse.

Hans H. Skei, prof. Litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo og *Nordisk Tidskrifts* redaktør i Norge.

Sitatet som utgjør tittelen på årets oversiktsartikkel er ei verselinje av Tor Jonsson, men i samme diktet slår han også fast at «å leva er å vera det store som ein er», og når det å leve og å dikte må antas å henge nøye sammen hos våre diktere, blir også skjønnlitteraturen viktige dokument om en tid, om væremåter, om håp og drømmer, tap og savn i vår stund på jorden. Bøker konkurrerer med flere ting enn noen gang før når det gjelder vår oppmerksomhet, og visst krever lesning tid og konsentrasjon på annen måte enn alt annet som går raskt og strømmer på og som er lettere å konsumere. Men vi må lese bøker om de så bare er løgn og forbannet dikt – vi må lese, for så å stanse opp og tenke over hva vi har lest, før vi leser videre. I gode stunder kan vi føle oss rikere etter å ha lest en god bok, og selv om det skal mye til før en bok kan forandre et liv, skal vi selvsagt ikke se bort fra at bøker kan virke sterkt og føre til forandring.

Det er ganske så umulig å skaffe seg full oversikt over et lands skjønnlitteratur i et gitt år, men man kan orientere seg så godt som mulig via anmeldelser, omtaler, forlagspresentasjoner, nominasjoner til priser – i tillegg til å lese det utvalget av bøker man mener må leses og som det er mulig å rekke over. Å ha en tanke om hvilke bøker som mer enn andre kan interessere lesere i resten av Norden, er også viktig. Rekkefølge og omfang av omtalene som følger, er i noen grad i samsvar med hvordan jeg vurderer og rangerer bøkene. Men det gjelder bare romansjangeren der bøkene er mange nok og ulike nok – både i omfang, litterær kvalitet og tematisk interesse, til å måles mot hverandre. Også for 2024 gjelder det at prisnominasjoner og pristildelinger i liten grad stemmer overens med min vurdering av flere bøker som kan være interessante nok, men ikke fremstår som «prisromaner». Det blir ikke tatt utgangspunkt i pristildelinger som bare nevnes i det slike bøker omtales.

Fem romaner fra øverste hylle

Den største satsningen på romanens område i 2024 må utvilsomt være Johan Harstads *Under brosteinen, stranden!* Den ble ikke nominert til noen av de vanlige litterære prisene, men viktigere i så måte er kanskje at den er en av Norges to kandidater til Nordisk råds pris? Romanen minner i noen grad om *Max, Mischa & Tetoffensiven* (2015), og er med sine 974 sider ikke så mye kortere enn forgjengeren. *Under brosteinen, stranden!* er som flere av Harstads romaner nesten umulig å gjenfortelle, men det er ikke tvil om at forfatteren er en mester i å skape kompliserte skikkelser, underfundige historier som på merkelig vis vever seg inn i hverandre. Enkeltepisoder kan være så omfangsrike at de nærmest er en roman i seg selv. Romanen står muligens i gjeld til Thomas Pynchon som det vises til flere ganger, og da har vi slektskap med en forfatter som mange mener er uleselig, men som utvilsomt er blant de viktigste i nyere amerikansk litteratur. Som i Pynchons største romaner går Harstads tekst i alle retninger, men beveger seg ellers fra 1960-tallet fram til 2018, selv om hovedpersonene – Ingmar, Jonatan, Peter og Ebba – er lokalisert til Stavangerområdet de siste tiårene av 1900-tallet. Funnet av noe som ligner en brostein setter fantasien og teksten i gang. Fra den mystiske brosteinen går romanen fritt og freidig i både tenkelige og utenkelige retninger. Den som leser langsomt, blir overveldet av tekstens rikdom, av variasjonen i

fortellemåte og tankeprangene, og av viljen til å følge skikkelser og ideer til det ytterste. Harstad hører til blant et lite toppsjikt av norske samtidsforfattere, men han gjør det ikke lett for sine lesere.

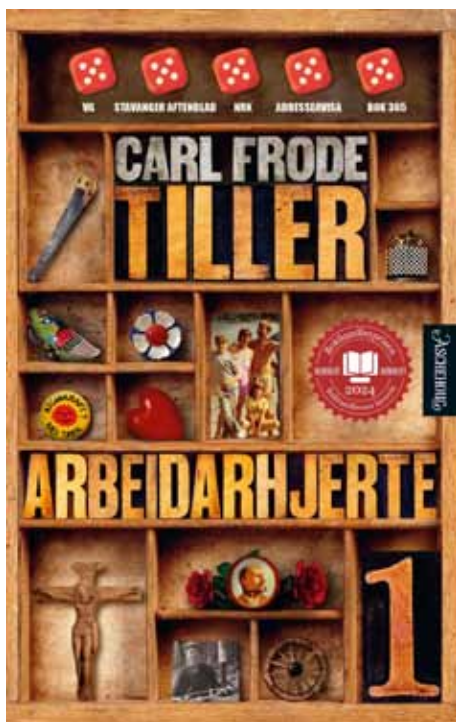
En annen forfatter i øverste sjikt av norsk romankunst nå er Carl Frode Tiller. Romanen *Arbeidshjerte* med undertittel bok 1, som antyder at det kommer en fortsettelse, er lett gjenkjennelig i skrivemåte, miljø og personskildring for den som har fulgt forfatterskapet. Romanen er en jeg-fortelling som tar for seg en familiehistorie gjennom 50 år, samtidig som vi følger hovedpersonens kamp i det som er en klar nedturshistorie. Han bærer med seg familiehistorien og de

sterke klasseskillene fra Namsos når han (Trond, jeg-fortelleren) skaffer seg utdanning og får gode jobber, i det som utvilsomt er en klassereise vi kjenner både fra litteratur og virkelighet. Så stopper det opp for Trond, han mister jobben, drikker, blir skilt, mister kontakten med sine to døtre. Han opplever et stort meningstap, og det kobles direkte mot utviklingen i det sosialdemokratiske Norge gjennom femti år. En anmelder peker nokså presist på at Tiller «portretterer ein mann som sleper røtene etter seg». *Arbeiderhjerter* er helt klart en bok som tåler å bli etterfulgt av bok 2.

Karl Ove Knausgård hører selvsagt til blant de fremste i norsk samtidslitteratur. Med romanen *Arendal* avslutter han den såkalte Morgenstjerne-serien på i falt fem bøker. *Arendal* er på mange måter en grei og klargjørende avslutning av et stort romanverk i og med at svært mange vanskelige ting faller på plass, men også fordi det spekulative og vidløftige har fått mindre plass. I denne romanen er handlingen lagt til en iskald vinter i Arendal der Syvert Løyning er på vei hjem fra reise og får motorstopp slik at han må overnatte i byen han kjenner så godt og der mor hans bor. Syvert har møtt Asja på reise i Sovjet, og utkjemper nå en kamp i sitt indre mellom å følge lidenskapen eller bli i det faste og trygge. Syvert er sterkt alkoholpåvirket der han roter rundt i en dypfrossen by, mens vi som leser også blir med på en ferd blant isens og mørkets redsler i Syverts sinn. *Arendal* er kanskje ikke Knausgård på sitt beste, men flere lesere har antydnet at han er tilbake der han var ved begynnelsen av *Min kamp*.

Med romanen *Ikke mennesker jeg kan regne med* vant Kyrre Andreassen Kritikerprisen for 2024 og ble nominert til Bokhandlerprisen. Romanen består av en monolog som den kommuneansatte tobarnsmoren Linda Hansen fører gjennom 400 romansider. Hun er både påståelig og infam, og formen åpner for den enkle type ironi der hun også avslører seg selv og sin forståelse av verden omkring henne. Vi er i en bygdekommune der Linda arbeider på rådmannens kontor, mens mannen driver med biler og er både deprimeret og

giddeløs. Svigerfaren er derimot entreprenør og driver godt. Når så ektemannen, Svein, innleder et forhold til Veronika Hagen som visstnok er flott, men har en tvilsom fortid, bestemmer Linda seg for å ta igjen eller hevne seg. Det finnes knapt mennesker i denne romanen som Linda kan regne med, slik hun tenker, men det romanens tittel viser til er faktisk hennes egne foreldre – som ikke betyr noe i romanen. Morsom, lettlest, underholdende – og kanskje ikke så mye mer er det inntrykk boken etterlater.

Den femte og siste boken i denne første gruppen av romaner skal bare så vidt nevnes – Gunnhild Øyehaug's *Her kjem sola* – en elegant, morsom og lekende meta-roman der vi både er i drømmeland og i hviskeland, samtidig som drømmetydning og dermed også Shakespeares *Hamlet* bidrar til tekstens mange kommentarnivåer. Men på et enklere nivå handler det om en slags krise i livet til forfatteren Helga Mork som er 49 år og ferdig med kjærligheten, før et forfatterektepar flytter inn ved siden av henne i bygda Volke, og et stillestående liv forandrer seg.

Et halvt dusin romaner – av ulik kvalitet

Kathrine Nedrejords *Sameproblemet* vant den viktigste av våre årlige litteraturpriser, Brageprisen, i klassen skjønnlitteratur for voksne. Det er vanskelig å tenke seg at en boktittel som «Sameproblemet» er noe annet enn en sakprosbok der oppgjøret med undertrykking og tilsidesetting av samene av det norske storsamfunnet er hovedsak. Nå lager Nedrejord en fortelling som går som en rød tråd gjennom en helt enkel historie om slektskap, oppvekst, arv og ansvar. Men helt sentralt i fortellingen står anklager, ofte voldsomme, noen ganger nesten som raseri, på vegne av det folket jeg-fortelleren Marie Engmo er en del av. Nå bor hun i Frankrike og har nylig blitt mor. Så dør mormoren hennes hjemme i Finnmark, og Marie reiser nordover. Det blir en reise som ikke bare geografisk, men også mentalt flytter henne langt av sted og til samefolkets historie representert ved mormoren og en hærsikare av andre slektninger. Marie må finne ut av hva det betyr å være samisk og hvilken verden hun egentlig tilhører. Hvor mye av kultur og språk og egenart er det mulig å ta vare på, og skal undertrykkelsen som har preget livet ikke minst til samiske kvinner i alle år, bare glemmes? Romanen slutter rett før selve begravelsen, men i en opplevelse av nærhet og avskjed som både er mytisk og mystisk, kan Marie ta avskjed med mormor.

Sameproblemet er en viktig bok, en god bok, men hvordan den er bedre som roman enn alt annet som ble gitt ut i Norge i 2024, har jeg litt vanskelig for å skjønne – tross mange panegyriske anmeldelser fra kompetente kritikere.

En annen god roman – lettlest og mildt underholdende uten voldsomme virkemidler – er Jan Kjærstads *Valgdager*. Den foregir å være selvbiografien til Einar Olsen som vokste opp i et arbeiderstrøk i Oslo øst, men tidlig bestemte seg for å bli Norges rikeste mann. Inspirert av myntserien fra 1958 med

dyremotiv som kan tolkes slik at fem ettøringer med ekorn avbildet blir til en femføre med en stor elg som motiv. Det er den type avkastning Olsen søker, og lenge lykkes med. På finurlig vis bygges romanen opp omkring Olsens utvikling på en slik måte at seks valgvekter med kameratene fra ungdommen bidrar til å vise den politiske utviklingen fram til 2017. Samtidig er hver del knyttet til en leilighet eller et hus – stadig større og flottre i byens beste strøk – og til kvinner som Olsen lett faller for. Det eneste som ikke blir byttet ut, men er et fast element fra et stykke ut i investorens liv, er et digert flygel – opprinnelig i bruk i Universitetets Aula!

Valgdager fanger inn og forsøker å beskrive en spesiell norsk utvikling mot rikdom og velstand, med vekt på hva vi kanskje har tapt på veien. Vi har med en roman som det nesten er utenkelig at noen andre kunne skrive, og det er særlig i små detaljer og mangfoldig kunnskap om stort og smått, at *Valgdager* slekter på flere av forfatterens tidligere bøker. Men i analytisk dybde og innsikt i enkeltmennesker og samfunnsendringer kommer denne romanen til kort i forhold til Kjærstads beste bøker.

Tormod Haugland har med *Sirenene* levert en av årets rareste og morsomste romaner. Skrevet på glitrende og nærmest poetisk nynorsk får vi følge en ung mann på en liten gård et sted på Vestlandet som leter etter ei kvige som er blitt borte. Kviga heter Piaf, og er av en spesiell fransk rase. Odelsgutten Tormod Kolbrunargard er alene på gården en søndag i hundedagene – dager da hva som helst kan skje. Grensene mellom virkelighet og drøm, mellom det utenkelige og livets harde realiteter, synes å viskes ut. Det skjer i et språk som på nesten forførisk vis får oss til å tro på denne fabelen om gård og ætt, om ung elskov og brå død. *Sirenene* skjærer gjennom natten fordi mannen på nabogården har falt over et rekkverk og slått seg i hjel – Tormod var der da det hendte – og *sirenene* lyder igjen da ei hytte brenner ned og et menneske forsvinner. Tormod har god grunn til å tenke: «Det var sundag, ein sundag i hundedagane. ... Det var ein slik dag, ein umogleg dag, men likevel tenkte eg at eg kom til å klara det.»

Sirenene ble av lytterne på en av våre radiokanaler kåret til årets beste bok, og det er nok ikke tilfeldig at det nettopp er lydbok-versjonen som slik får en pris. Det er faktisk mulig å tenke seg at romanen er skrevet med tanke nettopp på å bli lest høyt, og da vil det rike og varierte og lydmalende nynorske språket gjøre skriften om til noe annet og mer.

Marit Eikemo skriver også nynorsk, og denne gangen er emnet egen familie. Hennes roman er først og fremst en hyllest til fem brødre Eikemo, til arbeidssamfunnet de vokste opp i og var med på å utvikle mot bedre tider, men kanskje aller mest til huset i Berjaflotvegen 9 i Odda der flere generasjoner, inkludert forfatteren, har vokst opp. *Vi er brødrene Eikemo* er en sørgesang over en tid og væremåte som er ugjenkallelig borte, men forfatteren unngår

å bli nostalgisk eller sentimental. Portrettene av de fem brødrene – som på et tidspunkt alle sammen løp maraton på under tre timer – er faktisk mindre viktig enn skildringen av huset på fire etasjer som far til brødrene bygde og som Per, forfatterens far, overtok ansvaret for som 14-åring. Romanen er lettlest, underholdende, til tider morsom med levende skildring av mange aktiviteter der den ene brorens amerikareise og det som etter hvert følger av den, er et høydepunkt.

Det tar imidlertid aldri av og det store alvor som nærmest varsles tidlig i boken, griper aldri fatt på riktig. Kanskje måtte huset og omskiftelig liv i alle kinker og kroker av byggverket fått en enda mer sentral plass for at det som ser ut til å være forfatterintensjonen skulle ha blitt forløst.

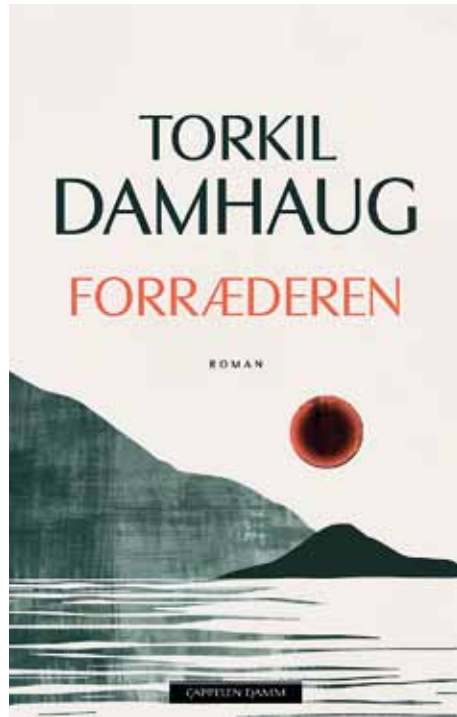
Ingeborg Arvolas roman frå 2022 – *Kniven i ilden* – om norsk-finsk liv på 1800-tallet i Finnmark, fikk stort gjennomslag og vant priser og ble en bestselger. En ny og ukjent verden åpnet seg for mange lesere, og hovedfiguren, Brita Caisa, fremsto som en sterk og hard kvinne som nektet å rette seg etter vaner og lover. Sterke erotiske skildringer viste hvor voldsomt forholdet til den gifte Miko var. Det forargerlige samlivet førte henne i fengsel, og i oppfølgeren *Vestersand* (bind to av «Sanger fra Ishavet») kommer hun akkurat ut av fengselet. Like etter føder hun sitt og Mikos barn, mens de to sønnene hun har fra før ikke blir tatt særlig godt vare på. Slik sett blir Brita Caisa en problematisk helt, selv om leseren skulle mene at det å følge hjertets eller begjærets stemme, er prisverdig. I kampen for å klare seg og kanskje til og med få bygd et skikkelig tømmerhus følger vi Brita Caisa tett og ser det meste om ikke alt fra hennes synsvinkel. Her er mye å lære, av og til også mye å glede seg over rent litterært, men fascinasjonen som første bind i serien bød på, er langt på vei fraværende i *Vestersand*.

Torkil Damhaug overrasket de fleste da han ga ut boken *Forræderen* som er en reise i erindringer fra fortiden samtidig som den stiller spørsmål ved alt vi tror oss å huske. Han viser med all tydelighet at minnet gjerne tror at det var slik eller slik, men at det sjelden stemmer. Da gjelder det å finne håndfast kunnskap som virkelig husker. For romanens jeg-person – som vi møter både som voksen og ettertenssom mann og som ung medisinerstudent i Bergen på slutten av 1970-tallet – er det maktpåliggende å finne sine egne og ekte minner slik at fortiden ikke domineres av andres hukommelse.

Damhaug er kjent som en av våre fremste kriminalforfattere med en rekke suverene psykologiske spenningsromaner som til sammen har brakt ham prisen for beste norske kriminalroman tre ganger – det er han alene om. Men krimromanene har alltid hatt noe ekstra og mer enn spenningen rundt forbrytelse og oppklaring, så ingen burde være i tvil om at han kunne skrive vanlige romaner. Med *Forræderen* har han bevist det til fulle. Romanen beskriver

først både morens og en søsters død, men det er mors død som får ham til å lete fram notatbøkene han alltid bar med seg og skrev i som ung. Slik tas vi tilbake til tiden da han studerte medisin i Bergen, jobbet på bryggeri i feriene, bodde i kollektiv med mange og merkelige mennesker. Det er hendelser i kollektivet og i protestbevegelsen han også deltar i som gjør at noen mistenker ham for å ha meldt fra om farligheter og derfor blir «forræder».

På det ytre skjer det ikke altfor mye, men tilstrekkelig til å gi godt plass til refleksjoner omkring hva vi minnes og hvordan minnene følger oss fra en fortid som egentlig aldri blir fortid, men er medbestemmende i det videre livsløp. Romanen slutter med at plassen på medisinstudiet blir sagt opp. Den unge mannen har møtt noen han tror han aldri kan glemme, og setter kursen mot Paris. Det er bare å se fram mot fortsettelsen, selv om ingen må bli forbauset om Damhaug kommer med en spenningsroman før han går videre med det skriveprosjektet som *Forræderen* innleder.

Kort om enda et halvt dusin romaner

Mette Karlsruks roman *Året har tretten netter* handler om et møte via Tinder mellom hovedpersonen Mette som skriver i jeg-form og en franskmann som bare nevnes som M. Selvransakelsen står sentralt i romanen, for Mette vil gjerne komme seg videre etter samlivsbrudd, anoreksi og andre problemer. Hun er villig til å satse alt på kjærligheten når hun faller for M, men det er nok slik som en anmelder formulerer det – mens «ho nok er ute etter kjærleik og nærleik, er M berre ute etter lek».

Bjørn Ivar Fykses debutroman *Gård og grunn* tilbyr interessante tanker og skildringer av livet i ei bygd der gården og slekta betyr mindre og mindre. Storbøndene bestemmer kanskje fremdeles det meste, mens den vi blir best kjent med har forpaktet bort jorda og er ansatt i bokhandel og med i jazzklubben. Det finnes andre liv enn et tradisjonelt bondesamfunn der alt er tuftet på

jordeiendom og ætt, og det er i spenningsfeltet mellom det gamle og det nye denne «bonderomanen» har sin styrke.

Tore Renberg fikk mye ros for en roman han skrev på nynorsk, nemlig *Tollak til Ingeborg* (2020), og der lykkes han usedvanlig godt med å la en jeg-forteller avsløre seg selv fullstendig gjennom en monologisk beretning. Noe av det samme grepet bruker Renberg i romanen *Lorden* der forfatteren lar formannen i det lokale historielaget føre ordet og gi til beste det han vet må ha hendt ved det gamle slottet ved Lindevatnet. Der er nemlig en ung jente som er lokal barnestjerne funnet liggende i snøen. Hva har hendt? Jon Magne Moi tror seg å vite og forstå alt, men avslører seg som forutinntatt og så full av alle mulige klisjeer om mobbing og sjalusi mellom ungjenter, at alt blir feil. Grepet som lyktes usedvanlig godt i forrige romanen på nynorsk, har ikke latt seg overføre til *Lorden*. Det er synd, for Renberg lykkes stort sett med det meste han skriver.

Lesevverdige romaner fikk vi også fra Vidar Sundstøl (*Dag fra natt*); Ingrid Storholmen (*Bloddråpetrall*); Gaute Heivoll (*Min tid i disse skogene*) og Marianne Teie (*Jeg kan ikke trylle*).

Et skuespill i bokform

Ved siden av Jon Fosse er Arne Lygre vår fremste skuespillforfatter. Han har også skrevet noveller og romaner, men det er som dramatiker han virkelig er blitt anerkjent både hjemme og ute. Noen av skuespillene er gitt ut i bokform, og i 2024 kom *I vårt sted* ut slik at det også kan oppleves som lesedrama. Tittelen viser til det avgjørende spørsmålet om nære og kjære, venner og familie, kan byttes ut slik at andre kommer «i vårt sted». Stykket går tett på tre kvinner som prøver å finne ut om de virkelig kan være noe for hverandre, men viser også til usikkerheten når tanken om at man kanskje er utbytbar dukker opp. Skuespillet har fått strålende omtale som scenedrama, men også bokutgivelsen er mottatt med begeistring. *I vårt sted* er en helt uvanlig leseopplevelse og det er nesten utrolig at noe som er skrevet for fremføring i teatret kan virke så sterkt som tekst alene. *I vårt sted* er nominert som norsk kandidat til Nordisk råds litteraturpris. Det vil nærmest være en sensasjon om et skuespill skulle vinne prisen, men hvorfor ikke?

Et knippe diktsamlinger

Diktsamlinger må kjempe om oppmerksomhet blant alt annet i den litterære verden som gjør krav på oppmerksomhet, og ser alltid ut til å være marginale i forhold til hovedtyngden av norsk skjønnlitteratur som romanen utgjør. Men lyrikkens liv, både innenfor den litterære institusjon, og innenfor permene på de nokså tynne samlingene som blir omtalt nedenfor, er alt annet

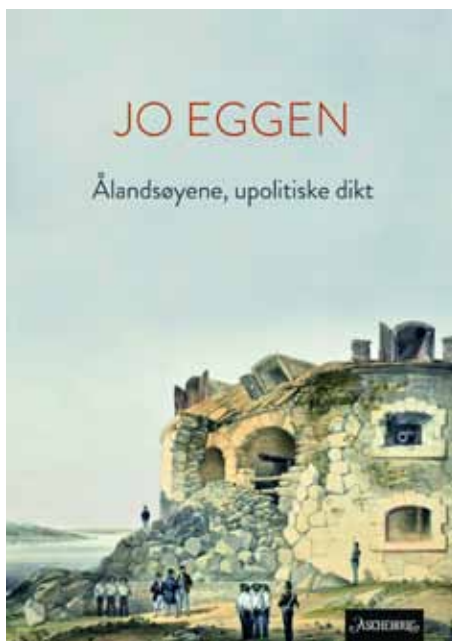
enn uviktig. Dikt sier en ting, og betyr noe annet. Gode dikt betyr i alle fall mer enn det som møter øyet umiddelbart, og leseren kan behøve både god tid og tålmodighet i møtet med enkeltdikt og samlinger.

Karin Hauganes *Kråkesang* er en lyrisk fremstilling av en vond historie som Kråka må hjelpe til med å fortelle slik at sentralfiguren Anna Bergmann kan nå fram til fred med seg selv og kanskje forsoning med fortidshendelser som ikke er til å holde ut. Det ligger en familietragedie bak som forfatteren selv har fortalt om i et essay, og diktsamlingen viser så mange traumer at det bare er ved å dikte om eller omdikte, gjerne i mytiske eller drømmeaktige vendinger, at overlevelse er mulig. Om en mor som for lengst er borte heter det i sluttstrofen i diktet «Rekviem»:

Kjente du da at du kom til ditt selv
I en stille jubel med hjerte og hender
Mamma, din åpne sjarm var liv
Dine hender samlet oss og fugler
Når torden slo og lynet skaket oss

Det tunge alvor et vi møter hos Haugane finnes naturligvis ikke i den fine samlingen med reisedikt som Jo Eggen har skrevet, denne gangen fra Åland. Samlingen *Ålandsøyene, upolitiske dikt* er den sjette «reisediktboken» Eggen gir ut. Diktene er upolitiske i den forstand at Åland er demilitarisert sone og så å si hverken er øst eller vest med sine 6000 øyer ute i havet, men en blanding av det meste. Midt i det upolitiske kommer den reisende til mange slagsteder og festningsverk, og til slutt – i «Kulturboikott-dikt» – er det mangelen på motstand mot krigen i Gaza som blir kritisert. Det er mangt og mye å lære av Eggens dikt. De gir både reiselyst og mangt ellers å tenke på.

En diktsamling med tittelen *Litteraturvitenskap på nittitallet* gir ikke akkurat bud om store poetiske opplevelser. Men Nils-Øivind Haagensen er en erfaren og dyktig poet, og bruker året 1994 da jeg-personen begynner på dette studiet i Bergen. Diktene prøver å fange inn hvordan livet og studiene var da

fra skrivetidspunktet, mens de også ser tilbake fra 1994 til barndom og oppvekst. Tung litteraturvitenskapelig teori fra poststrukturalismens og dekonstruksjonens beste år preger overhodet ikke diktene, selv om noen begreper og navn på teoretikere og professorer dukker opp. Alt i alt – både morsomt og vel verdt å lese.

Til slutt: Verdt å ta en nærmere kikk på blant diktsamlingene dette året er også Ingvild Lothes *Barnet er som skåret ut av tung silke* og i enda større grad Thomas Marco Blatts samling med den vakre og betegnende tittelen *Vekten av vindblåste trær*. Sent på året dukket det så opp en diktbok på godt over 500 sider med haiku-dikt skrevet gjennom et helt år – Joakim Kjørsviks overdådige og overveldende *År og dag*.

Krimlitteraturen

I oversikten for 2023 informerte jeg om at jeg ikke lenger har den oversikt over norsk krim som jeg har hatt hvert eneste år siden tidlig 1990-tall. Det gjelder i enda større grad for 2024 års krim, så la meg bare gi et par enkle opplysninger knyttet til nominasjoner til pris og prisvinner (Rivertonprisen). At kjente forfattere som Jo Nesbø og Jørn Lier Horst var blant de nominerte, er ingen overraskelse – bortsett fra at Nesbøs *Kongen av Os* er en røverroman av beste merke og altså ikke en del av Harry Hole-serien. Terje Bjørangers kunnskaper om og innsikt i æresvolden som et stort samfunnsproblem gjør det også rimelig at hans spenningsroman, *Den ingen ser*, ble nominert. Vinner ble *Fuglekongen* av Eva Fretheim som er forholdsvis ny som krimforfatter og fikk prisen for sin andre roman. Juryen beskriver boken som «et nedtonet psykologisk drama, der tilsynelatende tilforlatelige hendelser skjer under stort trykk, der skjulte relasjoner og sammenhenger ulmer, og hemmeligheter gradvis og uunngåelig avdekkes.»

THERESE ERIKSSON

MYSTERIER OCH GÅTFULLHET

Svensk litteratur året 2024

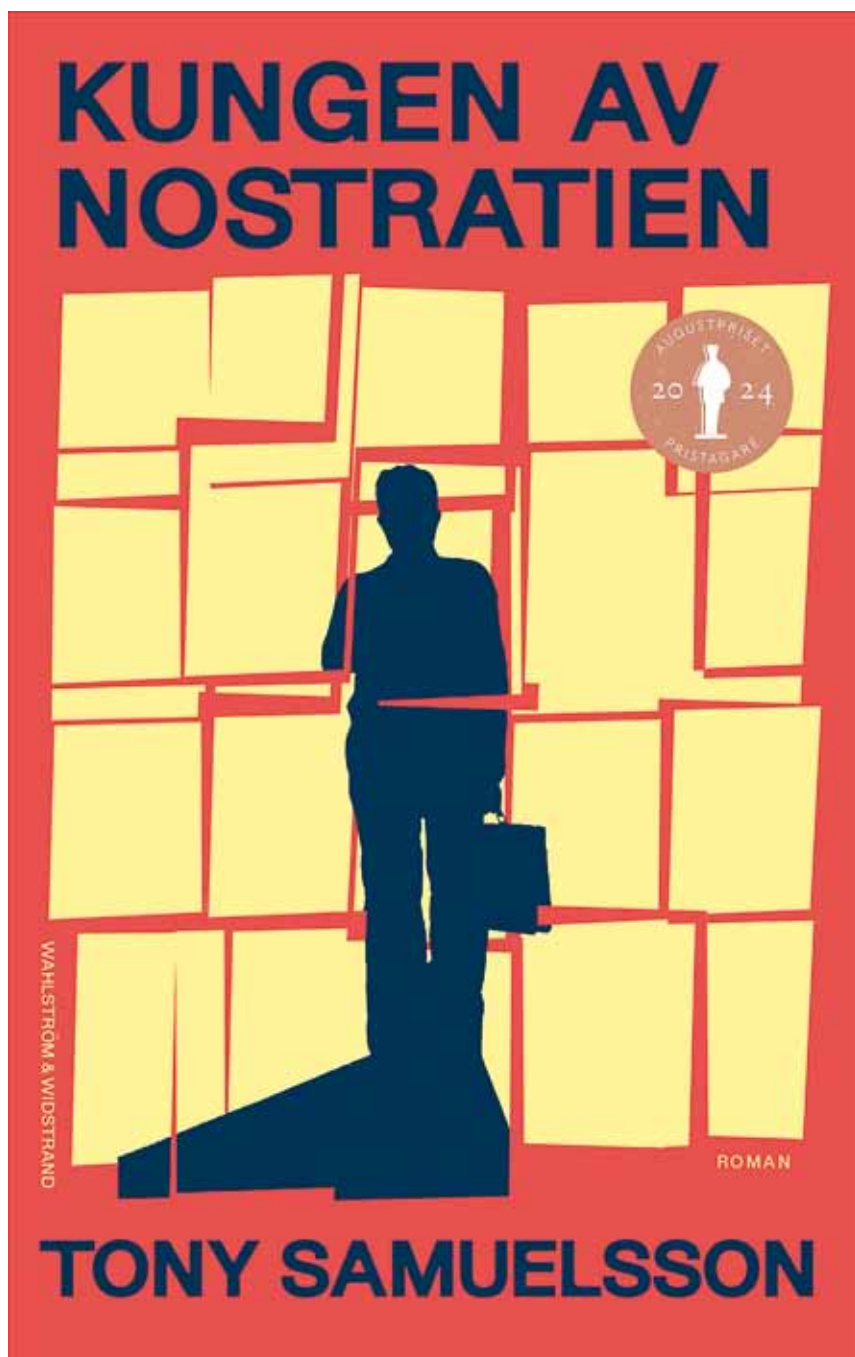
Tänk dig en roman fylld med luckor, med stora gapande hål, och att det är du som ska fylla dem. I den sitsen hamnar författaren John Forsman i Tony Samuelssons Augustprisbelönade roman *Kungen av Nostratien*, när hans förläggare frågar om han kan tänka sig att slutföra den roman som den uppburne bästsäljande författaren Göran Frid inte kan avsluta på egen hand.

Detta är upptakten till denna översikt om Svensk litteratur året 2024, skriven av Therese Eriksson, litteraturkritiker och författare.

Frid har fått en stroke och förlorat de vitala förmågor som behövs för att överhuvudtaget skriva, men i arbetet med manuset blir det tydligt att något måste ha hänt redan före hjärnblödningen. Romanens luckor verkar samtidigt nyckfulla och precisa. Handlar det om något neurologiskt tillstånd? Eller kan gapen i texten rentav vara en fråga om stilmedvetenhet, om Frids vilja att skildra något sant om tomrummen i människans liv? Det är ingen överdrift att säga att uppdraget vållar Forsman en del svettiga bekymmer. Hur slutför man en annan författares roman, när denne inte längre kan kommunicera kring den? Har man ens rätt att göra det?

”Kungen av Nostratien” är en egensinnig roman, kanske något mer så än vad Augustprisade romaner brukar vara numera, och den rör sig i snirklar mellan ett nu där Forsman våndas över sitt uppdrag och ett förflutet där Ivar Lo-Johansson kom att bli en betydelsebärande del av hans barndom i en stockholmsförort. Trådarna bakåt i tiden ger romanen ett samtidshistoriskt anslag, en samhällsskildring med klassperspektivet i fokus, men framförallt är ”Kungen av Nostratien” en roman om litteraturvärlden, författaryrket och skrivandet.

Romaner om spökskrivare som färdigställer andra författares – fiktiva – romaner går det kanske inte tretton på dussinet av. Författare som skriver fortsättningar, omtolkningar och parafraser på redan existerande litterära verk finns det däremot gott om. Och är det en roman som efterföljande generationer av författare tycker om att sätta tänderna i, så är det Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas* från 1905. Bengt Ohlssons *Gregorius* och Kerstin Ekmans *Mordets praktik* kom båda ut under 00-talet, och när detta skrivs senvåren 2025 har Malin Lindroths *En annan Doktor Glas* nyligen landat på bokdis-karna. Men redan under 2024 fick *Doktor Glas* nytt liv, inte bara en utan två

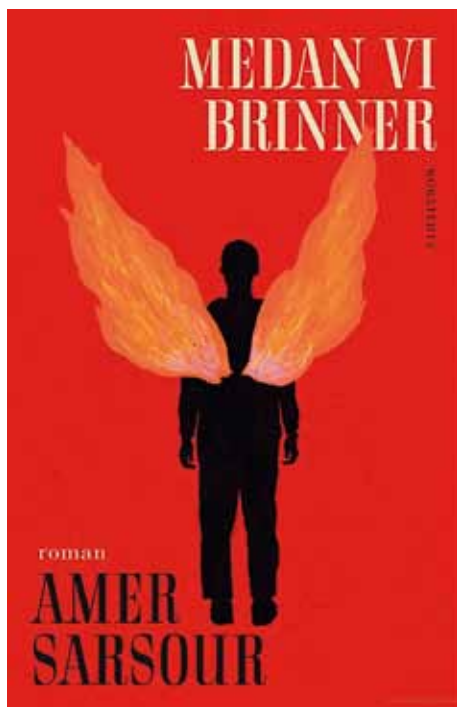

gångar. Bengt Ohlsson följde upp sin romansuccé från 2004 tjugo år senare med *Helga* och Åsa Nilsson skrev *Fru Gregorius*. Båda sätter, som titlarna avslöjar, pastor Gregorius hustru Helga i centrum. Möjligen skulle man kunna argumentera för att omdiktningarna av just *Doktor Glas* är oproportionerligt många i den moderna svenska skönlitteraturen, men uppenbarligen finns något hos Söderberg och hans tydliga moralfråga som alltså pockar på hos våra samtidsförfattare.

* * *

En annan författare som fortsätter att hemsöka nya generationer författare är Franz Kafka. Cecilia Hanssons prisade bok *Kafkalungan* är en poetisk essä med djupdykningar i såväl Kafkas författarskap som i författarens egen tornedalska familjehistoria, med en mormor som likt Kafka drabbades av tuberkulos. Kopplingen till vår samtid finns ständigt där, inte minst eftersom Hansson vänder blicken också mot sig själv: varför är hon så ockuperad av Franz Kafka och hans liv? Och vad händer när hon själv blir sjuk, när också hennes lungor ansätts och närheten till Kafka blir än mer påtaglig? Cecilia Hansson är i grunden poet och det lämnar sina tydliga spår i allt hon skriver, i förra boken *Snö och potatis* och i *Kafkalungan*, båda djupt personliga essäer där prosan har en omisskännlig poetisk grundton.

Utan tvekan var 2024 ett starkt år för den svenska poesin. Bland de gamla i lyrikgamet var det flera som utkom med nya böcker. Ingen kan ha missat att Bruno K Öijer kom ut med en ny diktsamling, den första på ett decennium. *Växla ringar med mörkret* blev en av årets stora litterära händelser, med en uppmärksammas uppläsningsturné, och fina recensioner. Någon Augustprismominering blev det däremot inte för Öijer denna gång, och inte heller för de andra veteranerna, Ingela Strandberg och Lennart Sjögren. ”Vi kom från det möjliga / mot det omöjliga reste vi”, diktar Sjögren i *Regnbågen* som är den senaste i raden i ett långt författarskap. Över trettio böcker har det blivit ur poetens, född 1930, hand. Många böcker – närmare tjugo – har det blivit också i Ingela Strandbergs 40-åriga författarskap, där den senaste diktsamlingen *När jag var snö* sannerligen bjuder Bruno K Öijer motstånd i kampen om vem som stod för 2024 års främsta poetiska händelse. Strandberg sysslar inte med mytomspunna framträdanden inför storpublik, men hennes raka lyrik om människans och djurens likhet inför döden togs emot med öppen famn av kritikerna. Bara de inledande, skoningslöst genomskådande, raderna i samlingens första dikt gör att man förstår varför: ”Med den döda katten i baksätet / kör vi genom landskapets / lögnaktiga ljus / Körbärsträden står i bröllopskläder / Lönnarna lockar skamlöst med socker” och lite senare ”Naturen har lyft på kjolen / Hon är inget annat än en hora / Inbjudande till lidelse och lidande”.

Alla framgångsrika poeter har inte också många år på nacken. Bland de yngre poeterna var det många som rönt stor uppmärksamhet under 2024. Ali Alonzo var, även om han själv kallat sig "litterärt geriatrisk, en fossil" blott 21 år ung när han i januari 2024 debuterade med diktsamlingen *Jag tänker bli äcklig*. Han tilldelades också Borås Tidnings debutantpris för samma bok tidigare i år. Ytterligare två poeter var nominerade till samma pris, Maria Bodin för sin *Kristinafragment* och Johanna Larsson för sin mer prosalyriskt färgade *Bokstavstro*. Larssons bok tar avstamp i något så originellt som berättelsen om den amerikanska kristna missionären John Allen Chau som döddes när han försökte landstiga på

ön Norra Sentinel i hopp om att kunna frälsa den isolerade befolkningen där. Man kan tänka sig att en diktsamling som kretsar kring mission och bibelöversättningar skulle tyckas obsolet i vår tid, men Larsson hyllades av en ovanligt enad kritikerkår. Samma sak kan sägas om Hanna Rajs sorgesång till en död mor, *Samma, mamma* och Linus Gårdfeldts egensinniga Värmlandsdikt "Brorsan, krabban och lädret" som fick varsin Augustnominering.

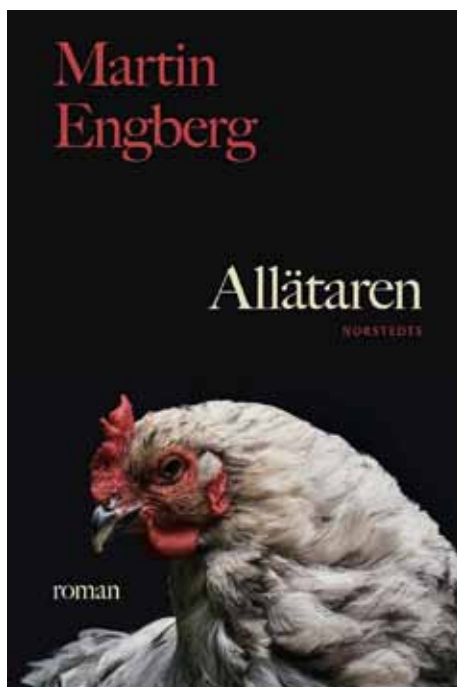
* * *

Katapultpriset, det andra stora debutantpriset jämte *Borås Tidnings*, hade fler prosaister på sin kortlista, däribland Nike Åkerbergs roman *Däggdjur* och Isak Gröndahls novellsamling *Symptom*, men den som till sist kammade hem priset vid utdelningen under Littfest i Umeå var Agri Ismaïl och hans roman *Hyper*; ett släktepos som kretsar kring pengar och som av kritikerna beskrivits som en både rörande och samhällskritisk roman, besläktad med amerikanska realistiska samtidsromaner. *Hyper* skildrar en kurdisk familj som sökt en ny tillvaro i London och som med den geografiska förflyttningen också tvingats göra en klassresa nedåt, och barnen kämpar för att leva upp till föräldrars drömmar och förväntningar om ett bättre liv. En liknande tematik återfinns

hos en annan romandebutant, nämligen Amer Sarsour och hans *Medan vi brinner*. Sarsours bok är en berättelse om flykt, men intressant nog berättad ur ett lite ovanligt perspektiv, ett som samtidigt är inifrån och utifrån: Omar är den som sedan länge nått säkerheten i Sverige, som åtnjuter det svenska passets alla privilegier, och som sticker ner till Italien för att hjälpa kusinerna med en rörig blandning av superhjärteambitioner och trulig motvillighet i bröstet. Det är 2013, Syrien står i lågor, och det är hans pappa som bett honom. Då går det inte att säga nej. Sarsour skriver en roman som mer än att utvecklas till politisk partsinlaga mynnar ut i en sedelärande berättelse om att fullfölja sin plikt, göra gott och vara en anständig medmänniska. På det viset är det som en roman från forna sekel, där Sarsour låter sin unge, oerfarne protagonist ge sig ut på en besvärlig resa för att sedan vända åter som en fullvuxen, mogen och bättre man.

En helt annorlunda roman, med samma lite lätt ålderdomliga känsla, är den alltför förbisedda *Kristallpalatset* av Madeleine Hessérus. Harriet Blom är arton år när hon i 1960-talets början kommer till Vändesta. Det är vinter. Snön faller ymnigt och i ljuset från byggnadens många fönster gnistrar snöflingorna som kristaller. Men något palats är det förstås inte, istället rör det sig om en vid det här laget rätt nedgången gammal gård som sedan några decennier tillbaka utgör hem för unga, ogifta gravida kvinnor. Detta hem, Vändesta, är spelplatsen för *Kristallpalatset*. Och när romanen är slut ska det imponerande skimmer som inledningsvis fyllde Harriet med respekt och rädsla, ha borstats bort till förmån för en mer socialrealistisk bild av platsen. *Kristallpalatset* utspelar sig i en brytningstid. Riktigt än är inte den stora frigörelsen här, men det rör på sig i undervegetationerna och det skapar friktion mellan dem som har svårt att släppa taget om vad Vändesta varit och dem som ser hela idén med mödrahem för obemedlade, ogifta gravida kvinnor som förlegad. Hessérus bryter även dessa skiftande perspektiv mot varandra med stor varsamhet och ett slags författarens lojalitet och omtanke med alla sina figurer.

Stor omsorg om romankaraktärerna är något som utmärker också Elise Karlssons pågående projekt att skriva Rinkebys samtidshistoria i fiktiv form. 2024 kom den andra delen i Rinkebysviten, *Sår som aldrig läks*, och precis som i den första boken skriver Karlsson fram sitt brokiga persongalleri med samma värme för allihop. Och om det är någon romanfigur man verkligen fick lära känna på djupet under 2024 måste det vara Anna i David Norlins *Vikarien*. Den boken fick inte bara undertecknad att initialt baxna: En nästan 1000 sidor lång roman om en utbränd lärarvikarie som bara vill ha ett lugnt lagomliv, kan det verkligen fungera? Om det kan! David Norlin är obrottsligt lojal med Annas perspektiv och romanen är skriven uteslutande i jagform. Det gör att man som läsare, när man umgås med en romanfigur så länge som man gör med en såhär tjock bok, blir bekant med alla fasetter av hennes personlighet;

omsorgen, svartsjukan, passionen, småsintheten, talangen och tröttheten. Anna kan vara oändligt tröttsam att hänga med, på samma sätt som hon i perioder känns som en god vän. På pappret har hon inte särskilt höga anspråk, men samtidigt är det ändå det allra största – att villkorslöst få höra till och inte vara utbytbar – hon längtar efter.

* * *

Frågan om tillhörighet och utanförskap löper som en röd tråd också i den (svenskspråkiga) samiska skönlitteraturen. Ann-Helén Laestadius stora Sápmiritologi hör till de självklara referenspunkterna när det kommer till att skildra den samiska erfarenheten, med böckerna *Stöld* (2021), *Straff* (2023) och *Skam* (2025). Ingen av romanerna utkom som synes under 2024, men det gjorde däremot Tina Harnesks vindlande *Mödramärg*, vilken följde på författarens debutsuccé *Folk som sår i snö*. Den nya romanen vars trådar sträcker sig ända tillbaka till 1600-talet skildrar såväl långa släktlinjer som en lång samisk historia av exploatering och kolonialisering. Det är en berättelse om mödrar och döttrar, men också om familjehemligheter och den särskilda tystnad som uppstår i förtryckets efterdyningar. Mitt i romanen tronar fjället, Gierggevárre, som en huvudperson i egen rätt.

I Elin Anna Labbas roman *Far inte till havet* är det en sjö som står i centrum. Eller, rättare sagt, det som en gång varit ett intrikat sjösystem med öar och visten, platser att leva på, men som efter en rad kraftverksdämningar dränkts i vattenmassorna och bildat en sjö som närmast är att likna vid ett hav. När romanen tar sin början är det tidigt 1940-tal och Rávdná, systemen Ánne och dottern Ingá kommer till sommarvistet och ser hur sjön har slukat deras kåta nästan helt. De blir tvungna att flytta och börja om på nytt och det är här, när sjön stiger för tredje gången, som Rávdná bestämmer sig för att bygga ett hus trots att myndigheterna säger att hon som nomadiserande inte får göra sig bofast. Elin Anna Labbas roman handlar om detta, om att gång efter annan se sitt hem dränkas i vattenmassor och fisken försvinna från sjön, om att ständigt börja om och om att få se sina protester dränkas lika obönhörligt som landskapet. Men lika mycket är detta en skildring av en relation mellan en mor och hennes dotter. Rávdná och Ingá har ett förhållande som aldrig är särskilt harmoniskt, men som trots slitningar och olika sätt att se på hur man ska förhålla sig till majoritetssamhällets övergrepp ändå blir ett slags livslång symbios. Fortfarande vid tidigt 1970-tal, när Ingá passerat fyrtiostrecket och den sista och mest omfattande dämningen genomförs, lever de tillsammans i ansträngd kärlek.

* * *

Den samiska litteraturen hör, närmast undantagslöst, till den glesbygdslitteratur som måste beskrivas som ett av den svenska litteraturens starkaste kännetecken. Och under 2024 kan man lugnt säga att denna genre lyste ovanligt starkt. En lång rad romaner med landsbygden i centrum utkom under året, som Ulrika Lagerlöfs *Hjortronmyren*, Mikael Berglunds *Slask*, Mirja Unges *Hundnätter* och Mattias Timanders rosade debut *Din vilja sitter i skogen* som också nominerades till en rad olika priser. Märktes gjorde också Lisa Ridzéns finstämda *Tranorna flyger söderut*, en berättelse om en åldrad, depressiv jämte som kontemplerar livet som flytt mellan hemtjänstens besök. Hans kamp för att få behålla sin trogna följeslagare och hund när hälsan vacklar och hur han förlorar den, lämnar inte ett öga torrt. Ridzéns debut utsågs till Årets bok 2024.

En mer spejsad glesbygdsskildring stod Martin Engberg för. Hans *Allätaren* utgjorde sannerligen ett originellt inslag i årets svenska prosaflod. När brorssonen Hampus med flickvän och litet barn parkerar sin slitna folkabuss på Eriks ägor händer det något med honom. Brorssonen proklamerar nomadliv och strikt veganism, och plötsligt slutar Erik – ledaren i byns jaktlag – äta kött. Det blir fysiskt omöjligt, gaffeln med stekt fläsk går inte att trycka in i munnen. Är Martin Engbergs sjätte bok, *Allätaren*, en roman om veganism? Delvis, ja. Men framförallt är *Allätaren* en ingående, och bitvis ganska surrealistisk,

skildring av en man som vid dryga femtio förlorar sin mor och därmed den fasta marken under fötterna. När den dominanta, excentriska Dagmar dör blir Erik ensam i huset och kan äntligen sätta in nya fönster där han tycker att det passar, men friheten är också svårnavigerad: vem är han egentligen och hur förhåller sig hans bild av familjehistorien till verkligheten? Prosan är saklig och redogörande, men berättelsen som sådan kränger och svänger under en, sticker hela tiden iväg. Realismen ebbar successivt ut och övergår i ett slags krypande obehag, med en twist som fyller en med fasa ända till slutet.

Skruvat är det också i Sven Olov Karlssons *Bygdedjuret*. Allt börjar med ett mantra med tydligt ironisk touch: "Var inte rädd. Det är en solskens-historia." *Bygdedjuret*, en memoarliknande roman skriven i tredje person och ett slags småkusin till P O Enquists *Ett annat liv*, skildrar den blivande författaren och journalisten Sven Olov Karlssons uppväxt på en gård utanför Norberg, Västmanland, och hans väg till ett vuxet, skrivande liv. Allt ska med. Föräldrarnas oförmåga till kärlek, kommunikation och att få ihop vardagen, lillebroderns svårigheter som inte förrän i vuxen ålder får en diagnos (autism), mobbning, olyckor, sjukdomar, död, ja, rubbet. Och en farmorsmatriark som även långt efter sin död ser till att kompassnålen alltid pekar hemåt byn. Ovanpå det, om man inte tycker att det räcker, drabbas Sven Olov som ung vuxen av oförklarliga frånvaroattacker; ögonblick där han försvinner utan att förstå varför. Och de pågår, år ut och år in. Också som ett spår i romanen, som ett slags oförklarligt neurologiskt mysterium som pockar på sin lösning. Det är oupphörligt spännande, rentav stressigt, men Karlssons sätt att berätta står i bjärt kontrast till det jättiga liv den skildrar, med en omständlighet som gränsar till sävlighet. Och det är nog så välbehövligt i en roman som staplar elände på elände på elände.

Den samlade bilden av litteraturåret 2024 får börja och sluta så: med Tony Samuelsson och Sven Olov Karlsson och i neurologins mysterier, i en gåtfullhet som i båda författarnas romaner är besläktad med litteraturens egen.

NT-SERIE: NORDISKA DESIGNER – FINAL

5. NORGE

KARIANNE BJELLÅS GILJE

GRETE PRYTZ KITTELSEN ”DET BEGYNTE MED ET BLANKPUSSET KRONESTYKKE”

Grete Prytz Kittelsen (1917–2010) skapte unike smykker og utstillingskorpus som fikk de høyeste design-utmerkelser internasjonalt. Hun er likevel mest kjent, langt utenfor Norden, for sine fargerike emaljerte hverdagsvarer. I *Nordisk Tidskrifts* serie om epokegjørende nordiske designere presenteres Grete Prytz Kittelsen av Karianne Bjellås Gilje – kultur- og stiftelsesleder, forfatter og redaktør av boken *Grete Prytz Kittelsen. Emalje og design*. Gilje har bl.a. vært dekan på avd. Design ved Kunsthøgskolen i Oslo (2016-2019) og programsjef i Norsk Form (2011-2015). Artikkelen er nummer 5 og finale i NT-serien om Nordiska Designer.

En dag i begynnelsen av 1920-årene går lille Grete på fem-seks år sammen med sin farfar inn i den moderne Tostrupgården vis-à-vis Stortinget i Norges hovedstad. Farfaren er Torolf Prytz, arkitekt og formgiver, og han har selv tegnet forretningsgården, som huser familiefirmaet, gullsmed J. Tostrup. I den moderne heisen, en av Norges første, legger den store bestefarshånden et kronestykke i barnehånden. Sammen går de inn i gullsmedverksted og pusser kronestykket blankt.

«Episoden med min farfar i heisen i Tostrupgården er det første minnet jeg har av at jeg behandlet metall. Jeg vet ikke om det er noe jeg har føyd til historien i ettertid, men jeg husker det som et avgjørende øyeblikk. Det blanke metallet, alt verktøyet, dette tiltrakk meg veldig.»

Grete Prytz Kittelsen fortalte meg denne historien i et av intervjuene med henne tidlig på 2000-tallet, da vi arbeidet med en bredt anlagt bok om hennes livsverk. Jeg hadde en rekke samtaler med designeren i det hun kalte sitt «arbeidshjem» i Planetveien 12 på Vettakollen i Oslo. Boken skulle utgis sammen med en større retrospektiv utstilling på Nasjonalmuseet i Oslo (Kunstindustrimuseet), i forbindelse med designerens 90-årsjubileum. Utstillingen åpnet i januar 2008, noen måneder etter at designeren fylte 90 år. På denne tiden hadde Grete Prytz Kittelsen i mange år stått i skyggen av sin

Grete Prytz Kittelsen (1917–2010) kalles i Norge gjerne «dronningen av skandinavisk design» eller «emalje-dronningen». Her avbildet i 2003 ved sitt hjem i Planetveien 12. Foto: Helga Bu.

mer kjente mann, arkitekten Arne Korsmo (1900–1968). Han hadde blant annet alene blitt kreditert nettopp formgivningen av arbeidshjemmet i Planetveien 12, som var et samarbeid mellom arkitekt- og designerparet.

Med utstillingen og bokutgivelsen i 2008 kom Grete Prytz Kittelsens store betydning for norsk og nordisk formgivning igjen frem i lyset. Nye generasjoner fikk øynene opp for designeren som mer enn noen andre ble den som representerte «vakrere

hverdagsvarer» i Norge. Boken og utstillingen forsterket en revitalisering av hennes design på 2000-tallet. Nyproduksjoner av skåler, boller og bruksgjenstander ble igjen å finne i interiørforretninger og i de tusen hjem, både nasjonalt og internasjonalt. Brukthandelen med Grete Prytz Kittelsens design fikk også et oppsving, og de originale bruksgjenstandene fra 1950-, 60 og 70-tallet ble attraktive funn på vintage-markedet.

Tiden og oppgaven

Designeren og kunstneren Grete Prytz Kittelsen har satt dype spor i norsk designhistorie med sine emaljerte metallarbeider. Hun var en sentral modernist, som etter eget utsagn ikke hadde spesifikke forbilder. «Jeg tror det er riktig å si at mine to største inspirasjonskilder er tiden selv og oppgaven selv. Jeg har jo levet og sanset alle disse årene».

Dette resulterte i flere hundre unike arbeider i sølv og emalje, alt fra smykker til fat, boller, vaser og bestikk. Hun hadde også et tett samarbeid med industrien. I tillegg til familiefirmaet J. Torstrup gjaldt dette først og fremst emaljeverket «Cathrineholm» ved Halden i Norge. Samarbeidet mellom Grete Prytz Kittelsen og firmaet Cathrineholm i to tiår resulterte i en enorm produksjon av produkter i stål og emalje – kasseroller, boller, fat, vaser og andre bruksgjenstander.

*Boller, fat og kasseroller i emaljert stål eller jern i Grete Prytz' klare farger og formsikre design ble en salgsuksess for firmaet Cathrineholm på 1950- og 60-tallet. Her med en dekor signert Grete Prytz Kittelsen.
Foto: Helga Bu.*

Hvordan jobbet designeren, og hva drev henne? I denne artikkelen vil jeg gjøre noen nedslag i hennes *oeuvre*, og forsøke å beskrive noen av designerens drivkrefter, hvem hun samarbeidet med, og det nordiske og internasjonale miljøet hun mer eller mindre aktivt var en del av i tiårene etter andre verdenskrig.

Oppvekst i en formgiving-familie

Grete Prytz ble født i Kristiania 28. juni 1917. (Norges hovedstad het Kristiania til 1925, og fikk deretter navnet Oslo). At Grete Prytz skulle bli en av Norges mest betydningsfulle designere i sin samtid, var ikke nødvendigvis forutbestemt. Det må likevel framheves at hun hadde noen fordeler ved å fødes og vokse opp som femte generasjon i Norges fremste gullsmedfamilie, J. Tostrup. Dette ga henne helt fra barndommen av kjennskap til et sentralt formgivings- og fagmiljø, både i Norden og andre vestlige land. I årene rett etter andre verdenskrig kom hun også tidlig i gang med å arbeide som designer, gjennom tilgang til materialer og til samarbeidspartnere.

Grete Prytz' far, Jacob Tostrup Prytz, var initiativtaker til Foreningen Brukskunst i 1918. Familiens store hus på Marienlyst i hovedstaden hadde åpne dører for arkitekter, designere og kunsthåndverkere fra inn- og utland.

«Jeg kan ennå huske Alvar Aaltos brummestemme og høye latter. Det kunne være ganske livlig i spisestuen vår, ja ...» Grete Prytz Kittelsen fortalte meg i et av mine mange intervjuer med henne at den finske formgiveren Alvar Aalto var en av mange toneangivende fagpersoner som jevnlig var gjest i Grete Prytz' barndomshjem.

Farens verv og arbeid formet familiens liv, enten det var vervet som formann i Foreningen Brukskunst, ledelsen av familiefirmaet J. Tostrup eller jobben som lærer og senere rektor på Statens håndverks- og kunstindustriskole (SHKS) fra 1934 til 1956. Grete Prytz' ungdomsår gjennom 1930-tallet var en storhetstid for familiefirmaet, og falt også sammen med gjennombruddet i Norge for funksjonalismen innen arkitektur og design. J. Tostrup var allerede internasjonalt anerkjent blant annet fra verdensutstillingene i St. Louis i 1889 og i Paris 1900. I Paris fikk Grete Prytz' farfar Torolf Prytz (han som ga henne kronestykket i heisen) den høyeste utmerkelsen, Grand Prix, for sine emaljearbeider.

Faren hennes Jacob Tostrup Prytz fornyet firmaet i tråd med brukskunstvisjonen «vakkere hverdagsvarer». Samtidig skapte han emaljearbeider som utfordret tradisjoner og vakte oppsikt. I 1937, da verdensutstillingen igjen ble arrangert i Paris, kunne enda en Grand Prix hentes hjem i familiefirmaet. 20-åringen Grete Prytz hadde deltatt både i forberedelser og under selve verdensutstillingen i Paris i 1937. En liten kuriositet som kan nevnes er at under oppholdet i Paris kjøpte den unge kvinnen en hatteeske. Denne esken skulle den voksne Grete Prytz Kittelsen senere bruke til å oppbevare sine mange egendesignede sølv- og emaljesmykker – unikat og serieproduksjoner i skjønn forening, alle i formsikker utførelse og i klare emaljefarger.

Grete Prytz' far hadde ambisjoner og ønsker for sin datter, og oppfordret henne til å utdanne seg. Hun hadde likevel opplevelsen av å kunne velge fritt, og ble ikke påtvunget å gå i farfarens og farens fotspor. Når hun valgte å søke seg til gullsmedklassen ved Statens håndverks- og kunstindustriskole (SHKS), hadde hun opplevelsen av at det var selvvalgt, basert på interessen som hadde bygget seg opp hos henne, helt fra den første barndomserfaringen med det blankpussede kronestykket i heisen i Tostrupgården.

Solid utdanning, eksperimentelle metoder

Grete Prytz ble uteksaminert med diplom fra gullsmedklassen ved Statens håndverks- og kunstindustriskole (SHKS) i Oslo i 1941. På «tegneskolen», som SHKS populært ble kalt, hadde hun blitt kjent med den 17 år eldre arkitekten Arne Korsmo (1900–1968).

De utviklet varme følelser for hverandre. Begge drev med illegalt arbeid da Norge var okkupert av Tyskland under 2. verdenskrig, og måtte i 1943 flykte til Stockholm. Der ble de et par, og i en lunsjpause fra jobben som kontordame ved den norske ambassaden giftet Grete Prytz seg med Arne Korsmo i 1945. I tiden etter giftermålet brukte hun navnet Grete Prytz Korsmo, eller kun Grete Korsmo. Hvis man vil prøve å få en samlet oversikt over hennes arbeider, må man derfor søke både etter «Grete Prytz», «Grete Prytz Korsmo», «Grete Korsmo» og «Grete Prytz Kittelsen». Sistnevnte navn er det hun i hovedsak benyttet seg av, etter at hun i 1971 giftet seg med advokat Sverre Kittelsen.

Designeren i sitt verksted på loftet i Tostrupgården, i arbeid med et stort sølvfat. Foto: Grete Prytz Kittelsens arkiv.

Men tilbake til Oslo sommeren 1945. Siste halvår 1945 startet nemlig et ekteskapelig designsamarbeid mellom Grete Prytz og Arne Korsmo som mangler sidestykke i norsk designhistorie, og som varte i 15 år, til paret skilte lag i 1960. Sammen og hver for seg designet Korsmo-paret bestikk, fat, vaser, boller og andre bruksgjenstander til etterkrigstidens hjem – fra 1945 for J. Tostrup, og fra 1954/55 også for emaljefabrikken Cathrineholm ved Halden.

Et bilde fra denne aktive etterkrigstiden viser designeren i sitt verksted på loftet i Tostrupgården, i arbeid med et stort sølvfat. Dette sølvarbeidet bragte henne den høyeste utmerkelsen Grand Prix på Triennalen i Milano i 1954. På bildet vises, ved hennes høyre hånd, «tannlegeboret», det vil si håndfreseren som hun tok i bruk på begynnelsen av 1950-tallet til sin eksperimentelle og karakteristiske bunnbehandling av metallet før emaljering. Hun ble kjent for «frihåndstegning» i metallet med dette boret. Det var ingen mulighet til å viske bort linjene når de først var risset inn i metallet. Der hun risset dype spor, ble speilemaljen mørkere, fordi det ble et tykkere emaljelag.

I arbeidene fra denne tiden ser vi en formgiver som med uvanlig stø hånd laget unike kunstverk i sølv og emalje, i svært store format. Hun tok i bruk utradisjonelle og eksperimentelle metoder ikke bare for å skape disse verkene, men også for å ferdigstille og produsere dem. Gullsmedfirmaets ovner var ikke store nok til å brenne gjenstandene, og hun allierte seg med emaljeindustrien som ellers i hovedsak produserte badekar og større bruksgjenstander. I deres store ovner fikk designeren brenne de edle sølv- og emaljearbeidene.

Samtidig som hun utførte mye med hånd, var hun opptatt av masseproduksjon, og utformet verktøy og metoder for bunnbehandling av metallet også på Cathrineholm. «Jeg har aldri ment at brukskunstnere og kunsthåndverkere skal gjøre alt med hendene! Tvert imot, jeg har nedlagt mye arbeid i å utforme og få produsert godt og rimelig verktøy til den oppgaven jeg har satt meg fore å løse. Jeg elsker verktøy og maskiner! Og jeg har alltid engasjert meg i hver minste detalj i produksjonsprosessen.»

Vakrere hverdagsvarer

Det var Grand Prix-utmerkelsen i Milano i 1954 som for alvor gjorde mange hjemme i Norge, både i og utenfor bransjen, oppmerksomme på emaljedesignereren. Det var etter denne suksessen at hun fikk forespørsel om å formgi «vakrere hverdagsvarer» for emaljefabrikken Cathrineholm. Det ble starten på et samarbeid som skulle vare i mer enn 15 år. Det er hennes kasseroller, fat, boller og en rekke andre bruksgjenstander fra dette samarbeidet som har gjort designeren kjent i hele Norden – ja, i store deler av verden.

«Mange designere i min generasjon er preget av den funksjonalistiske tankegangen. Vi vil formgi ting som ikke kun er til pynt, de skal også være funksjonelle. Ordet brukskunst oppsummerer dette godt. Jeg er blant dem som har betont sterkt det industrielle: Helt fra jeg var liten og ble fascinert av verktøy og maskiner, og kanskje særlig etter studieoppholdet i USA, har én drivkraft vært å lage serier for industriell produksjon. Det er meningen av gjenstandene ikke skal være forbeholdt de få, men at de skal kunne masseproduseres på en rimeligst mulig måte. Gregor Paulssons ide om «vakkere vardagsvara» for alle som ønsker det, har alltid tiltalt meg. Men at en gjenstand skulle masseproduseres, betydde for oss på 1950- og 60-tallet *ikke* at det skulle være slett håndverk og kjappe løsninger. Man skal gjøre ting ordentlig!»

Boller, fat og kasseroller i emaljert stål eller jern i Grete Prytz' klare farger og formsikre design ble en salgssuksess for firmaet Cathrineholm på 1950- og 60-tallet. Her med en dekor signert Arne Clausen. Grete Prytz Kittelsen likte ikke Lotus-mønsteret, og foretrakk egen design på de bollene, fatene og kasserollene hun hadde formgitt. Foto: Helga Bu.

Jørn Utzon (t.v.), Arne og Grete i parets første leilighet i Oslo, innredet som et «Eames House vendt innover», både i rammeverket og de «mondrianske» fargerutene (etter kunstneren Piet Mondrian) i klar rød, blå, gul, i tillegg til hvitt, svart og ubehandlet treverk. Innredningen ble utført som et undervisningsprosjekt for Arne Korsmos studenter på Statens håndverk- og kunstindustriskole. I et ordinært hus i etterkrigsstil designet Grete og Arne sin egen løsning med «rom inni rommet», blendet av vinduer med fargerike folier og kledde vegger og satt opp lettvegger i seilduk med rammer av oregon pine. Dette var et av de første eksemplene på etterkrigstidens Japan-inspirasjon, sett gjennom den amerikanske vestkyst-arkitekturens tolkning av japansk arkitektur. Foto: Grete Prytz Kittelsens arkiv.

Grete Prytz Kittelsen var med denne holdningen svært glad for samarbeidet med Cathrineholm. Det ble lange dager og netter i verkstedene og ved emaljeovnene. Hun eksperimenterte med mange ulike typer emalje og dekor. Selv var hun mest glad i de ensfargede bollene og kasserollene i opak emalje («badekaremalje»), med sterke farger i tillegg til hvitt. Kundene var imidlertid glad i dekor. Og spesielt én dekor, som firmaets egen formgiver Arne Clausen selv tegnet og brukte på Gretes boller, fat og kasseroller, ble en salgssuksess. «Det mønsteret det ble produsert aller mest av fra midten av 1960-tallet, 'Lotus', er jeg fremdeles ikke begeistret for,» sa Grete Prytz Kittelsen på begynnelsen av 2000-tallet. «Å, gud hvor jeg sloss mot disse lotusbladene den gang! Men husmødrene i Halden ville ha dem – Cathrineholm laget fremvisninger med inviterte gjester, stort sett kvinner i nærmiljøet. De fikk uttale seg om hvilke farger og mønstre de likte best, og dette ble fulgt opp i produksjonen.»

Studieoppholdet Grete Prytz Kittelsen refererer til som en av inspirasjon-skildene til å arbeide med masseproduksjon for industrien, var i 1949–1950. Arkitekt- og designparet Korsmo dro med Fulbright-stipend til USA. Hun studerte ved Illinois Institute of Technology i Chicago, på universitetets Institute of Design som ble grunnlagt i 1937 av Bauhaus-læreren László Moholy-Nagy. Designer- og arkitektparet reiste også mye rundt, og ble kjent med toneangivende arkitekter og designere som Ray og Charles Eames, Frank Lloyd Wright, Louis Kahn, Alexander Girard, James Prestini og Ludwig Mies van der Rohe. Særlig Eames-paret ble gode venner og samarbeidspartnere, som Grete og Arne besøkte i deres hjem, «Eames House» ved Los Angeles, ved flere anledninger. Også andre designer- og arkitektpar, som Lis og Jørn Utzon, ble gode venner i løpet av dette året i USA. Utzon-paret var på studieopphold med Fulbright-stipend i USA samme året som Grete og Arne, og de var blant annet på en biltur sammen til Mexico, som fikk betydning for formgivningen i årene etter for alle de fire. Da jeg i forbindelse med arbeidet med boken om Grete i 2006 besøkte Lis og Jørn Utzon og intervjuet dem, uttalte Jørn Utzon at Grete Prytz Kittelsen «er en av 1900-tallets mest originale og teknisk dyktige skandinaviske designere».

Enkelhet, med overskudd

Grete Prytz Kittelsen spilte en sentral rolle i Nordens designmiljø i minst tre tiår fra 1945–1975. Hun utfordrer smykkekunst-feltet, og fornyer formgivningen av hverdagsprodukter som fat, boller og kasseroller. Alt under motto hun arbeidet etter – «enkelhet, med overskudd». Emaljegjenstandene hadde ofte en ren og enkel form. De skulle likevel uttrykke energi og overskudd – både i detaljering, farger og i den sikre streken i dekoren eller i bunnbehandlingen av stål eller sølv.

At en gjenstand har en enkel form, betyr ikke at fremstillingen er enkel. Emaljearbeider fra Grete Prytz Kittelsens hånd, også de masseproduserte, er avansert håndverk, og krever inngående kunnskap om materialer og produksjonsprosess. Designeren samarbeidet med blant annet med Sentralinstituttet for industriell forskning ved kjemisk institutt, Universitetet i Oslo om fremstilling av nye emaljer. Emalje er kort fortalt en glassmasse som legges på metallet i pulverform, og smelter ved brenning på høy temperatur. De nye råstoffene som Grete Prytz utviklet i samarbeid med kjemikere, ga de fargene og den intensiteten – eller overskuddet – hun arbeidet for å få til.

Smykkekunstneren

Grete Prytz Kittelsen har også en stor produksjon som smykkedesigner – både av unike og serieproduserte smykker. Smykker sto i utgangspunktet ikke høyt i kurs under funksjonalismen, men blant annet i Bauhaus-miljøet ble det eksperimentert med kroppssmykker og større, iøynefallende smykker som blant annet ble brukt i teateroppsetninger. Grete Prytz Kittelsens smykker er ikke sjelden skulpturelle, og særlig en rekke nåler er uvanlig store og eksperimentelle i formen. I løpet av tiden etter 2. verdenskrig fikk smykker en større plass i nordiske kvinners hverdagsliv. Forandringene i livsstil og i måten å kle seg på, med flere konfeksjonssydd klær, skapte nye behov. Når flere hadde mer ufor-

Ringen «Domino» er et av de arbeidene Grete Prytz Kittelsen selv fremhevet som vellykket, både med tanke på design- og produksjonsprosess, og den gode mottakelsen i samtiden. Foto: Grete Prytz Kittelsens arkiv. Glass- og sølvsmykker formgitt og produsert i 1957–58 i samarbeid med den italienske designeren Paolo Venini. Produsert på Murano/Venezia og i Oslo. Foto: Grete Prytz Kittelsens arkiv.

melle klær, og ikke sjelden drakter og kjoler fra samme konfeksjonsforretning, ble det behov for smykker som ga et individuelt særpreg og «prikken over i-en». Ved hjelp av smykker kunne også samme enkle antrekk tilpasses forskjellige anledninger, noe som var viktig i et travelt, og gjerne yrkesaktivt liv, eller for så vidt i husmorens mange roller. Enklere og rimeligere smykker fikk en blomstringstid.

Designeren i det hun kalte sitt arbeidshjem i Planetveien på Vettakollen i Oslo. Grete Prytz Kittelsens første mann, arkitekt Arne Korsmo, utformet huset sammen med henne på begynnelsen av 1950-tallet. Hun bodde i huset frem til sin død i 2010.

Foto: Grete Prytz Kittelsens arkiv.

Det smykket Grete Prytz Kittelsen selv gjerne fremhevet som det mest vellykkede er en enkel ring. Og enkel er altså ikke det samme som at den ikke er avansert. Den nyskapende, justerbare og masseproduserte sølvringen «Domino» ble nemlig støpt og emaljert på uvanlig vis i ett stykke, før den ble «foldet» til en ring som passet alle fingerstørrelser. Ringen ble lansert med imponerende markedsføring rettet mot en «ny» målgruppe av unge mennesker, og ble en salgssuksess for familiefirmaet J. Tostrup.

I samarbeid med den italienske designeren Paolo Venini formga Grete Prytz Kittelsen også en liten serie glass- og sølvsmykker på slutten av 1950-tallet. Også dette samarbeidet kom i stand på grunn av designerens suksess under triennialene i Milano i 1954 og 1957. Produksjonen av glass- og sølvsmykkene fikk imidlertid en brå stopp da Paolo Venini døde brått i en bilulykke. Både de unike smykkene og serieproduksjonene fra årene 1957–58 er høydepunkter i designerens smykkeproduksjon.

Et arbeidsjern i sitt arbeidshjem

Det å forene det teknisk nyskapende og praktisk brukbare med det estetiske, var (og er) en produktdesigners drivkraft. Legg til at designeren også, kanskje mere i dag enn i Grete Prytz Kittelsens mest produktive år, bør jobbe med bærekraftige materialer, etisk forsvarlige produksjonsforhold og transport, med mere. Da begynner man å ane kompleksiteten av oppgaven fra idé til at et produkt – la oss si en gryte – står på kokeplaten.

I 2016 relanserte den danske jernvarekjeden Imerco noen av Grete Prytz Kittelsens skåler og boller, i samarbeid med hennes arvinger, blant annet disse med hennes dekor «Striper». Foto: Produsenten.

I etterkrigstiden var oppgaven å designe og produsere praktiske og vakre bruksgjenstander de fleste kunne ha råd til. Grete Prytz Kittelsens mest kjente arbeider er som vi har sett de emaljerte bollene, grytene og andre «vakre hverdagsvarer», formgitt i tradisjonen fra den kunstindustrielle bevegelsen. Det langvarige og omfattende samarbeidet med Cathrineholm gjorde at designeren lyktes i sitt demokratiske prosjekt om masseproduksjon. Bare i ett enkelt år, 1964, gikk det ut over 150 000 eksemplarer fra fabrikken i Halden til butikker i Skandinavia, Tyskland, England, USA, Canada, Sør-Afrika, New Zealand med flere. Etter at Cathrineholm ble nedlagt på 1970-tallet, var hun tilknyttet J. Tostrup til også det ble solgt ut av familien i 1985 (og senere nedlagt). Også før familiefirmaet ble solgt, hadde Grete Prytz Kittelsen tatt i bruk det hun kalte sitt arbeidshjem i Planetveien 12 på Vettakollen i Oslo som sitt viktigste verksted.

Hjemmet i skogkanten, som ble utformet av Arne Korsmo og Grete Prytz i tett samarbeid på begynnelsen av 1950-tallet, var et godt arbeidssted. I verkstedet i underetasjen kunne hun fortsette å eksperimentere seg frem til smykker, boller og annen brukskunst som ble stilt ut på utstillinger i inn- og utland. Som 86-åring fikk Grete Prytz Kittelsen igjen anledning til å formgi en større serie industriproduserte boller og fat for det danske firmaet Chang og Biörck. Da dro hun med sin advokat til Beijing for å innsisere fabrikken. «Jeg har alltid engasjert meg i hver minste detalj i produksjonsprosessen,» var hennes egen nøkterne konstatering. Serien ble lansert i 2004, og solgte noen år. Senere, i 2016, relanserte også den danske jernvarekjeden Imerco, andre av Grete Prytz Kittelsens emaljeboller og skåler, i samarbeid med hennes arvinger. Disse er fremdeles til salgs i interiørforretninger over hele Norden.

«Det er vanskelig å slutte å arbeide,» sa Grete Prytz Kittelsen til da jeg snakket med henne noen uker før hun døde i 2010. Arbeidsgleden og -evnen, og viljen til å løse stadig nye oppgaver varte hele emaljedronningens lange og produktive liv.

Kilder

Karianne Bjellås Gilje (red.): *Grete Prytz Kittelsen. Emalje og design*. Gyldendal 2008.

Jon Brønne, Eirik T. Bøe og Astrid Skjerven: *Arne Korsmo. Arkitektur og design*. Universitetsforlaget 2004.

Elisabeth Tostrup: *Planetveien 12. Arne Korsmo og Grete Prytz Kittelsens hus*. Pax forlag 2012.

Høsten 2025 kommer det en tv-serie om nordiske designere på NRK/SVT/DR/YLE – der Grete Prytz Kittelsen er en av designerne som presenteres.

MARIANNE KROGH ANDERSEN

GRØNLAND KOMMER TÆTTERE PÅ VERDEN

Med åbning af en ny international lufthavn i Nuuk og senere to nye lufthavne i Ilulissat og Qaqortoq ventes langt flere turister til Grønland. Der bliver øgede muligheder for miner og fiskeindustri. En ny flyrute Nuuk-New York kan knytte Grønland tættere til USA. Journalist og Grønlandsekspert Marianne Krogh Andersen fortæller om et Grønland, der gerne vil have turisme, men ikke masseturisme i et land med sårbar natur og en lille befolkning.

Med tre nye lufthavne træder Grønland for alvor ind på den internationale scene og bliver geopolitisk endnu mere interessant.

”Den nye lufthavn i Nuuk kommer til at danne bro til et moderne Grønland. Turismen vil stige. Der bliver øgede muligheder for handel, for studerende, for fiskeri og for mineralefterforskning. Grønland kommer tættere på verden. Verden kommer tættere på Grønland,” siger Jacob Nitter Sørensen, administrerende direktør for Air Greenland.

Selvom Grønland kan synes fjern, ligger verdens største ø lige i smørhullet mellem Europa og USA. Og i brændpunktet mellem verdens supermagter, USA og Rusland.

Netop den centrale placering som en trædesten for allierede fly gjorde Grønland central under 2. Verdenskrig. For at oprette vejrstationer og tanke fly på togt mellem Europa og USA anlagde amerikanerne under krigen luftbaser i Grønland. Efter krigen overtog først Danmark, siden Grønland driften af disse landingsbaner. De blev omdannet til civile lufthavne – de første årtier sideløbende med at de stadig var amerikanske luftbaser.

Kangerlussuaq – Søndre Strømfjord - har siden 2. Verdenskrig tjent som livsnerve mellem Danmark og Grønland og fragtet i tusindvis af passagerer. For Sydgrønlands vedkommende er det den tidligere militære lufthavn i Narsarssuaq. Amerikanerne udpegede Kangerlussuaq som flybase på grund af de stabile vejrforhold. Lufthavnen ligger et øde, naturskønt sted tæt på Indlandsisen flere hundrede kilometer fra landets hovedstad. Men de seneste 50 år har Nuuk suget flere og flere mennesker til sig. På en snes år er indbyggertallet fordoblet til næsten 20.000. I dag bor mere end hver tredje grønlænder i byen på næsset.

Netop derfor har Nuuk i årevis sukket efter at få en direkte international flyforbindelse. Med åbningen 28. november af den nye lufthavn med en

Nuuk er en af verdens mindste hovedstæder. Men byen har fordoblet sit indbyggertal på blot 40 år til i dag 20.000. Mere end hver tredje grønlander bor i Nuuk. Der er heftig byggeaktivitet i byen. Foto: Marianne Krogh Andersen.

landingsbane på 2200 meter bliver der direkte fly mellem København og Nuuk. Flypassagerer får en hurtigere forbindelse. De undgår stop over i Kangerlussuaq, hvor de store internationale fly tidligere har landet, inden passagerer fløj videre til Nuuk i mindre fly. Nuuks nye lufthavn betyder en væsentligt kortere flyvetid på godt 4 timer fra Europa og det samme fra den amerikanske østkyst.

Fra sommeren 2025 åbner verdens største luftfartsselskab, United Airlines, en direkte flyforbindelse mellem New York og Nuuk. Indtil videre kun som sommerrute. Men med direkte fly til USA åbnes mulighed for tættere forbindelse til det nordamerikanske kontinent, som Grønland geografisk tilhører – selvom Grønland stadig er en del af kongeriget Danmark og på en række områder bekender sig til skandinaviske værdier og velfærdssamfundet som ideal.

Mere magt til Nuuk

USA har i flere omgange forsøgt at købe Grønland. Lige så konsekvent er tilbuddet blevet høfligt afvist af både Danmark og Grønland. Men med Trump-regeringens direkte trusler om at "overtage" Grønland - og ikke udelukke militær indgriben - er forholdet mellem USA og Danmark/Grønland blevet

*Med den nye, internationale lufthavn kommer Grønland tættere på verden. Og Nuuk - en by, hvor gammelt og nyt smelter sammen - bliver endnu vigtigere for Grønland.
Foto: Marianne Krogh Andersen.*

stadig mere anspændt. Både Danmark og Grønland forsøger at undgå direkte konfrontation, men prøver at nedtrappe konflikten. For Grønland ønsker amerikanske investeringer og turister fra USA.

Da Grønlands nyvalgte regeringschef, Jens-Frederik Nielsen, trådte til i april sagde han:

"Grønland vil aldrig blive en del af Amerika. Vi ønsker handel. Vi ønsker ikke at være amerikanere. Vi ønsker heller ikke at være danskere i fremtiden. Vi ønsker at være uafhængige. Men lige nu er vi en del af Kongeriget Danmark, og så længe vi er i denne konstruktion, skal vi styrke vores forhold og partnerskab, indtil den dag, hvor vi kan blive en suveræn nation.

Med den dansk-norske missionær Hans Egedes ankomst til Grønland i 1721 blev verdens største ø tæt knyttet til Danmark. Det skete ved oprettelse af en række kolonier og missionsstationer langs den vestgrønlandske kyst. Et århundrede senere fulgte Østgrønland og Thule efter som koloni.

1953 blev Grønland et amt i Danmark og fik – modsat kolonier over hele verden - en endnu tættere tilknytning til kolonimagten. I vid udstrækning fordi grønlandske politikere selv ønskede det. Tætte bånd til Danmark skulle være midlet til at give det fattige Grønland – der var hærget af tuberkulose, elendige boligforhold og høj dødelighed – større velstand.

Efter et stille ungdomsoprør blandt især grønlandske studerende i København - i kølvandet på 1968-oprøret over hele den vestlige verden - løsned Danmark grebet om Grønland med hjemmestyret i 1979. Siden fulgte selvstyre i 2009 med endnu flere beføjelser til Grønland.

Efterhånden er magten i stigende grad gledet fra København til Nuuk. Med den nye lufthavn befæstes denne position. Selvom der stadig er en solid livline mellem den gamle kolonimagt og verdens største ø – som udgør 98 procent af det danske kongeriges areal. Livlinen består først og fremmest af familiemæssige bånd. I næsten alle grønlandske familier er dansk blod. Der bor omkring 17.000 grønlændere i Danmark.

Også den økonomiske livline er vigtig. Det årlige tilskud fra Danmark til Grønland løber op i over 5 milliarder kr. Eller omkring 89.000 kr. årligt pr. grønlænder. Dertil kommer omkring 250 mill. kr. årligt fra EU, som overføres til Grønland på trods af at grønlænderne meldte sig ud af EU i 1985. EU åbnede for nylig med Ursula von der Leyen i spidsen et kontor i Nuuk. Målet er et tættere samarbejde med Grønland, som råder over enorme mængder af de ”grønne” metaller, som Kina i dag stort set har monopol på.

Kina vil ind

Ved finansiering og projektering af de tre nye lufthavne har Danmark også spillet en central rolle ved at yde tilskud og fordelagtige lån til de fem milliarder kroner dyre lufthavne.

Den danske regering kom på banen efter pres fra USA og advarsler fra Forsvarets Efterretningstjeneste i Danmark. De grønlandske politikere havde nemlig indbudt CCCC, et kæmpestort kinesisk entreprenørselskab, som ejes 70 procent af den kinesiske stat, til sammen med en række danske og europæiske entreprenører at afgive tilbud på anlæggelse af den nye lufthavn i Nuuk. USA og den danske regering frygtede, at Kina ville få en fod inden for i Grønland ved at projektere og finansiere det største og vigtigste anlægsprojekt nogensinde.

Med Kinas Belt and Road Initiative – som også har en arktisk gren, The Polar Silk Road – har den kinesiske stat taget økonomisk kontrol over vigtige havne og infrastruktur i lande verden over. Det kinesiske entreprenørselskab trak sig frivilligt fra udbudsrunden, efter at den danske statsminister Lars Løkke Rasmussen kom på banen med løfter om favorable lån og støtte. Med ordningen blev den danske stat medejder af lufthavnene.

Lufthavnsprojektet er gigantisk og dyrt for et lille samfund som det grønlandske, hvor byggeri og anlæg koster det dobbelte af, hvad man skal betale i Danmark.

Som andre store anlægsprojekter har lufthavnen i Nuuk oplevet adskillige bump på vejen. Den spritnye lufthavnsbygning i Nuuk begyndte at tage vand ind efter få måneder. Så håndværkerne måtte i gang med et større renoveringsarbejde.

Der har været store forsinkelser og corona-benspænd. Lufthavnen i Grønlands vigtigste turistby, Ilulissat, bliver også kraftigt forsinket og ventes først klar i 2026. Samme år åbner den nye lufthavn i Sydgrønlands hovedby, Qaqortoq.

Det var netop i Sydgrønland, at turismen spirede frem i 1970'erne og 80'erne med bl.a. vandring og kajak. Klimaet er mildt. Men med isfjelde, dybe fjorde og lodrette klippevægge kan turister opleve den særlige arktiske atmosfære sammen med fåreavl og små landbrug.

De seneste 30-40 år er turismen vandret til Diskobugten med centrum i Ilulissat, som har den nordlige halvkugles mest produktive gletsjer i baghaven med instagram-venlige kæmpe isfjelde, slædehunde, hvaler og nordlys. Selvom nye hoteller konstant skyder op, er det nærmest umuligt at opdrive et hotelværelse om sommeren i Ilulissat.

Turister søger mod nord

Med klimaforandringer og trængsel på de etablerede destinationer søger turister i stigende grad mod nord.

Island har de seneste år oplevet sandt turistboom med 2,3 millioner turister årligt. Færøerne er med på bølgen med så mange turister, at de lokale stønner over horder af rejsende. Med smart markedsføring har de 18 øer i Nordatlanten lokket turister til – for egen regning – at rydde op og reparere stier, som er trampet ned af turisternes vandrestøvler.

Verdens største ø med masser af plads oplevede sidste år en stigning på 36,5 pct. i antallet af besøgende. 140.000 turister, heraf mange på krydstogt, er stadig beskedent.

Men Jens Lauridsen, CEO for Greenland Airports venter en kraftig stigning i turisttilstrømningen til Grønland. ”Der er altså ingen tvivl om, at antallet af turister vil blive forøget væsentligt over de kommende år. Men det afhænger jo af flere forhold herunder hotelkapacitet og udbud af oplevelser,” siger Jens Lauridsen.

Konkurrencen skærpes væsentligt. Air Greenland havde tidligere mere eller mindre monopol på flyvning til Grønland. Men fra næste sommer flyver udover United Airlines også SAS og Ruby Rejser til Grønland. Måske kommer flere til.

”Interessen for de nye lufthavne og de muligheder, som åbner sig, er enorm. Vi har været i dialog med mere end 30 aktører. Om det bliver til flere, ved vi endnu ikke,” fortæller Jens Lauridsen.

At flypriserne falder, kan man allerede nu se af selskabernes fartplaner. Grønland er et dyrt og fjernt turistmål for de få, og vil nok vedblive at være det. Men de nye lufthavne giver et boost i mængden af rejsende.

I Nuuk ventes antallet af passagerer ifølge Jens Lauridsen at blive næsten fordoblet i sommersæsonen fra 55.000 til 104.000 passagerer.

Friske grønlandske fisk

Men det vigtige er at sprede turisterne ud til flere byer i Grønland. Og lokke flere til landet om vinteren.

”Vi oplever lige nu en voldsom interesse for Grønland,” fortæller Air Greenlands administrerende direktør Jacob Nitter Sørensen. ”Det nemmeste i verden er at sætte en sommerrute op. Det svære er at flyve hele året. For om sommeren er der allerede nu fuld tryk. Opgaven er at sprede turismen til hele Grønland og forlænge sæsonen. Ellers kommer vi bare til at kæmpe om de samme turister.” ”Med den nye lufthavn får Nuuk en masse fordele. Men der er behov for vækst uden for Nuuk. Der er vigtigt at vi lykkes med at sprede turismen,” siger direktøren.

Ekspllosionen i turister til Nordnorge, Island og Færøerne er en inspiration for grønlandske turistaktører. Men også skræmmende. ”Vi skal ikke have masseturisme i Grønland. Vi er ikke særligt mange mennesker. Vi er et sårbart samfund med en sårbar natur,” siger Nitter Sørensen.

Han ser ikke bare nye muligheder for turisme, men også for fiskeindustrien, som er fuldstændig afgørende for grønlandsk økonomi, idet fisk og skaldyr udgør 95 procent af eksporten. Han drømmer om eksport af ferske fisk direkte til europæiske og amerikanske forbrugere. Der er ekstra fragtkapacitet på Air Greenlands fly til København.

Jens Lauridsen kalder de nye lufthavne for en ”game changer” for Grønland.

”De åbner enorme muligheder for udvikling og vækst. Ikke kun inden for turismen. For eksempel vil eksport af fersk fisk kunne blive en game changer for fiskeindustri og fiskere, der kan eksportere ferske fisk til en anden pris end den frosne fisk, vi eksporterer i dag. Det vil kunne bidrage til jobs, øget velfærd og en større selvstændiggørelse af grønlandsk økonomi. Men lufthavnene kan ikke skabe væksten alene. De er blot et værktøj.”

HANNES H. GISSURARSON

FRÅN KALMARUNIONEN TILL NATO

Har Kalmarunionen återuppstått som en nordisk flank av den nordatlantiska fördragsorganisationen? Den 4 april 2023 blev Finland medlem i Nato. Elva månader senare, den 7 mars 2024, anslöt sig Sverige. Detta har inte fått den nordiska uppmärksamhet det förtjänar då det i sanning var ett historiskt ögonblick. Både Finland och Sverige hade länge upprätthållit alliansfrihet i fred och neutralitet i krig, även om båda var och är liberala demokratier, socialt, ekonomiskt och kulturellt en del av västvärlden.

Hannes H. Gissurarson är prof. em. i statsvetenskap vid Islands universitet.

Senast Sverige utkämpade ett krig var 1814 då man skickade en armé till Norge för att slå ned ett uppror; normmännen var inte glada åt att de europeiska makterna hade gett deras land till Sverige som kompensation för Finland, som hade förlorats till Ryssland 1809, utan ville istället bilda en självständig stat. Resultatet blev en kompromiss, en personalunion mellan Sverige och Norge. Lika lyckligt lottat som Sverige under 1900-talet var dock inte Finland, som tvingades utkämpa tre krig 1939–1945. Först ”vinterkriget” mot Sovjetunionen som anföll Finland i slutet av november 1939. Därefter ”fortsättningskriget” 1941–1944 då man försökte återta de territorier som förlorats i vinterkriget. Det tredje kriget var 1944–1945 mot Nazityskland som hade ockuperat norra Finland; Sovjetunionen hade satt som villkor för fred att finnarna skulle driva ut tyskarna.

Kalmarunionen

Ur nordisk synvinkel är Finlands och Sveriges anslutning till Nordatlantiska fördraget anmärkningsvärd, eftersom det är första gången sedan Kalmarunionen upplöstes på 1500-talet som de nordiska länderna formellt står på samma sida internationellt, trots alla sina sociala, ekonomiska och kulturella likheter. De nordiska länderna tillhörde alla Kalmarunionen från 1397 till 1523, under den danske monarken, även om varje land behöll sina egna lagar och institutioner. Senare kom Danmark och Sverige att strida mot varandra i flera krig, varav det mest omfattande var det stora nordiska kriget 1700–1721, då Sverige besegrades av en allians bestående av Ryssland, Danmark och några tyska stater. Som ett resultat av detta var Sverige tvunget att överge alla drömmar om att bli en betydande europeisk makt. På 1800-talet uppstod en rörelse

som ville återförena de nordiska länderna, den så kallade skandinavismen, men den föll sönder när Sverige vägrade ge Danmark militärt stöd i kriget om Schleswig 1864 mot Tyska förbundet. Istället gick de nordiska länderna skilda vägar. Norge bröt sig loss från Sverige 1905 och Island från Danmark 1918, medan Finland, som tidigare var en del av Sverige men sedan 1809 ett storfurstendöme under den ryske tsaren, förklarade sig självständigt 1917.

Finlands pragmatiska hjältar

De nordiska länderna lyckades alla hålla sig utanför första världskriget (till och med Finland under den ryska tsaren), men så var inte fallet under andra världskriget. När Stalin och Hitler delade upp Europa mellan sig genom nonaggressionspakten i augusti 1939 hamnade Finland i den ryska intressesfären, och Röda armén gick till anfall mot Finland i slutet av november. Under marskalk Carl Gustaf Mannerheim kämpade finnarna hjältemodigt tillbaka, även om de var tvungna att begära fred våren 1940. Mannerheim var, tror jag, en man av den sällsynta sort som Aristoteles kallade *magnanimi*: deras plats är vid bordets övre ända, och de vet det och insisterar på det. ”Nu anses en person ha en stor själ om han kräver mycket och förtjänar mycket”, skrev Aristoteles i *Den nikomachiska etiken*. Men vinterkriget var inte bara ett lokalt krig, det förändrade andra världskrigets förlopp eftersom det avslöjade allvarliga svagheter i Stalins Röda armé, vilket fick Hitler att tro att han kunde krossa Sovjetunionen på några månader. Detta visade sig vara ett ödesdigert misstag.

Med facit i hand hade kanske vinterkriget 1939–1940 kunnat undvikas. Stalins ursprungliga krav var rimliga ur rysk synvinkel. Sovjetunionens näst största stad, Leningrad, låg bara 32 kilometer från den finska gränsen och Stalin ville därför flytta den västerut och erbjuda några andra (och större) territorier i utbyte. Finlands utrikesminister, Eljas Erkko, böjde sig för den allmänna opinionen och vägrade göra de eftergifter som krävdes, vilket ledde till att Stalin beslutade att ockupera och eventuellt annektera Finland i stället för att bara flytta gränsen. Mannerheim var en av de få finländare som ansåg att eftergifter borde göras, även om han kämpade med utomordentlig skicklighet och stort mod när kriget väl var över hans land. Försättningskriget 1941–1944 var också ett misstag. Men av andra världskriget lärde sig finländarna en läxa, vägleda av Mannerheim och den skarpsinnige pragmatikern Juho Paasikivi. De var tvungna att anpassa sig till det faktum att de bodde bredvid en mäktig totalitär stat som var beredd att bryta mot alla regler och överenskommelser om det gagnade den. Under det kalla kriget användes ibland smutskastningsordet ”finlandisering” om Finlands alliansfria utrikespolitik med särskild hänsyn till Sovjetunionen, medan den i själva verket

byggde på en realistisk syn på landets förhållanden och särskilt på dess sårbarhet. Här krävdes en noggrann navigering mellan Scylla och Charybdis, mellan överdriven respekt och oförsiktigt trots.

Sveriges alliansfrihet

Hegels berömda iakttagelse missförstås ofta: att det som är verkligt är rationellt och det som är rationellt är verkligt. Det betyder i princip att man måste förstå verkligheten i stället för att bara hålla tal mot den. Saker är vad de är av en anledning, även om de naturligtvis ofta kan ändras med tiden. Finlands utrikespolitik efter andra världskriget var rationell, och det var också de övriga nordiska ländernas olika politik, utifrån deras omständigheter. Sverige lyckades hålla sig utanför andra världskriget genom att upprätthålla sin neutralitet, men kanske inte alltid strikt, och lutade åt Nazityskland i krigets första fas, mellan 1939 och 1943, och åt Sovjetunionen i den andra fasen, mellan 1943 och 1945. Ett exempel var när Sverige tillät nazisterna att flytta vapen och trupper över sitt territorium, främst från Norge till Finland, och den ledande svenske socialdemokraten Allan Vougts som bekant hävdade att tågen inte skulle störa någon eftersom de skulle gå på natten. Ett annat exempel var när Sverige efter kriget utlämnade flyktingar från de baltiska länderna till Sovjetunionen, varav många hade tvingats strida på tysk sida och ingen betraktade sig som sovjetisk medborgare. Men kanske hade den svenska regeringen i båda fallen inte så mycket att välja på, och kanske valde den att ta det säkra före det osäkra. Det kan också hävdas att den svenska alliansfriheten under det kalla kriget bäst tjänade svenska intressen. Även om det är en överdrift att säga att stater inte har några vänner, utan bara intressen, spelar vänskap och social och kulturell samhörighet ändå bara en liten roll i internationella relationer. Detta visade sig efter kriget, 1948–1949, då idén om en nordisk försvarsunion undersöktes. Island, långt ute i Nordatlanten, uteslöts från överläggningarna, och Sverige ställde som villkor för en sådan union att Finlands deltagande skulle vara acceptabelt för Sovjetunionen – vilket det inte var.

Tre nordiska Nato-länder

Följaktligen beslutade Danmark, Norge och Island att acceptera USA:s erbjudande om att försvara Europa mot den totalitära sovjetstaten och 1949 gick de med i Nato. Danmark och Norge hade ockuperats av Nazityskland i april 1940 och Island av Storbritannien i maj 1940. Danmark och Norge reagerade helt olika på den tyska attacken. Danmark kapitulerade nästan omedelbart; landets gränser kunde inte försvaras mot en tysk attack. Det var den enda rationella politiken att föra. (Den stränge och reserverade Erik Scavenius, som i egenkap av utrikesminister samarbetade med tyskarna, anklagades ibland för att

vara alltför tyskvänlig, på vilket den socialdemokratiska ledaren Thorvald Stauning replikerade: ”Scavenius? Han är över huvud taget inte vänlig!” Efter kriget konstaterade Scavenius ironiskt: ”Jaha, var Danmark i krig med Tyskland? Det var ju tur att tyskarna inte upptäckte det.”) Norge valde dock att stå emot angreppet. Detta var också rationellt under omständigheterna, även om det brittiska och franska stödet var för litet och kom för sent. Det visade sig dock vara mycket svårare att ockupera hela Norge än vad Hitler hade tänkt sig. Islänningarna drog en lättnadens suck över att det var Storbritannien och inte Nazityskland som ockuperade deras ö, strategiskt placerad mitt i Nordatlanten, och i juli 1941 accepterade de ett erbjudande från USA om att ta över försvaret från Storbritannien. Försvarsavtalet mellan USA och Island gjorde Hitler rasande, han såg det som ett viktigt steg Roosevelt tog närmare ett deltagande i andra världskriget. Det innebar också att Island formellt övergav sin neutralitet.

Danmarks, Norges och Islands erfarenheter av andra världskriget övertygade deras ledare om att det var lönlöst att bara förklara sig neutrala och hoppas på det bästa. De var också tvungna att förbereda sig på det värsta. Det räcker inte att hålla tal mot verkligheten, och den bistra verkligheten i slutet av kriget var den sovjetiska Röda armén som ockuperade nästan hela Central- och Östeuropa. Som Winston Churchill minnesvärt uttryckte det hade en järnridå sänkt sig över den europeiska kontinenten, från Stettin i Östersjön till Trieste i Adriatiska havet. Därför beslutade de tre nordiska länderna 1949, efter mycket tvekan och övervägande, att gå med i Nato, vars tre huvudmål från början var att, med Lord Ismays ord, hålla ryssarna ute, tyskarna nere och amerikanerna inne. Strategin var att vara så starka att ryssarna inte vågade anfalla. ”Se vis pacem, para bellum”, om du vill ha fred, förbered dig för krig, sade de gamla romarna. ”Om trumpetten ger ett osäkert ljud, vem skall då förbereda sig för striden?” (I Kor. 14:8). När Tyskland gick med i Nato 1955 minskade organisationens huvudmål från tre till två, att hålla ryssarna ute och amerikanerna inne. På 1990-talet, när det kalla kriget tog slut och Sovjetunionen föll samman, verkade det ett tag som om Nato hade spelat ut sin roll (precis som många andra internationella organisationer som inrättades i slutet av kriget, till exempel OECD, IMF och Världsbanken). De nyligen befriade länderna i Central- och Östeuropa såg det annorlunda. För dem var det en prioritet att gå med i Nato: 1999 Tjeckien, Ungern och Polen; 2004 Bulgarien, Estland, Lettland, Litauen, Rumänien, Slovakien och Slovenien; 2009 Albanien; 2017 Montenegro; och 2020 Nordmakedonien.

Putin vill återupprätta det ryska imperiet

Vad människor i Central- och Östeuropa förstod bättre än de flesta andra européer var att Putin och hans anhang vägrade att acceptera de territoriella förändringar som orsakades av sammanbrottet, först av Romanovimperiet 1918 och sedan av Sovjetimperiet 1991. När Romanovimperiet föll förlorade ryssarna sin del av Polen och kontrollen över de baltiska staterna och Finland. De återfick de baltiska länderna under andra världskriget, gjorde Polen till en satellit och Finland till en motvillig partner. När det sovjetiska imperiet föll samman förlorade ryssarna de baltiska staterna på nytt, och även Belarus och Ukraina. Inte heller i Polen, Finland och andra länder i Central- och Östeuropa hade de längre något större inflytande. Belarus har förvisso blivit en vasallstat, men det var ukrainarnas beslut 2014, i Majdanrevolutionen, att avvisa en liknande status som ledde till Putins invasion och annekteringen av Krim och provinserna i östra Ukraina. Stärkt av bristen på meningsfulla reaktioner från väst på denna invasion och även på den föga uppmärksammade invasionen av Georgien 2008, beslutade Putin 2022 att invadera Ukraina igen och försöka se till att landet inte skulle gå med i Nato och EU utan istället bli en vasallstat i likhet med Belarus. Ett fritt och välmående Ukraina är dessutom ett existentiellt hot mot Putins brutala och korrupta regim, som inte bara tystar kritiska röster utan också kväver entreprenörsandan.

Invasionen av Ukraina 2022 blev en varningssignal för Finland och Sverige. Nu var deras granne, Putins Ryssland, visserligen tillräckligt svagt för att de två länderna skulle våga gå med i Nato, men ändå tillräckligt starkt för att utgöra ett verkligt hot. Även om Rysslands BNP, bruttonationalprodukt, bara beräknas vara något högre än Spaniens, har landet en stor armé och en omfattande kärnvapenarsenal. Ryssland är trots allt det folkrikaste landet i Europa, med mer än 140 miljoner invånare. Detta innebär, tyvärr, en hel del kanonmat. Om Putin lyckas kuva Ukraina kommer han sannolikt att rikta sin uppmärksamhet mot andra delar av det forna ryska imperiet, först och främst mot de tre baltiska länderna och Finland. Om han på ett eller annat sätt kunde lägga under sig dessa fyra länder skulle han bli ett verkligt och överhängande hot mot Sverige (och naturligtvis Polen). Som en mörk skugga i bakgrunden skymtar Putins allierade Xi Jinping, ledare för det kinesiska kommunistpartiet, som väntar på ett tillfälle att erövra Taiwan och ta kontroll över Sydkinesiska sjön. Kina lägger nu lika mycket pengar på sin militär som alla europeiska länder tillsammans lägger på sin.

En ny Kalmarunion?

De nordiska länderna har en stark gemensam social, ekonomisk och kulturell identitet, och de har under lång tid haft vänskapliga förbindelser med varandra, särskilt i Nordiska rådet (som skulle kunna tjäna som modell för en mer återhållsam europeisk union i framtiden). Men det är först nu som de alla är enade i en allians med de andra europeiska demokratierna och med sina nordamerikanska partner. Man kan ta för givet att Sverige och Finland, med sin starka civilanda och välutrustade militär, kommer att bidra mycket till västvärldens gemensamma försvar. Det är nu nästan som om Kalmarunionen har återupprättats, av fri vilja den här gången, inte genom erövring. Följaktligen kan danskarna, normännen och islänningarna, alla grundande medlemmar av Nato, säga till svenskarna och finnarna: "Välkomna! Välkomna hem! Det är här ni hör hemma."

Översättning från engelska:
Ylva Hellerud

NT-INTERVJUN

OM Å DIKTE FREM SINE FORELDRE – OG SEG SELV

Samtale med Niels Fredrik Dahl

Den norske forfatteren Niels Fredrik Dahl mottok Nordisk råds litteraturpris 2024 for romanen *Fars rygg*.

I samtale med Jan H. Landro, forfatter og tidligere kulturredaktør i norske *Bergens Tidende*, forteller Dahl om boken og arbeidet med den og den foregående, *Mor om natten*, som tematisk henger nøye sammen med *Fars rygg*.

Niels Fredrik Dahl.

Foto: Fartein Rudjord.

– *Hvordan vil du beskrive forholdet mellom de to romanene?*

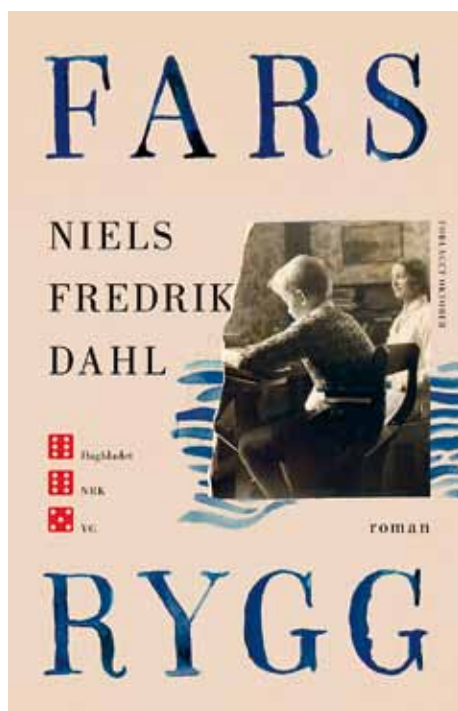
– De er nokså ulike, samtidig som motoren i begge er den samme, for de handler jo om å undersøke selve savnet etter døde foreldre og forsøke å forstå mer av hvem de var. En slags oppdagelsesreise i det fortelleren trodde var kjent, men som viser seg å være ukjent: Hvem var de jeg trodde jeg visste alt om?

– De to bøkene tar utgangspunkt i mine foreldre, og i meg, både som sønn og forfatter. Mye her handler jo om å skrive. Likevel er det en viktig forskjell. I *Mor om natten* er fortellerens rolle ganske stor, kanskje større enn morens. Jeg tenkte å gjøre det samme med fars bok, men forsto etter en stund at jeg-figuren sto i veien for at faren skulle bli synlig. Prosjektet var å få øye på en fjern far, da kunne ikke jeg-personens sjelekvaler få hindre den plassen faren trengte.

– Derfor tok jeg «meg selv» i stor grad ut av boken, selv om jeg er med, så er det mer som en tilrettelegger. Utgangspunktet er hvor lite jeg visste; da blir det mye diktning og antagelser. Jeg er som en krimetterforsker, som legger inn indisiene og ser om det er mulig ut fra dem å trekke noen linjer og faktisk finne en historie som peker mot en løsning. Og her er i hvert fall en historie, men noen løsninger vet jeg ikke om jeg kan by på.

– *Hvordan oppsto disse romanene?*

– Det har å gjøre med den merkelige følelsen, som er så umulig å forstå når man er ung eller har foreldrene i live, at de er hele mennesker, at de har levd et liv uten deg. Kanskje enda mer uten deg enn med deg. Jeg var aldri opptatt av hvem de var uten meg. En veldig stor del av savnet da de døde,

var nettopp dette: Hvem var de? I ungdomstiden min, og ganske langt inn i årene som ung voksen, var jeg opptatt av at de ikke hadde sett meg og ikke forstått hvem jeg var. Mens det nå gikk opp for meg at jeg kanskje ikke hadde vært så opptatt av hvem de var, ut over den instrumentelle rollen som mor eller far.

– Det var drivkraften. Hvem er det jeg savner så veldig, og hvorfor savner jeg dem? Hvilke roller hadde de som far eller mor?

– Når det gjelder min mor, satt jeg på dagboken hun skrev da jeg var barn og hun gikk i terapi. Og den styrer hele boken. Om far hadde jeg en masse myter i hodet mitt om hans oppvekst, som hadde vært så annerledes og tilsynelatende spennende. Jeg

trodde jeg visste så utrolig mye om dette, men det viste seg å holde til bare en halv side. Da laget jeg meg en parole om at jeg skulle bruke absolutt alt jeg fant av stoff om ham. Ikke alt dette overlevde i boken, men slik jobbet jeg. I tillegg ble det nødvendig å lese seg opp på europeisk historie, både fra mellomkrigstiden, krigsårene i Norge og tiden i Sverige. Som gutt var jeg krigsromantiker, den nye lesningen ga meg et helt annet perspektiv – og jeg så også, ned på detaljplan nærmest, hvordan den turbulente og voldsomme tiden han vokste opp i minner om det verden står midt oppe i nå.

En overlevelsesmekanisme

Som leser opplever jeg at titlene Mor om natten og Fars rygg, indikerer fravær eller avstand, ikke nærvær. Men Dahl er ikke enig. Han mener at i hvert fall Fars rygg er begge deler. For denne ryggen kan saktens markere avstand, men også være noe man kan støtte seg til eller bli båret av.

– Som menneske og som far hadde han stor kjærlighet, men det var en form for hjemmesnekret kjærlighet fordi han hadde vært så alene i mange år av sitt liv at han ikke hadde lært så mye om hvordan man er med andre mennesker. Det tok litt tid å forstå at mye av det han gjorde var kjærlighetserklæringer, ønske om kontakt, som først fremsto som litt pussige.

– Da jeg begynte på boken, var ryggen hans alt jeg hadde. Så ante jeg konturene av et liv der, og da innså jeg at jeg måtte snu faren min rundt, se ham komme gående mot meg gjennom livet han levde og landene han bodde i. Jeg så både verdigheten hans og det store hjertet hans, men også den voldsomme ensomheten. Da visste jeg at nå kunne jeg skrive.

– *På 340 sider om din far skriver du påfallende lite om ham som far?*

– Ja, det er for å si at min personlige historie som sønn av ham er lite spennende; den er preget av uvitenhet og ungdommelig selvopptatthet. Skulle jeg finne ut hvem han var, måtte jeg gå inn i hans formative år med oppvekst i Egypt, Norge og Sveits. Så er det noen fellestrekk der, som jeg følte at jeg måtte utforske. For eksempel er ikke jeg ukjent med den følelsen av utenforskap og ensomhet som jeg tillegger ham. Men i hans tilfelle var det systemisk, han var helt alene. Fordi oppdragelsen var som den var, og hans skolegang og skjebne var som den var, levde han store deler av sine formative år i ensomhet og i hendene på en far som, i likhet med mange andre fedre på den tiden, gjorde som han ville og ikke tok hensyn til barn.

– Dét syntes jeg var det viktigste. Dessuten hadde jeg skrevet om min oppvekst i *Mor om natten*, og jeg følte absolutt ikke noe behov for å skrive samme boken om igjen. For å kunne skrive lette jeg etter noe jeg ikke visste noe om.

– *Fars rygg begynner med det jeg vil kalle en «påført» ensomhet, men blir den etter hvert selvvalgt fordi denne skikkelsen stadig opplever hvor vanskelig det er å bli del av noe større – til og med sin egen familie?*

– Ja. Først er det, som du sier, en påført ensomhet. Så blir det gradvis en overlevelsesmekanisme fordi han ikke har lært kodene, han vet ikke hvordan man skal oppføre seg, og han er redd for ikke å klare de tingene man må klare for å være med. Da er det bedre å holde seg unna. Etter hvert blir det en måte å leve på. Det rare er jo at det er også et liv. Han får en familie og et hjem, det hadde han neppe trodd at han skulle få. I den familien blir han godtatt som en familiekjær mann. For oss ble han en far vi skjønner er glad i oss, men som vi også ser ikke er som andre fedre. Men jeg tror at for ham ble det tryggest å holde seg utenfor. Han giftet seg med en som også var redd for livet, og så fant de sammen til et liv hvor de kunne holde seg unna andre mennesker og situasjoner utenfor den lille leiligheten de bodde i.

– Dette preget dem veldig, og det preget oss som vokste opp med dem. Det var stille, få besøk, ingen naturlig løpende samtaler om noe som helst. Det hadde jo far aldri lært.

– *Det er en veldig sterk lengsel i denne historien, lengsel etter en far som din far aldri kom nær til å bli. Blir boken din likevel en kjærlighetserklæring til en far du aldri kjente?*

– Jeg kjente ham jo som far, som fysisk skikkelse, en som jeg var mye sammen med som barn, ikke minst på fjellturer. Men jeg opplevde ham også som

veldig fjern. Han var enormt kunnskapsrik om de mest utrolige ting, men han var ikke så god når det gjaldt å fungere sosialt. Likevel var det som en vegg ble borte da han døde. Og jeg måtte tenke over *hvem* det var jeg kjente, denne fåmælte, varme mannen. Og det spørsmålet var opphavet til boken. Nå er det for seint å spørre, men det jeg skriver *kan* ha vært han.

– *Du skriver at du har «dette store, ukjente rommet» inni deg, «der det er holdt av plass til fars historie». Hvis ikke det rommet fylles, blir vel heller ikke din egen historie komplett?*

– Nettopp. Så du kan si boken er et forsøk på å skrive frem min egen historie, også. Gi den hode og hale. Men jeg vet jo at det er fiksjon, samtidig ser jeg at alle historier vi forteller om hverandre er fiksjon. Det lever jeg godt med. På en eller annen måte har det likevel vært nødvendig for meg å fylle ut de hvite flekkene. Rent personlig har dette vært bra for meg.

Ufullstendig og urettferdig

– *Kan du i dag si at du også ser din far forfra, ikke bare ryggen, og at rommet er fylt?*

– Ja, sånn har jeg det. Men jeg vil understreke at jeg aner ikke om han ville kjent seg igjen i den historien. Det er en roman, og det måtte han også ha godtatt. Om han sitter oppe i himmelen og leser den, må han lese den som nettopp det.

– *Du vet, like godt som meg, at om du selv dukker opp som en person i en roman, vil du være på utkikk etter hva som er feil?*

– Jo da, men jeg kan sitere Fritiof Nilsson Piraten, den store Skånefortelleren. Han sa noe sånt som at hvis han skrev om en synål, ville det alltid være noen som kjente seg igjen.

Niels Fredrik Dahl legger selvsagt ikke skjul på at en god del av det han skriver, især om sin far, er fiksjon. Men, legger han til, alt er basert på noe. Ingenting er tatt ut av løse luften, alt har sitt forelegg. Et eksempel: Han fant en side fra et avrevet brev faren hadde fått fra en tidligere medelev på en skole faren ble sendt til i Sveits. Brevskriveren viste til en veldig romantisk roman de hadde lest sammen, Den store Meaulnes av Henri Alain-Fournier. Den hadde også Dahl lest, den betydde mye for han i ungdommen.

– Da tenkte jeg: Hvordan kan jeg inkorporere den boken i det jeg selv skriver? En roman har sine egne grenser og lover, og jeg fant min måte å gjøre bruk av den gamle romanen på. Så, ja, det er mye fiksjon i boken min, men alt har et forelegg. Noe kommer direkte fra far, annet fra tiden han levde i, hans omgivelser eller hva som kunne være mulig i disse omgivelsene.

– *Du trengte ikke diktet like mye i boken om din mor?*

– Nei. Bortsett fra noen scener om hennes barndom i Molde, hadde jeg dagboken om depresjonen hennes å støtte meg til. Men det blir jo problematisk

på en annen måte: som portrett av henne er boken ufullstendig og urettferdig. Depresjonen hennes, som preget min barndom, slapp jo taket etter noen år for så å komme tilbake det siste halvåret hun levde. Romanen hadde ikke plass til de årene hun var frisk. Til syvende og sist er det romanen som bestemmer, du kan likevel aldri skrive én til én om et menneske. Jeg skriver så sant som mulig, men hele tiden på romanens premisser. Det er selvsagt et etisk og moralsk dilemma, samtidig som det jo gjør det så å si umulig å diskutere hva som er "sant" og ikke.

En kjærlighetshandling

– *Du skriver om å måtte finne opp hovedpersonen, altså din far. Er det det du gjør i Fars rygg, eller er det like mye deg selv du finner opp? Det du sier får meg til å lure på om det er mindre tale om konstruksjon enn dette utsagnet egentlig antyder?*

– Det er vanskelig å svare på. Vi er alle konstruksjoner for hverandre, vi baserer vår viten om andre mennesker på våre egne evner til å fortelle historier. Jeg syns vi opererer som forfattere hele tiden, uansett om vi skriver eller ei. Men jeg tror faktisk i all beskjedenhet at jeg har klart å lage en slags gestalt som rommer veldig mye av det faren min rommet.

– Vi kjenner hverandre som historier vi forteller, til de andre, men også som hver og en av oss forteller om andre for seg selv. Nettopp det slo meg da foreldrene mine døde, at det jeg trodde jeg visste holder ikke, det gir meg ingenting. Det er luft og konstruksjoner, så hvem var de egentlig? De kan ikke komme tilbake til livet rent fysisk, men jeg kan lage dem som fiksjonsfigurer, og da føler jeg at de står frem som helere mennesker enn jeg lot dem være mens de levde.

– På den måten blir skrivingen av disse bøkene ikke bare en kjærlighets-skildring, men også en kjærlighetshandling, har jeg tenkt.

– *Hvor mye av deg selv kjenner du igjen i faren din?*

– Hvilken far, da? I den faren jeg tror at jeg hadde og som jeg gjennom skrivingen har funnet ut mer og mer om og som kanskje stemmer, kjenner jeg veldig mye av meg selv igjen. Riktig nok vet jeg ikke nok om hvordan han opplevde de situasjonene han ble plassert i til at jeg kan skrive hans versjon. Så boken er min versjon av det lille jeg vet om ham og de historiene jeg har laget om ham. Men når jeg beskriver ensomhet, er det filtrert gjennom min egen ensomhets sil. Det er selvsagt mye av meg i boken, også mye konkret, f.eks. det jeg skriver om fars møte med speiderbevegelsen er selvbiografisk. Jeg vet ikke hvordan far opplevde speideren, men jeg husker godt min egen ikke særlig morsomme tid der.

– I Mor om natten skildrer du en episode, der du som ungt blomsterbud leverer en bukett til en kvinne som gir deg en krone og roser deg. I det jeg opplever som en av bokens såreste scener står du om kvelden utenfor huset hennes og tenker at du kunne vært sønnen hennes. Her er det mye lengsel og sorg, især i setningen om den gutten du kunne ha vært – om du ikke var deg?

– Jeg skal ikke si så mye mer om min barndom. Bare at dette er en scene som går igjen i så å si alle bøkene mine. En som står utenfor og ser inn og tenker at det er finere der. I *Fars rygg* er det far som går omkring i bakkene ved Stabekk og kikker inn og tenker på hvem som bor der og håper at noen skal be ham med på skitur eller noe.

– Ønsket om å tre inn i verden og bli en annen, har også med mitt forfatter-skap å gjøre. Å kunne skrive seg ut av seg selv og inn i en annen verden. Det er absolutt sentralt for meg, trolig også sentralt for mange andre forfattere. En slags drivkraft, forestiller jeg meg.

En nydelig begrunnelse

– *Fars rygg* er blitt omtalt som en slags Narnia for voksne. Hva tenker du om det?

– Jeg syns det var morsomt at boken ble sett på en litt annen måte. I *Narnia* åpner de klesskapet og stiger inn i en annen verden. Også boken min er hele veien litt større enn livet. Alle får litt superkrefter i boken, alle er sterkere, eller mer deprimerte, enn de var. Den amerikanske fotografen Garry Winogrand sa at fotografiet må være mer interessant enn det som fotograferes; det syns jeg er fint sagt. Det minst spennende er det rent biografiske. Spennende blir det først når du løfter det opp og setter det i sammenheng med noe annet og får det til å bevege på seg, bli en ny dynamikk.

– Hva betydde det for deg å få Nordisk råds litteraturpris for akkurat *Fars rygg*?

– Jeg tror det hadde betydd ganske mye for meg, uansett. Jeg ble veldig, veldig overrasket og veldig glad, og jeg ser at prisen har betydd mye for bokens utbredelse i Norden. Bak lå mange års arbeid, og jeg syntes at jeg hadde fått det til. Da er det fint å oppleve at boken blir satt pris på.

– Kjente du deg igjen i juryens begrunnelse? Opplevde du at det de snakket om faktisk var den boken du hadde skrevet?

– Min egen bok er jeg ute av stand til å analysere på den måten. Men jeg syns det var en nydelig begrunnelse.

Jan H. Landro

FÖR EGEN RÄKNING
 HELSINGFORSAVTALET 1. – POLITIKERNA
 SÅ KAN NORDENS GRUNDLAG
 MODERNISERAS

Jan-Erik Enestam.
 Foto: Fröderberg/norden.org.

Bertel Haarder. Foto: Steen Brogaard.

Under vinjetten *För egen räkning* kommer *Nordisk Tidskrift* presentera två efterkommande artiklar om den tänkta omstöpnigen av Helsingforsavtalet, även kallat "Nordens grundlag".

I denna den första artikeln synas Helsingforsavtalet utifrån ett politiskt perspektiv, från insidan av det nordiska systemet. Den andra artikeln kommer att ha ett forskarperspektiv i stället, och från utsidan.

De två veteranpolitikerna, Jan-Erik Enestam från Finland, och Bertel Haarder från Danmark, finner Nordiska rådets förslag om en revision av den nordiska samarbetsöverenskommelsen, Helsingforsavtalet från 1962, väl motiverat. Samtidigt kommer de med konkreta förslag för hur samarbetet kan göras effektivare. Bland annat vill de se en uppluckring av kravet på koncensus.

Enestam har varit direktör för Nordiska rådet med placering i Köpenhamn, riksdagsledamot och minister i flera omgångar. Haarder har varit medlem av folketinget, president i Nordiska rådet och minister, samt har suttit i Europaparlamentet.

Fyra spårbyten – fram till nu

I en intressant antologi om nordiskt samarbete *Norden sett inifrån – det fjärde spårbytet* hävdar bokens redaktörer, professor Bengt Sundelius och Claes Wiklund, dåvarande ledamot och sekreterare i Letterstedtska föreningens huvudstyrelse, att det nordiska samarbetet kan karakteriseras med fyra *spårbyten*.

Det första spårbytet ägde rum i början av 1950-talet efter misslyckandet med de skandinaviska försvarsförbundsförhandlingarna. Då bildades Nordiska rådet och individens fria rörlighet stod i fokus.

Ett andra spårbyte skedde enligt författarna 20 år senare. Efter att den ekonomiska helhetsplanen Nordek havererat övergick man till ett sektor-baserat programsamarbete och en omfattande uppbyggnad av ett fyrtiotal nordiska institutioner och tre centrala politiska sekretariat: Nordiska Rådets i Stockholm (1971) och Nordiska Ministerrådets i Oslo (1973). År 1986 flyttas Nordiska Ministerrådets sekretariat från Oslo till Köpenhamn där Nordiska Kultursekretariatet verkar. År 1996 flyttade Nordiska Rådets sekretariat från Stockholm till Köpenhamn och samlokaliseras med Nordiska ministerrådets sekretariat. Nordiska Investeringsbanken grundades år 1975 i Helsingfors.

Efter ytterligare ca 20 år skedde *ett tredje spårbyte* i det finländska och svenska EU-inträdet fotspår. Då gjordes ett försök med s.k. trepelarsystem inom Nordiska rådet. Att indela rådets utskottsarbete i geografiska zoner, dvs Norden – EU – Östersjöområdet blev enligt författarna ”en trestegsraket som kraschlandade på marken” efter en femårig provotid.

Det fjärde spårbytet tog sin början åren 2007-2009 då ett nordiskt försvarspolitiskt samarbete började ta form. NORDEFECO bildades. Thorvald Stoltenberg presenterar sin epokgörande rapport 2009. En nordisk solidaritetsförklaring antogs av utrikesministrarna 2011 och det nordiska samarbetet gällande civil säkerhet fick allt större vikt.

Det är uppenbart att det nordiska samarbetets glansperiod inträffade på 50-talet. Då infördes passfrihet för nordbor (1952), den gemensamma arbetsmarknaden bildades (1954) och den nordiska konventionen om social trygghet trädde i kraft (1955). År 1958 bildades den nordiska passunionen, varmed passkontrollen avskaffas också för icke-nordbor.

Viktiga beslut har givetvis fattats senare, men inte till sin omfattning lika revolutionerande. Inrättandet av Nordiska investeringsbanken på 70-talet är dock viktigt. Bankens dividendavkastning ger mer än vad hela det nordiska samarbetet kostar.

Ett femte spårbyte?

De nordiska statsministrarna antog i augusti 2019 en vision enligt vilken Norden år 2030 skall vara världens mest hållbara och integrerade region. Professor Johan Strang vid CENS – Centrum för Norden-studier vid Helsingfors Universitet, tillika *Nordisk Tidskrifts* stående krönikör, säger i en debattartikel att Norden låg närmare denna vision för 60 år sedan. Han relaterar till ovanstående epokgörande resultat och tillägger som ytterligare framgång den centrala nordiska samarbetsöverenskommelsen, Helsingforsavtalet som undertecknades 1962. Strang säger att det var enastående att de nordiska länderna fick till allt detta trots alla spänningar som kalla kriget förde med sig.

Danmark, Norge och Island var Nato-medlemmar medan Sverige och Finland var neutrala, dock så att Finland var tvunget att värna om sin speciella relation till Sovjetunionen.

Om Norden skall vara världens mest integrerade region 2030 borde enligt Strang konventionerna om skatter, arbetsmarknad och sociala rättigheter vara designade för dagens alltmer komplicerade arbets- och familjeliv. Vår slutsats är att detta inte låter sig göras utan att öppna och revidera Helsingforsavtalet.

För att anknyta till ”spårmetaforen” kunde revideringen av Helsingforsavtalet utgöra *det femte spårbytet*.

Tidigare presidenter vill se en översyn

Avtalet har ändrats/kompletterats sju gånger, men inte en enda gång de senaste 27 åren. Sålunda saknas avtal om t.ex. utrikes-, försvars- och den civila beredskapspolitiken, vilket förklaras med Finlands förhållande till Sovjetunionen. Idag finns inte detta hinder längre, vilket Finlands medlemskap i NATO bekräftar. Vi har i olika sammanhang hävdad att tiden är mogen för att utvärdera Helsingforsavtalet och på basen av den göra nödvändiga ändringar i avtalet. Både professor Strang och fem f.d. presidenter i Nordiska rådet, Bertel Haarder, Danmark, Silja Dögg Gunnarsdóttir, Island, Sinikka Bolin, Sverige, Maarit Nyback, Norge och Kimmo Sasi, Finland argumenterar för en utvärdering och revidering av avtalet. Presidenterna hänvisar till Helsingforsavtalets första paragraf som stipulerar att länderna ”*skall* bevara och utveckla samarbetet på det rättsliga, kulturella, sociala och ekonomiska området, samt i frågor som berör transportförbindelser och miljöskydd”. Vidare ”*bör* länderna rådgöra med varandra i frågor av gemensamt intresse som behandlas i europeiska och andra internationella organisationer och konferenser”.

Lever länderna upp till dessa påbud frågar presidenterna? Deras svar är: Dessvärre inte. Gränshindren har ökat de senaste åren alla ansträngningar till trots. En del berodde på Corona-pandemin och var tillfälliga. Men de ledde ändå till att tilliten till det nordiska samarbetet och mobiliteten i gränsregionerna minskade.

Trots Gränshinderrådets ihärdiga arbete återstår många gamla hinder samtidigt som nya uppstår. Och i världens mest integrerade region kan inte gränshinder förekomma, inte heller fem olika valutor för att nämna exempel på två gigantiska utmaningar.

Presidenterna föreslår att en utvärdering av hur väl länderna tillämpar Helsingforsavtalet görs. Utvärderingen skall också bedöma hur väl avtalet svarar mot de krav förverkligandet av statsministrarnas Vision 2030 ställer.

Presidenterna föreslår att de nordiska regeringarna tillsätter ett framtidskonvent på hög nivå för att utföra uppdraget samt föreslå eventuella ändringar i avtalet.

Förslag för förnyelse av Helsingforsavtalet

Nordiska Rådets Presidium tog ”lyra” på ex.presidenternas förslag och tillsatte i juni 2023 en brett förankrad arbetsgrupp med representanter från samtliga åtta parlament, fem nordiska partigrupper och Ungdomens Nordiska Råd med uppgift att presentera ett ställningstagande till Presidiet gällande behovet att uppdatera Helsingforsavtalet.

Arbetsgruppens övergripande förslag är, att Nordiska rådet rekommenderar de nordiska regeringarna att utse en nordisk kommission för att utarbeta ett konkret förslag att uppdatera Helsingforsavtalet. Uppmaningen innehåller konkreta förslag till nya områden som skall utgöra en del av Helsingforsavtalet och vilka områden som kräver en uppdatering av avtalet.

På basen av arbetsgruppens förslag föreslår Nordiska rådets Presidium att rådet rekommenderar de nordiska regeringarna att utse en nordisk kommission som skall utarbeta konkreta ändringsförslag till en uppdaterad version av Helsingforsavtalet och att kommissionens förslag ska innehålla bland annat:

Nya artiklar om:

- Nordiskt samarbete om försvars- och säkerhetspolitik,
- Civil säkerhet, beredskap och samhällssäkerhet,
- Klimat,
- Barn och ungas rättigheter och inkludering i det nordiska samarbetet generellt samt Ungdomens Nordiska råds roll,
- Gränshinder - avskaffande och förebyggande.

Uppdaterade artiklar om nordiskt samarbete så, att de passar bättre till det samarbete och de ambitioner som de nordiska länderna har idag kring:

- Den sociala sektorn, speciellt vad gäller den nordiska välfärdsmodellen rent konkret samt lyfta in inkludering av barn och ungdom som ett eget tema,
- Utbildning, forskning, kultur och språk,
- Miljö, att omfatta också biodiversitet och natursamfärdsel, samt att omfatta digital infrastruktur.

Parter i Helsingforsavtalet, speciellt:

- Att deltagandet i det nordiska samarbetet baseras på likvärdighet mellan länderna och att Grönlands, Färöarnas och Ålands deltagande i det nordiska samarbetet reflekterar utvecklingen i de självstyrande länderna och ger flexibilitet till att ge rum för olikheter och framtida utveckling, *eller*

- Att de nordiska ländernas regeringar undersöker hur Helsingforsavtalet kan ändras för att möjliggöra ett starkare deltagande i det nordiska samarbetet för Grönland, Färöarna och Åland, med hänsyn till de juridiska ramarna som reglerar förhållandet mellan Danmark, Grönland och Färöarna samt Finland och Åland.

- Att det nordiska samarbetet för att främja nordiska värderingar och synpunkter i EU och EES framgår i Helsingforsavtalet och att det finns mera förpliktande formuleringar om nordiskt samarbete vid utformningen och implementeringen av nya regler.

- Att det genomförs en generell språklig uppdatering av avtalstexten som inkluderar grundläggande nordiska värderingar såsom demokrati, mänskliga rättigheter och jämställdhet.

- Att målsättningen är att kommissionens förslag till uppdatering av Helsingforsavtalet är klart under 2025 och kan träda i kraft under 2026 (30 år efter att den senaste uppdateringen trädde i kraft).

- Att Nordiska rådet är representerat i kommissionen och att kommissionens arbete utförs i samråd med Nordiska rådet.

Vi finner presidieförslaget väl motiverat. Det nordiska samarbetet behöver en "grundlag" som är i takt med tiden och återspeglar det samhälle vi lever i.

Luckra upp kravet på konsensus

Vi önskar att kommissionen särskilt granskar artikel 62 enligt vilken besluten i ministerråden skall vara samstämmiga. För att göra samarbetet mera dynamiskt bör detta krav enligt vår uppfattning ändras. Kravet på konsensus innebär att det land som vill minst bestämmer mest. Så har ett enskilt land kunnat blockera inrättande av ett ministerråd för transportfrågor trots att samfärdsel uttryckligen nämns i Helsingforsavtalet. Då det flesta beslut avhandlas av tjänsteinnehavare före ministerrådsmötena, blir dessa en formalitet och därför mindre attraktiva, och ofta leder det till att ministern inte deltar i mötena utan sänder en tjänsteinnehavare i stället.

Vi föreslår att man ersätter kravet på konsensus med följande två principer:

- Inget land kan påtvingas att delta i eller betala för beslut som man motsätter sig.

- Inget land kan hindra de övriga länderna att gå vidare med en politik de kan enas om och själva betalar.

Strävan efter konsensus skulle kvarstå, men inte som ett absolut krav.

Vi är övertygade om att presidietts ovan relaterade förslag kompletterat med vårt förslag, att luckra upp kravet på samstämmighet, är nödvändiga för att visionen om Norden som världens mest hållbara och integrerade region skall kunna realiseras. Och vi anser att dessa åtgärder är tillräckliga för att möjliggöra en koordinering av de nordiska ländernas politik framför allt i NATO där samtliga nordiska länder nu är medlemmar, men också i EU och FN.

Dessutom kvarstår NORDEFKO för ytterligare instrument för samordning.

Med NORDEFKO som modell föreslår vi att de nordiska länderna bildar en "Nordiskt enhet", öppet för likasinnade länder särskilt inom EU, men också i andra organisationer. Norden behövs nu mer än någonsin och tillsammans är vi starkare.

*Jan-Erik Enestam
Bertel Haarder*

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

ETT ENAT NORDEN MED INRE SPÄNNINGAR

Johan Strang.

Foto: Veikko Somerpuro.

Johan Strang är krönikör i *NT* och professor vid CENS – Centrum för Norden-studier, Helsingfors universitet.

I slutet av maj samlades de nordiska regeringscheferna till sitt programenliga sommarmöte i Pemar sanatorium utanför Åbo i Finland. Den officiella agendan handlade om konkurrenskraft och beredskap, men det var tydligt att diskussionerna också präglades av det spända utrikespolitiska läget. Att den nyvalde tyska förbundskans-

ler Friedrich Merz gästade middagen i Åbo slott var en signal om att Norden inte bara söker stöd i Europa, utan också vill ta en plats i diskussionen om det europeiska samarbetets framtid.

För oss som följer nordisk politik kan dessa möten fungera som ett sätt att mäta temperaturen på det officiella nordiska samarbetet. De offentliga dokument som mötet producerade – om ökat samarbete kring krisberedskap och kvantteknik – var visserligen typiskt långgrandiga och ofokuserade, men presskonferensen var betydligt intressantare. Regeringscheferna pressades bland annat med frågor om Ryssland och kriget i Ukraina, Gaza, EU samt om Grönlands, Färöarnas och Ålands ställning i det nordiska samarbetet.

Regeringscheferna var naturligtvis måna om att betona hur enat Norden står i denna turbulenta tid. Speciellt då det gällde det ryska hotet var rösterna väldigt samstämmiga kring behovet av upprustning, ökad krisberedskap och ökat stöd till Ukraina.

Men journalisterna gjorde sitt bästa för att peta i de nordiska oenigheter och diskrepanser som trots allt finns. En norsk journalist undrade exempelvis i vilken mån det förs någon dialog mellan Island och Norge då det gäller det isländska beslutet att ordna en folkomröstning i EU-frågan. Den isländska statsministern Kristrún Frostadóttir erkände att inga officiella diskussioner förts, men betonade att omröstningen inte kommer att gälla medlemskap utan om man överhuvudtaget ska öppna de avbrutna medlemsförhandlingarna.

En annan fråga gällde hur de nordiska länderna förhåller sig till de fruktansvärda händelserna i Gaza. Danska Mette Frederiksen och finske Petteri Orpo fick förklara varför Danmark och Finland inte erkänt Palestina. Bäge förk-

larade att man strävar efter en tvåstatslösning, men att tidpunkten inte är rätt för ett erkännande. Norske Jonas Gahr Støre menade däremot att man genom att inte erkänna Palestina ger mikrofonen till terroristerna i Hamas. Man kan kanske förmoda att den danska och finska inställningen också hänger samman med en utrikespolitisk försiktighet som är betingad av historiska erfarenheter som nordiska gränsländer i skuggan av varsin stormakt.

Idag är det Grönland som utsätts för utländsk press och de nordiska regeringscheferna betonade att man står enade i sitt stöd för att det grönländska folket självt ska få bestämma om sin framtid. Samtidigt gick det också att identifiera vissa spänningar. Förra året lät nämligen Sverige och Ulf Kristersson bli att bjuda in representanter för Grönland, Färöarna och Åland till det motsvarande sommarmötet i Stockholm, vilket gjorde att Grönland tog så illa vid sig att man lanserade en bojkott av det officiella nordiska samarbetet. Nu var alla åtta regeringschefer samlade, också Grönlands premiärminister Jens-Fredrik Nielsen.

Färöarna och Grönland har länge strävat efter fullvärdigt medlemskap i officiella nordiska samarbetet. För dem handlar det om att använda Norden som en plattform för att hävda sin suveränitet från Danmark. Mötena inom ramen för Nordiska rådet och Nordiska ministerrådet är bland de enda tillfällen där den färöiska och grönländska flaggan vajar sida vid sida med inte bara den danska utan också andra självständiga staters flaggor.

Länge har de färöiska och grönländska kraven torpederats med hänvisning till att man i så fall borde skriva om Helsingforsavtalet, det centrala nordiska samarbetsavtalet från 1962. Men nu har ett tillfälle öppnat sig eftersom Nordiska rådet för några år sedan satte i gång en process för att förnya Helsingforsavtalet. Bakgrunden var viljan att fördjupa det nordiska samarbetet i ljuset av Rysslands aggression mot Ukraina. Målsättningen var att äntligen lägga kalla krigets tabun bakom sig och skriva in utrikes- och försvarspolitik i avtalet. Problemet har visat sig vara att olika aktörer velat erövra processen för sina egna ändamål.

Nordiska rådet har visserligen haft både utrikes- och försvarspolitik på agendan sedan 1990-talet vilket gett både synlighet och legitimitet till det nordiska samarbetet. Idag tänker man att Nordiska rådet kunde ha samma uppgift som Natos parlamentariska församling, d.v.s. ge demokratisk legitimitet till försvarssamarbetet. Mera utmanande är det på regeringssidan. Där har Nordiska ministerrådet ansvaret för samarbetet inom de flesta politikområden utom just utrikes- och försvarspolitik. För många inom ministerrådsapparaten ser man förnyandet av Helsingforsavtalet som en chans att erövra en koordinerande roll då det gäller att länka samman försvarspolitik (Nordefco) och beredskap (Hagasamarbetet) med andra politikområden.

Men bland de nationella regeringarna och i synnerhet på försvarsministerierna är man väldigt skeptiska till att blanda in ministerrådet i ett samarbete som man tycker fungerar alldeles utmärkt. För regeringarna handlar det nya Helsingforsavtalet snarare om att på ett mera allmänt plan signalera nordisk solidaritet i en turbulent tid.

Ur västnordiskt perspektiv har det gärna låtit som att hela processen handlar om just Färöarnas och Grönlands ställning. Både Danmark och Island gav i höstas sitt stöd till deras krav om att bli fullvärdiga medlemmar. Under den senaste tiden har det av naturliga skäl blivit allt viktigare för Danmark att betona att *Rigsfælleskabet* består av tre jämbördiga parter.

Däremot har varken Finland eller Sverige visat någon större entusiasm för saken. Ur östnordisk synvinkel är reflexen att se hela diskussionen som en intern dansk angelägenhet som man helst inte vill ha något att göra med. Man skulle säkert gärna välkomna ett självständigt Grönland och ett självständigt Färöarna som fullvärdiga medlemmar, men som det är nu upplever Finland och Sverige att man får skulden för att Färöarna och Grönland inte kan äta kakan och ha den kvar. De vill bli fullvärdiga medlemmar av ett internationellt samarbete, utan att våga ta steget ut och förklara sig självständiga.

Man får visserligen leta med ljus och lykta efter några officiella uttalanden från finländsk eller svensk sida. Men man kan anta att hållningen är att det känns både underligt och besvärligt att inkludera länder som inte har någon suveränitet i just de frågor som man ville skriva in i avtalet: utrikes- och försvarspolitik. För en del finländare och svenskar har det till och med känts som att Färöarna och Grönland sinkat och saboterat hela processen. Där man tidigare tänkte att man äntligen skulle ta avgörande kliv framåt i det nordiska samarbetet, så har många involverade i Finland och Sverige kommit till konklusionen att det är bäst att göra så litet som möjligt med avtalet.

Ur finskt perspektiv är Ålands ställning också en utmaning. På Åland finns det ingen motsvarande självständighetsrörelse som på Färöarna eller Grönland, men samtidigt vill man heller inte att de tre örikena ska få olika ställning inom det nordiska samarbetet. I Finland anser många att det skulle strida mot både folkrätten och grundlagen om man gav Åland en ställning som en suverän aktör. Därför gav de nordiska regeringarna under Orpos ledning den finska juridikprofessorn Elina Pirjatanniemi i uppgift att utreda de juridiska konsekvenserna av ett nytt avtal. Utredningen förväntas bli färdig kring årsskiftet.

I april skrev danska tidningar om hur Karen Ellemann i egenskap av Nordiska ministerrådets generalsekreterare gett sitt stöd till Färöarnas och Grönlands önskan om fullvärdigt medlemskap. Det väckte en diskussion om huruvida det verkligen är Ellemanns uppgift att komma med sådana

ställningstaganden. I bakgrunden ligger en mera principiell konflikt där de nationella regeringarna och Nordiska ministerrådets sekretariat ser lite olika på sekretariatets uppgift. Medan regeringarna gärna betonar att Ellemann är en tjänsteman som agerar på uppdrag av de nordiska regeringarna, så ser många på sekretariatet i Köpenhamn – och många nordister runt om i vår region – att sekretariatet också har en mera proaktiv politisk roll.

Bägge uppgifter behövs, men frågan är om det är ändamålsenligt att samla dem i samma position. Kanske det i tillägg till regeringssamarbetets sekretariat skulle behövas en prestigefylld tankesmedja som tar sig an den mera proaktiva rollen. Den kunde med fördel knytas till Nordiska rådet snarare än till regeringssamarbetet.

Det finns reella spänningar i den nordiska familjen: inte bara då det gäller EU eller Palestina, utan också mellan sekretariatet i Köpenhamn och de nationella regeringarna, och mellan nordatlantiska självständighetssträvanden och den östnordiska viljan att stärka det försvarspolitiska samarbetet. Därför är det viktigt att man möts och lär känna varandra medan man bekantar sig med sevärdheter som Pemar sanatorium och Åbo slott.

Johan Strang

BOKESSÄ

BILDEN AV SVERIGE-NORGE UNDER KRIGET NYANSERAS

Mycket har skrivits och talats om relationerna mellan Sverige och Norge under andra världskriget. Tonvikten har legat på hur Sverige på politisk nivå hanterade påtryckningarna från Nazi-Tyskland under krigets första år.

Många berättelser vittnar om att förbindelserna mellan grannländerna stundtals var mycket kärva, men det finns också åtskilliga exempel på motsatsen. Det visar journalisten Anders Johansson som i fem populärhistoriska böcker lyft fram mer eller mindre bortglömda kapitel i den norsk-svenska historien från krigsåren. Med den femte boken, *Över gränsen. Norsk-svensk krigsdramatik 1940-1945*, sätter han punkt för en spännande, faktaspäckad och välskriven boksvit, till stor del baserad på egna forskningsinsatser.

Anders Johansson, i många år journalist på *Dagens Nyheter*, bl.a. som Afrika-korrespondent, blev efter ett reportage om det sörmländska slottet Mälsåker – ett utbildningsläger för norska polisstyrkor under krigsåren – intresserad av att forska vidare. Det resulterade i boken *Den glömda armén* (2005) som handlar om hur en norsk armé 1943-45 rustades i hemlighet på svensk mark. Förutom i Mälsåker inrättades ett 20-tal läger, från småländska Öreryd i söder till lappländska Karesuando i norr, där en militär poliskår på 15 000 man tränades för att kunna invadera sitt hemland under krigets slutskede. Det behövdes inte, polistrupperna fick istället säkra lag och ordning när okupationen avvecklades och kom efter freden 1945 att falla i glömska.

Mod, pengar och fräckhet

En av hjärnorna bakom den militära utbildningen var kriminologen Harry Söderman, "Revolver-Harry", en annan den norske läkaren Carl Semb, som organiserade en militär mönstring av tusentals norska flyktingar genom att kalla dem till "hälsoläger" som lägren kallades. Det krävdes mod, pengar och fräckhet för att mitt under brinnande krig upprätta en hemlig armé på neutral mark och Johansson ger en fascinerande skildring av hur Söderman, Semb m.fl gick tillväga bakom ryggen på makthavande svenska politiker och militärer men med ett sanktionerat och avgörande stöd av socialminister Gustav Möller och dennes statssekreterare Tage Erlander.

Den andra boken, *De glömda agenterna, Norsk-svenska vapenbröder mot Nazi-Tyskland* (2010) handlar om både norska och svenska medborgare, som tog stora risker som bl.a. kurirer, flyktinglotsar och sabotörer. Den norska motståndsrörelsen hade från början ett stort antal medhjälpare, särskilt i gränsbygderna, där påfallande många tullare var engagerade på hemmefrontens sida. En av dem, Fritz Olsson vid Idefjorden i Bohuslän, får ett eget kapitel. Johansson har också tagit fram material om svenskar som aktivt deltog i kampen mot Hitler-Tyskland långt innan det blev opportunt. Tre svenskar och fem norrmän ingick t ex i sabotagegruppen "Operation Barbara" vars mål var att sabotera järnvägen mellan Storlien och Trondheim. Två av dem lyckades spränga rälsen i en tunnel vid Meråker och sedan fly på skidor till Sverige. Den svenske sabotören, Frans Hellström, dömdes för sitt tilltag till ett års fängelse av Stockholms rådhusrätt. Ett av många sällsamma öden som denna bok är full av.

Med livet som insats

Många unga norrmän men även några svenskar och briter riskerade under kriget sina liv för att trotsa den tyska Skagerack-blockaden. De försökte ta sig över det minerade havet för att ansluta sig till de allierade styrkorna på båtar lastade med kullager för den brittiska krigsindustrin. En del kom fram, men många försvann. Den tredje boken, *De glömda blockadbrytarna. Krigsdramatik på den svenska västkusten 1939-1945* (2016) ägnas dessa.

1941 lyckades fem fartyg ta sig igenom spärren med stål och kullager för ett års behov i den brittiska krigsindustrin. En nyckelroll hade den brittiske agenten George Binney, som från det spiontäte Göteborg ledde utbrytningen men som också hade ansvar för den mest kända expeditionen påsken 1942, då tio norska fartyg, de s.k. kvarstadsbåtarna, tog sig ut från Göteborg. Det slutade med en katastrof. Bara två av båtarna nådde Skottland, två återvände till Göteborg men sex gick under på Skagerack. Av de 471 ombord blev nära 200 tyska fångar, av dem dog 43 i koncentrationsläger.

Försöken att bryta den tyska sjöblockaden är mer omskrivna än händelserna i de båda första böckerna, men journalisten Johansson förlitar sig mer på egna efterforskningar än på tidningsarkiven. Han finner nya fakta i tidigare hemligstämplade brittiska, norska och svenska arkiv och låter nästan alla kapitel kretsa kring en eller flera huvudpersoner. Det ger en extra nerv åt berättelserna.

Mysteriet Munthe

En person som flera gånger korsar Johanssons vägar i de första böckerna är den brittiske agenten Malcolm Munthe, son till Axel Munthe, livläkare vid det svenska hovet, och med brittisk mor. Malcolm Munthe befann sig i Stavanger när tyskarna kom den 9 april och flydde till Stockholm, där han

blev biträdande brittisk försvarsattaché. Det var en täckmantel för att värva spioner, kurirer och sabotörer för Winston Churchills krigsorganisation SOE (Special Operations Executive). Johansson bestämde sig för att följa Munthes fotspår, en snårig men framgångsrik vandring som mynnade ut i en fjärde bok, *Mysteriet Malcolm Munthe, Churchills agent i Norden* (2020). Det är den mest lättlästa i serien, en medryckande och utförligt dokumenterad biografi som samtidigt skingrar en del av mystiken kring den excentriske Munthe. Under de första krigsåren, då Sverige var "neutralt" på tysk sida, var han en besvärlig gentleman för säkerhetstjänsten och UD i Stockholm, ett par år senare, då Sverige var "neutralt" i de allierades favör, hade han säkert passerat bättre in i tiden, menar Johansson.

Munthes huvuduppgift var att organisera sabotage i Norge och driva på den norska motståndsrörelsen. Bland annat låg han bakom tidigare nämnda "Operation Barbara". Samtidigt hade han med sin bakgrund ett enastående kontaktnät i Sverige och fick snabbt säkerhetspolisens ögon på sig. Svenska UD försökte flera gånger få Storbritannien att återkalla honom till London och den 19 juli 1941 lämnade han landet med ett kurirflyg från Bromma. Samma dag inträffade "Smällen i Krylbo", då ett tyskt ammunitionståg på väg till Finland exploderade med stor förödelse som följd.

Malcolm Munthe misstänktes snart vara inblandad, även om polisen ansåg att det var en olycka, dock utan att utesluta sabotage. Johansson menar att Munthes avfärd knappast hade ett direkt samband med smällen, eftersom UD:s högste ämbetsman Erik Boheman vänligt men bestämt tog farväl av Munthe kvällen innan, den 18 juli. Då visste ingen att ett tyskt tåg skulle explodera i Krylbo nästa morgon. Å andra sidan är Johansson inte lika skeptisk till Munthes påstådda roll sedan han gått igenom allt det material som idag finns om händelsen. Munthe tog också på sig ansvaret i ett brev 1993, där han uppgav att han hade två medhjälpare men att fel tåg minerats. Brevet reser dock fler frågor än det besvarar, menar Johansson. "Smällen i Krylbo" förblir ett mysterium.

Kungens flykt i svensk version

Den händelse som i Norge väckt starkast känslor gentemot Sveriges agerande under krigsåren är den svenska samlingsregeringens vägran att ge kung Haakon fri lejd under hans flykt undan tyskarna i april 1940. Känslorna väcktes på nytt till liv av den norska filmen *Kongens nej /sv: Kungens val* (2016), som setts av en miljonpublik i både Norge och Sverige.

En skildring av kungens flykt bildar upptakten till Johanssons femte bok, *Över gränsen. Norsk svensk-krigsdramatik 1940-1945* (2024). Flykten återges från ett delvis nytt perspektiv genom att den bygger på en opublicerad reseberättelse av den svenske diplomaten Carl I Douglas. Han följde den norska

statsledningen under flykten, rapporterade fortlöpande till UD i Stockholm och fungerade samtidigt som kurir.

Bokens övriga kapitel rymmer fortsatt dramatik, men om inte lika kända förhållanden. Johansson har ur sitt rika material valt att ta fram ett antal händelser och levnadsöden vid sidan av den gängse historieskrivningen, vilka effektivt belyser de farofyllda och hängivna insatser som i samverkan gjordes över kölen. En berättelse handlar om hur provinsialläkaren David Hummel i Gäddede med patienter på båda sidor gränsen kombinerade humanitär hjälp med hemlig kurir- och underrättelsetjänst – och 1940 anhölls av Säpo. En annan om hur en före detta spritsmugglare, ett norskt syskonpar och svenska fiskare organiserade en våghalsig men livsviktig flyktingrutt till Grebbestad.

I *Över gränsen* återkommer Johansson även till norska och allierade agenter verksamhet på svenskt territorium inklusive Malcolm Munthe. Han vill inte släppa ”smällen i Krylbo” och ger anvisningar till dem som vill forska vidare. De mycket detaljrika berättelserna i denna bok vittnar om vilket omfattande material Johansson samlat på sig. Ibland blir det väl mycket utvinkningar, men spänningen hålls vid liv.

Det främsta värdet med Johanssons böcker är att de nyanserar den gängse bilden av de svensk-norska relationerna under krigsåren. De svenska eftergifterna gentemot Tyskland är välkända, men det samlade intrycket av bokserien är att det svenska stödet till Norge var betydligt större och hade ett vidare spektrum än vad som är allmänt bekant.

Samtidigt lyfter Johansson fram många försummade händelser och personer, vars insatser inte fått den uppmärksamhet de förtjänar. Han har under ett kvarts sekel oavbrutet – och med journalistisk nyfikenhet – tagit fram många uppgifter och fängslade berättelser som ger viktiga komplement till den norsk-svenska historien under kriget och stimulerar till fortsatta studier.

Han avslutar sitt verk med en uppmaning till unga forskare och författare i Sverige och Norge att i samverkan ta sig an ännu outforskade delar av historien. Allt fler hemligstämplade dokument blir tillgängliga digitalt och det finns mycket kvar att hämta, särskilt om de senare krigsåren.

Lars-Åke Engblom

Litteratur

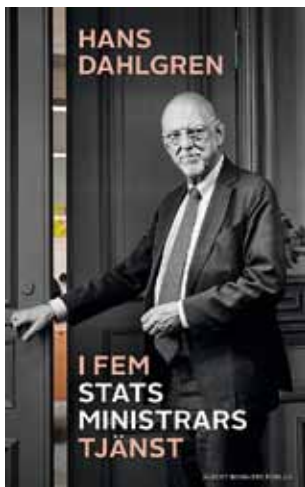
Anders Johansson, *Den glömda armén*. Fischer & Co, Stockholm 2005, *De glömda agenterna. Norsk-svenska vapenbröder mot Nazi-Tyskland*. Fischer & Co, Stockholm 2010, *De glömda blockadbrytarna*. Fischer & Co, Stockholm 2016, *Mysteriet Malcolm Munthe*. Lind & Co, Stockholm 2020, *Över gränsen. Norsk-svensk krigsdramatik 1940-1945*. Lind & Co, Stockholm 2024.

Not

Boken *Över gränsen. Norsk svensk krigsdramatik 1940-1945* fick stöd av LF 2022.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

TOPPDIPLOMATEN OCH POLITIKERN HANS DAHLGREN – HELLRE "DOER" ÄN "THINKER"

Få torde ha en sådan inblick i politikens inre liv under ett halvt sekel som Hans Dahlgren. Boken på drygt 600 sidor är till större delen en politisk memoar och som titeln avslöjar har Dahlgren i olika roller tjänat fem statsministrar, från Olof Palme till Magdalena Andersson. Den flyhänta prosan kan förklaras av att Dahlgren inledde sin yrkesbana som journalist, redan som värnpliktig skribent på *Värnpliktsnytt* och inte minst som reporter på *Aktuellt* då han tillsammans med Bo Holmström bevakade det rafflande Norrmalmstorgsdramat i september 1973. I boken får vi följa Dahlgrens imponerande karriär i kronologisk ordning med undantag av de sista ca 100 sidorna som något märkligt är en

genomgång av amerikanska presidenter samt några allmänna reflexioner om till exempel fördelningspolitik. Delar av detta kunde möjligen ha integrerats i memoardelen vilket hade givit boken en mer enhetlig struktur.

För att återgå till den väsentliga memoardelen så sker elddopet för Dahlgren inom regeringen ett par år efter åren som journalist, först som medarbetare till utrikesminister Sven Andersson. Här bjuder Dahlgren på en av flera läsvärda vardagliga betraktelser från politikens tjänstemannavärld. Nu handlar det om den första arbetsdagen på utrikesdepartementet 1975. Dahlgren känner sig vilsen, för inget händer. "Efter att jag suttit ensam i mitt nya arbetsrum en timme eller två ringer det i telefonen," skriver Dahlgren. Det är ingen mindre än kabinettssekreterare Sverker Åström som bjuder ut Dahlgren på lunch. Han vill då förmodligen testa den nye medarbetaren och lämnar över ett utkast till en utrikespolitisk deklaration. Dahlgren har inga egna synpunkter på utkastet, det är ju trots allt första dagen på jobbet. Detta är något som förefaller vara karakteristiskt för Dahlgrens arbete som politisk tjänsteman. Hans egna åsikter är sällan förekommande i denna memoarbok. Några decennier senare, i statsrådsberedningen med Göran Persson, lämnar Dahlgren sitt hjärta efter en tennismatch med statsministern och erkänner att han är mer en "doer" än en "thinker."

Under 1980-talet då Dahlgren först är pressekreterare hos Olof Palme och därefter utrikespolitisk rådgivare passerar flera allvarliga händelser som kulminerar i mordet på statsministern i februari 1986. Bland de så kallade "affärer" som Dahlgren är med och krishanterar utmärker sig särskilt ubåtsaffärerna, som

började med grundstötningen av den sovjetiska U137 utanför Karlskrona. I en av dessa affärer spelar Dahlgren en avgörande roll för att rädda den mindre framgångsrika utrikesministern Lennart Bodström från en misstroendeförklaring i riksdagen.

Utöver denna typ av händelser så gör Dahlgren också ett försök att porträttera *personen* Palme. Detta grepp faller emellertid ganska platt. Vi får veta att Palme hade en ”stark politisk vilja”, att han inte drog sig för konfrontationer, ofta var ”lysande i sina formuleringar”, men var också ”nästan blyg” privat. Djupare än så går dessvärre inte Dahlgren. Inte desto mindre är han mycket nöjd med sitt arbete under Palme, och samarbetet med Ingvar Carlsson blir också framgångsrikt. Dahlgren fortsätter som utrikespolitisk rådgivare fram till valförlusten 1991. Efter detta följer en kortare period av nedgång i karriären, med en skilsmässa efter ett 20 år långt äktenskap och ett avslag på en jobbsökans som generalsekreterare för Naturskyddsföreningen. Lyckligtvis räddas han från att fortsätta som stugvärd i Lappland när Ingvar Carlsson erbjuder honom anställning i ett större internationellt projekt baserat i Genève.

Dahlgrens karriär får en ordentlig skjuts i slutet på 1990-talet då han blir FN-ambassadör i New York, kabinettssekreterare vid UD i början av 2000-talet och EU-minister i Stefan Löfvens och Magdalena Anderssons regeringar på ålderns höst. Han beskriver bland annat turerna kring Covid 19-pandemin då även Dahlgren blir smittad samt dramatiken kring medlemskapsansökan till NATO. Dahlgren är själv skeptisk till att lämna alliansfriheten men böjer sig för partilinjen. Det var för övrigt få namnkunniga socialdemokrater som öppet protesterade mot att söka medlemskap i NATO. Ett undantag var Pierre Schori som liksom Dahlgren deltog i de landsomfattande diskussionerna som föregick medlemskapsansökan. Men i kontrast till Dahlgren dömde Schori ut dessa som ett spel för gallerierna. Partiledningen hade ju redan bestämt sig.

Schori publicerade redan 2014 en gedigen memoarbok om en karriär som intressant nog till stora delar liknar Dahlgrens. Båda har varit kabinettssekreterare, FN-ambassadörer och arbetade nära ministrar som Olof Palme, Ingvar Carlsson och Göran Persson. Men Dahlgrens och Schoris vägar möts sällan och upplevelserna av till exempel Persson skiljer sig åt. Schori sticker inte under stol med att han har svårt för Persson, speciell dennes mer positiva inställning till Israel, men kritiken rör även ledarskapsstilen. Även Dahlgren noterar Perssons ledarskapsstil. Åren i statsrådsberedningen under Persson beskriver han i huvudsak i positiva ordalag men poängterar att Persson burdust kunde ge gliringar till kolleger om att ”någon lagt på hullet eller såg för tjock ut.” Till och med Dahlgren blev drabbad av sådana gliringar, men är samtidigt överslätande då han låter det rinna av sig. Å andra sidan tillägger han att Persson kunde ge positiv feedback vilket skapade god stämning. Denna typ av personkaraktäristik är typisk för Dahlgren. Inte ett ont ord fällt över kollegerna, knappast ens över politiska motståndare. Han framställer sig själv som urtypen för en lojal tjänsteman, vilket ibland gör framställningen något andefattig.

Dahlgren karaktäriserar Schori i början av sin karriär som en "idéspruta" medan han själv främst är en "doer". Schori driver även som kabinettsekreterare, med Palmes goda minne, en självständig politisk agenda. Genom samtal med både Fidel Castro och Henry Kissinger försöker han normalisera relationen mellan USA och Kuba. Något liknande finner vi inte under de år Dahlgren var kabinettsekreterare. Nu kan jämförelsen framstå som något skev då Dahlgren till stor del fick ägna sig åt krishantering, såsom mordet på Anna Lind och Tsunamikatastrofen. Men poängen är att det rör sig om två helt olika tjänstemannatyper inom utrikespolitiken. Betecknande är att underrubriken till Schoris memoarer är "En politisk memoar med samtida synpunkter", medan Dahlgren uppenbarligen har haft andra ambitioner än att ge synpunkter.

Mina invändningar till trots så är slutomdömet att Dahlgrens välskrivna memoar har bjudit på en mycket givande läsning, inte minst som en exposé över svensk politik under ett halvt sekel. Vi får dessutom diverse inblickar i politikens inre liv - låt vara med socialdemokratiska ögon - och det är gott nog för den politiskt intresserade.

Erik Noreen

Hans Dahlgren. *I fem statsministrars tjänst*. Albert Bonniers Förlag. Stockholm 2024.

FINLAND – VÄSTS STÄNDIGA UTPOST MOT ÖST

Finland har en lång historia på gränsen mellan öst och väst. Trots många olika skeden, bland annat över 100 år som en del av det ryska imperiet, har gränsen förblivit en tydlig markering mellan öst och väst.

René Nyberg är en finländsk veterandiplomat som efter sin långa arbetskarriär vid Utrikesministeriet aktivt har deltagit i den offentliga debatten. Han har varit en flitig gäst i tv-sofforna och -studiorna då journalister varit ute efter sakkunskap, inte minst i fråga om Ryssland där han var Finlands ambasadör 2000-2004. Nyberg har också skrivit flera böcker. Hans senaste *Mellan Sverige och*

Ryssland utkom nyligen på svenska.

Det är en bok där betoningen ligger på svensk och rysk historia från 1500-talet fram till början av 1800-talet. Nyberg håller fokus på Finlands utveckling, roll och öden under den här tiden som ett område som ligger mitt emellan två stundvis oerhört krigiska stormakter. Finland var en del av Sverige i hundratal år och från 1809 blev den östra rikshalvan ett storfurstendöme under Ryssland, ända tills Finland blev en egen nation 1917.

Nyberg skriver redan i förordet något som han återkommer till flera gånger i boken. Han konstaterar: "Ur historisk synvinkel är det anmärkningsvärt att den civilisatoriska gränsen mellan Rom och Bysans inte har förskjutits trots att Ryssland under sekulens lopp två gånger lyckades ockupera Sveriges östra riksdel och slutligen införlivade Finland som autonomt storfurstendöme i det ryska imperiet. - - Den kulturella gränsen mellan storfurstendömet och kejsardömet försköts aldrig, tvärtom stärktes den trots förryskningsförsök under det ryska våldet". Sveriges östgräns var, såsom Finlands östgräns numera, en gräns mellan två olika samhällssystem.

Nybergs bok komprimerar en lång period och koncentrerar sig på makt- och geopolitik. Det ena kriget avlöste det andra under sekulernas gång. Inte minst under Sveriges stormaktstid duggade krigsutbrotten och fredsförhandlingarna tätt. Men det var, som författaren konstaterar, inte Ryssland som var Sveriges värsta fiende - trots att länderna stod på varsin sida i många krig. Ryssarna ville inte underkuvast svenskarna, Ryssland hotade inte Sveriges existens. Sveriges ärkefiende och huvudmotståndare om makten i Norden var Danmark som i flera hundra år dessutom ingick ett förbund tillsammans med Ryssland mot Sverige. Det innebar att de svenska regenterna i långa tider var tvungna att beakta hot såväl från söder som från öst. Krig, inte fred, var under flera sekler det normala för Sverige.

Freden i Nystad 1721 innebar slutet på Sveriges tid som militär stormakt. Det var slutet på det stora nordiska kriget, ett drygt 20 år långt krig, det längsta någonsin mellan Sverige och Ryssland. Det fick ett katastrofalt slut för svenskarnas del. Ryssland ockuperade Finland 1713-21 en period som i folkmun kallats för det "ryska övervåldets tid" och rysshåtets tid".

Ett revanschuget Sverige förklarade Ryssland krig i juli 1741, men redan en månad senare kapitulerade 16 000 svenska soldater i Helsingfors. Det här ledde till en ny rysk okkupation av Finland 1742-43, även kallad "den lilla ofreden".

"I ett land som för andra gången under en och samma generation ockuperats av Ryssland var osåkerheten stor samtidigt som tilltron till den västra riksdelens hade fått sig en rejål törn", skriver Nyberg.

Sverige koncentrerade sig i huvudsak på att vara starkt söderut och hungriga svenska blickar riktades mot Norge, som tillhörde Danmark. Finland lämnades mer vind för våg. Ett exempel på det kan vara kungabesöken. Efter Gustaf II Adolf, som dog 1632, företogs inga kungliga besök till Finland innan Adolf Fredrik reste österut år 1752. Inget besök på över 120 år, sex regenter på raken satte aldrig sin fot i Sveriges östra rikshalva.

Sverige kunde ha förlorat Finland redan tidigare, men intresset för området var inte över hövan stort i Ryssland. 1808 gick i alla fall Ryssland till anfall mot Finland och det blev tredje gången giltigt, nu drog sig ryssarna inte längre tillbaka efter några års okkupation.

Då Ryssland slutligen tog över de östra delarna av Sverige efter kriget 1808-09 blev det en tung förlust för Sverige som var oförmöget att försvara Finland. Den östra delen lösgjordes med tvång, det var inte så att de finländska landskapen växte ifrån sitt moderland Sverige, understryker Nyberg.

Nyberg konstaterar att förlusten av Finland innebar att Sverige stympades, blev av med en tredjedel av sitt rike och en fjärdedel av sin befolkning. Fram till 1809 hade Sverige varit en enhetsstat och Finland dess östra rikshalva, en organisk del av det svenska riket. "Det handlade alltså inte om något Sverige-Finland, även om den nationalistiska historieskrivningen i Finland senare låtit påskina att så var fallet".

Det var redan under Gustaf II Adolfs tid som grunden lades för det moderna Sveriges byråkrati och förvaltningskultur. Den revs inte upp i Finland under den ryska perioden. I sin regeringsförsäkran lovade Alexander I att Finland skulle få behålla sina lagar och sin religion samt övriga särrättigheter från den svenska tiden. Förvaltningsautonomin innebar också finansiell autonomi och senare även en egen myntenhet. Gränsen mellan väst och öst rubbades inte, trots att Ryssland nu regerade på bägge sidor om gränsen.

I dag står Finland och Sverige närmare varandra än någonsin sedan de var ett och samma rike. Sedan en kort tid tillbaka har den finländska östgränsen också en ny dimension. I och med att såväl Sverige som Finland numera är Natomedlemmar utgör den i dag också en gräns mellan Ryssland och Nato. Det bara förstärker dess betydelse. Från Rysslands sida sett är det inte längre bara Finland, eller en gång i tiden Sverige, som finns bakom gränsen utan en hel militärallians som representerar väst. Det vill säga samma värld som i princip alltid funnits bakom gränsen.

Dessutom är gränsen för tillfället mer stängd än den genom århundraden varit. På grund av den ryska statens försök till hybridpåverkan uppmuntrades och forslades asylsökande till den finska gränsen under hösten 2023 på ett sätt som tvingade Finland att stänga alla gränsövergångar. Gränsen har sedan dess varit stängd.

René Nybergs faktsäckade text med på sina håll snabba hopp hit och dit i historien kräver en del av läsaren. Med tanke på historiskt mindre bevärdade innehåller boken lyckligtvis kartor över rikenas utbredning under olika tidsperioder. Också en kronologisk lista över Sveriges regenter från 1523 till våra dagar och ätten Romanovs släktavla kommer väl till pass för snabbcheck längs läsandet. Information om de här sidorna kunde faktiskt ha getts genast i början av boken. De finns nämligen placerade i mitten av boken.

Tommy Westerlund

René Nyberg. *Mellan Sverige och Ryssland*. Förlaget, Helsingfors, 2024.

*I STORM FOR FRIHET –
OM DEN FØRSTE NORSKE FOLKEHØGSKOLEN*

«Ildsjelene fra «grundtvigskolen» på Hamar reformerte Norge i et politisk spenningsfelt mellom det liberale, sosialradikale og sosialdemokratiske, med lover og tankegods som staket ut kursen inn i vårt velferdssamfunn. Med andre ord: Sagatun folkehøgskole, som opprørske tankesmie og fødestue for norsk velferdspolitik, fikk grunnleggende betydning for utviklingen av samfunnet vi i dag lever i.»

Slik konkluderer forfatteren Jens Olai Jenssen i den grundige og veldokumenterte boka *I storm for frihet. Sagatun folkehøgskole – banebryter for folkestyre, feminisme og velferdspolitik*, om den første folkehøgskolen i Norge,

grunnlagt i 1864. Tittelen på boka er velvalt. Grunnleggarane, lærarane, familiane rundt og elevane stod i storm for fridom, for kunnskap og opplysning, stemmerett, kvinnefrigjering og sosial rettferd. I fleire tiår var Sagatun og Hamar eit radikalt norsk episenter mot pietismen og embetsmannsstaten.

Skolen var bygd på tankane til Nikolai Fredrik Severin Grundtvig (1783-1872). Jenssen har skrive om ei stolt historie, i seks delar med dekkande overskrifter: «To fortellinger» (om frie menneske, kulturell storstue og danning), «Historisk bakteppe», «Kontroversiell folkeopplysning», «Tid for frigjøring», «Inn i nyere tid» og til slutt eit tillegg om dei rundt 40 folkehøgskolane som kom i Norge mellom 1864 og 1900 og arven inn i norsk skole, kristenliv og politikk.

I dag ser vi nok mest på folkehøgskolen som eit tilbod til ungdom som vil finne seg sjølve, mellom vidaregåande skole og «resten av livet». Men folkehøgskolen er meir enn det. Den er eit av dei få danske/nordiske bidraga til pedagogikken i verda. Heilt frå grunnleggingstida var skolane «et samlingssted for radikale krefter innen kultur, åndsliv og politikk.»

Herman Anker (1839-1896) brukte heile foreldrearven på å kjøpe tomte i Hamar, bygge og drive Sagatun. Saman med Olaus Arvesen (1830-1917) leia han all undervisninga. Konene til begge, Mix Anker og Sophie Arvesen, var aktivt med. Etter ti år hadde 700 elevar, mest gutar og unge menn mellom 17 og 30 år frå heile Sør-Norge, gått på Sagatun. Mange av dei reiste fulle av inspirasjon tilbake til bygdene sine og danna nye skolar, frilynte ungdomslag, arbeidarsamfunn, aviser, og/eller gjekk aktivt inn i lokalpolitikken. Fleire drog vidare til Askov i Sønderjylland, som spelte ei like viktig rolle for folkehøgskole og demokratibygging i heile Norden som Sagatun gjorde i Norge.

Anker og Arvesen drog saman til det store nordiske kyrkjemøtet i Lund i 1859, og blei invitert vidare til København. Dei var i hageselskap heime hos Grundtvig, der den seinare Askov-rektoren, da student Ludvig Schrøder, helsa frå dansk ungdom og Olaus Arvesen frå dei norske og nordiske. Det var der dei to unge idealistane blei inspirerte til å lage ein «skole for livet» til «gavn for folket», som Herman Anker seinare oppsummerte formålet. To år seinare var Herman Anker igjen i København. Da møtte han Marie (Mix) Boysen, dotter av den nære Grundtvig-medarbiedaren Frits Boysen og den svært Grundtvig-kritiske Eline Boysen. Herman og Marie gifta seg i 1863, og alt hausten 1864 opna Sagatun i Hamar, byen der både Grundtvig og Randi Solem hadde håpa på å etablere folkehøgskole i 1838.

Det gjekk bra med Sagatun lenge, men Ankers foreldrearv blei brukt opp. Han måtte trekke seg ut, også fordi han etter kvart syntest at Olaus Arvesen og andre blei for radikale. Skolen blei nedlagt i 1892.

Jens Olai Jenssen har tidlegare skrive biografi om Johan Castberg (1862-1926), ein av dei mest radikale og framtidsretta politikarane i norsk historie, og er medforfattar av ein biografi om Katti Anker Møller (1868-1945). Katti Anker Møller var dotter av folkehøgskole-grunnleggar Herman Anker og Marie Elisabeth («Mix») Boysen. Castberg og Anker Møller var hovudarkitektane bak «De Castbergske barnelover» i 1915, norske lover som førte til likestilling mellom barn født i og utanfor ekteskap. Andre nordiske land kom etter, Sverige så seint som i 1967.

Katti Anker var født på folkehøgskolen. Johan Castberg var fast gjest på alt som skjedde der av «fritenker-uker» kvar sommar og i dei fleste andre folkemøte frå han var 19 år gamal. Han gifta seg med Karen Anker, søster av Katti.

Det er eit enormt kjeldemateriale Jenssen ausar av. Han viser til bøker og artiklar om folkehøgskolen, grundtvigianismen, norsk og nordisk politisk historie og lokalhistorie, avisoppslag og møtereferat. Ikkje minst har han brukt dei store brevsamlingane etter Herman Anker, Johan Castberg, Bjørnstjerne Bjørnson, dagbøker etter folkehøgskoleelevar og fleire i Anker-familien, og som ei særleg gullgrube: I alt rundt 700 brev mellom særleg mor Mix Anker og dotter Katti Anker.

Dei årlege fritenkar-vekene i august samla store folkemengder for å høyre den tids beste talarar. Det var talarar frå både Norge, Sverige, Danmark – og til og med ein finsk talar som i begeistring for dyrking av folkemålet heldt heile talen på finsk. Bjørnstjerne Bjørnson var der, den seinare statsministeren Johan Sverdrup, Camilla Collett, Aasta Hansteen, Marie Wexelsen, dei liberale leiarane Sofus Høgsbro (Danmark) og Sven Hedlund (Sverige), Viggo Ullmann, Johan Castberg, Marie Wexelsen, Eilert Sundt og mange andre talte.

Og kritikken frå pietistane i indremisjonen blei stadig hardare, - mot den lyse kristendomsforståinga og mot folkehøgskolens arbeid for å fornye utdanninga og skape eit folkestyre. Det var Sagatun, og seinare Viggo Ullmanns folkehøgskolar i Agder og Telemark, som blei møtt med den hardaste motstanden.

Jens Olai Jenssen skriv tydelegare fram kvinnene i Anker-familien og andre kvinner, som Aasta Hansteen, i folkehøgskolehistoria og historia om framveksten av det norske folkestyret enn dei fleste har gjort før han. Han har solid kjeldemateriale for dette. Han viser også dei lange linjene med inspirasjon, kunnskap, kontaktnett og planmessig arbeid gjennom tiår frå Grundtvigs idear, utviklinga i folkehøgskolen og fram mot gjennomslag i norsk skolepolitikk og demokrati.

Det er også interessant å sjå Jens Olai Jenssens sakprosa-bok i samband med to finlandssvenske biografiske romanar, der folkehøgskolens rolle som ein heilt sentral nasjonsbygger kjem fram. I 2010 kom Märta Tikkanens *Emma & Uno – visst var det kärlek* om Tikkanens morfar Uno Stadius, og i enda større grad mormor Emma, som var gift med denne andre rektoren på Finns folkhøgskola i Esbo og seinare første rektor på Brunnsviks folkhøgskola ved Ludvika. Ulla-Lena Lundbergs *Lyser och lågar* (2022) er ein roman, der hennes oldeforeldre Olga og Robert Rostedt og deira tid som første styrarpar på Finns folkhøgskola tidleg på 1890-talet er den sentrale delen av boka. På Åland var Ålands Folkhøgskola (grunnlagt i 1895) den naturlege møtestaden da Ålandsrörelsen blei stifta i 1917.

Også i heimlandet Danmark er Grundtvig stadig aktuell, seinast med ein fjernsynsdokumentarserie på Danmarks Radio.

I 1901 avduka Bjørnstjerne Bjørnson bauta over Mix og Herman Anker, i eit folkehav utanfor Sagatun. Seinare kom det også ein skulptur med kvinnesakspioneren Katti Anker Møller, som hadde folkehøgskolen og miljøet der i barndom og formative ungdomsår.

Historias lys skin framleis over Sagatun. I år er det stort 160 års-jubileum, og folkehøgskolen har fått ein bauta i ord: Jens Olai Jenssen har skrivi ei imponerende bok, med god hjelp av bilderredaktør Magnus Solna Jacobsen.

Jan Kløvstad

Jens Olai Jenssen, *I storm for frihet. Sagatun folkehøgskole – banebryter for folkestyre, feminisme og velferdspolitik*. Novus forlag, Oslo 2024

FRAMGÅNGSSAGAN BLÅVITT

Jag minns när jag var barn, bosatt i Bromma, och jag och en kamrat brukade gå till Konsumaffären på Alviksvägen. Affären hade en fris över dörren och butiksönsterna, och var välfylld med ett sortiment med en majoritet av blåvitt förpackade varor. Intrycket var ordning och reda med nogsamt staplade paket, minimalistisk design och frånvaro av alternativa varumärken. Lockbetet för besöket var melonglasen som i fyrkantig blåvitt förpackning kostade två kronor. Paketet kunde man dela på och i kassan få varsin sked.

Nu är butiken borta och lokalen huserar numera en restaurang. Och jag har flyttat in till stan med en närbutik Coop runt hörnet i stället.

Detta är ett utsnitt som kunde varit hämtat från boken om *Det förlorade paradiset – berättelsen om Konsums uppgång och fall*, författad av Sara Kristoffersson, professor i designhistoria vid Konstfack, författare och skribent.

Hon berättar på ett intresseväckande sätt om Kooperativa förbundet, KF, och Konsum, väl insatt i ett sammanhang i historien och den rådande samhällsutvecklingen. Själv hade jag gärna sett fler bilder, det torde finnas ett flertal från den här tiden. Stilen på omslaget är lätt att känna igen och väcker säkert hos många en nostalgisk känsla.

Kooperativa förbundets historia startade 1899. Då samlades en grupp män på restaurang Runan i Stockholm, ett fyrtiotal ombud för kooperativa förbund från hela Sverige. Där bildades Kooperativa förbundet, KF. Målet var ett ekonomiskt system med syftet en "lyckligare mänsklighet".

Det var starten på en klassisk framgångssaga, enligt Sara Kristoffersson. Ambitionen var att erbjuda befolkningen bättre och billigare mat för att komma åt fattigdomen och därefter förbättra hälsa och hygien. Butiker skulle ägas och styras av medlemmarna. Syftet var att uppfostra till att konsumera rationellt och kontrollerat, med början i skolan, och med en fortsättning för vuxna med folkbildning och konsumentupplysning. Grundprincipen var "en medlem, en röst", och det skulle borga för engagemang och delaktighet. Konsumbutikerna spreds ut över landet och snart skulle alla känna igen dem. Vid 1930-talets slut fanns över 4000 butiker.

KF verkade i en tid då folkhemmet och funktionalismen utvecklades, och samverkade med den politiska ledningen i landet. Då socialdemokratien dominerade den politiska spelplanen var KF störst i dagligvaruhandeln.

Symbolistiskt för tiden bosatte sig den socialdemokratiska statsministern i ett funktionalistiskt radhus i Ålsten. Ungefär samtidigt flyttade KF:s ledare Albin Johansson in i en villa i närliggande kvarter.

Förhållandet mellan KF och reklam är inte okomplicerat, poängterar Sara Kristoffersson. KF uppfattade sin reklam som saklig och anständig, väglädande för förnuftiga köp. Självbilden var att man inte sysslade med manipulation. Kvinnor utnämndes till konsumentexperter då de rådde över hushållets inköp (maktposition) samtidigt som det kunde ses som att hålla dem på plats i hemmet.

På 1950-talet, med ny VD för KF gjorde man en satsning på stordrift och centralisering. Konsumbutiker ute i landet slog igen och upp växte istället Domus varuhus. Med annonsering i dagspressen spreds kännedomen om logon, den liggande kringlan/liggande åttan.

Sedermera köpte KF flertalet andra verksamheter, berättar Sara Kristoffersson. Man byggde till exempel landets största margarinfabrik. Därtill övertog man kvarnen Tre kronor. Man köpte gummifabrik, glödlampfabriken Luma, oljefabrik och Gustafsbergs porslinsfabrik, därefter pappersfabrik, konservfabrik och bryggeri. Verksamheten växte så det knakade för att så småningom bli Sveriges största industrikoncern. I fabriken producerades kaffe, knäckebröd, fiskkonserver, värmepannor, tvättmedel, charkuterier. Förbundet hade ett provkök där livsmedel och recept prövades, man gav ut *Vår kokbok* och lanserade matpyramiden som blev ett eget begrepp.

På KF:s förvärvade porslinsfabrik i Gustavsberg producerade man framgångsrikt sanitetsporslin. Vackra vardagstillbehör togs också fram, som Wilhelm Kåges serviser, exempelvis Praktika från 1933. Även efterföljaren Stig Lindberg tog fram föremål som stärkte KF:s varumärke.

Devisen var att man inte skulle uppmuntra till att handla vad som helst. Man skulle skilja på varor som var nödvändiga och funktionella visavi konsumtionsvaror som inte behövdes.

Vartefter publicerades Bas-Garderoben som kompletterade Bas-Maten. På 1970-talet fanns KF:s basgarderob i Domus, en bas-serie som var motsatsen till överflöd och lyx. Bas-maten hade som syfte att förbättra matvanor i befolkningen, bas-garderoben att klä den praktiskt. Den fanns i syntetmaterial för både kvinnor och män. På Bas-mat och Bas-kläder följde Bas-möbler, då på 1960- och 1970-talen mat och kläder fick sällskap av möbler. 56 Domus varuhus byggdes med inriktning möbler och inredning.

På 1970-talet hade KF alltså en omfattande verksamhet med kvartersbutiker, stora köpcentrum och fabriker.

1979 salufördes Blåvitt produktserie, med bara varubeteckning "Havregryn", "Kaffe", "Kaviar". Blåvitt utformade förpackningar, befriade från reklam. Tre fjärdedelar av befolkningen kände igen produkterna, enligt en Sifo-undersökning.

Runt KF cirkulerade en del andra kooperativ. Folkhemsgenerationen kom att leva omgärdade av kooperativ, handla på Konsum, bo i HSB, försäkra i Folksam, resa med Reso.

Tidens ström kom ikapp KF och Konsum, beskriver Sara Kristoffersson. Folkhemmets relevans hade sjunkit i takt med samhällsutvecklingen. Konkurrenten från ICA med flera butikskedjor blev för stor. På 1980-talet börjar KF åka utförsbacke, framgångshistorien var på upphällningen. Butikskedjan som bytt namn från Konsum till Coop är bara en liten del av det som fanns.

Nostalgiska kan nog många bli över att Blåvitt inte längre finns på butikshyllorna. Jag hade gärna gått med min dotter till Konsum på Alviksvägen och köpt ett paket melonglass att dela på. Ett stråk av en svunnen tidsanda.

Lena Wiklund

Sara Kristoffersson. *Det förlorade paradiset – berättelsen om Konsums uppgång och fall*. Volante, Stockholm 2024.

Medarbetare Bokessä och Kring böcker och människor:

Lars-Åke Engblom, Prof. em, Göteborg

Jan Kløvstad, Sekr. LF avd. i Norge, Arendal

Erik Noreen, Docent, Lunds universitet

Tommy Westerlund, Journalist, Ekenäs

Lena Wiklund, NT Huvudredaktör, Stockholm

Register över författare omnämnda i Nordisk Tidskrifts översikter om Litteraturen i Norden 2024

Utarbetat av fil.kand Louise Hertzberg

Adolphsen Peter 151	Haagensen, Nils-Øivind 193
Aidt Naja Marie 149, 150	Haahtela, Joel 160
Alonzo, Ali 198	Hagen, Christina 144, 144, 145, 148
Andreassen, Kyrre 187	Hakkarainen, Anna Kaari 157, 159
Antsaló, Veera 164	Hansson, Ulrika 173
Arnkil Antti 162	Hansson Cecilia 197
Arvola, Ingeborg 190	Harnesk, Tina 200
Atlason, Almar Stein 182	Harstad, Johan 185, 186
Baldursdóttir, Kristín Marja 177	Haugane, Karin, 193
Balle Solvej 143	Haugland, Tormod 189
Berglund, Mikael 201	Heivoll, Gaute 192
Bjørangers, Terje 194	Helgason, Hallgrímur 183
Blatt, Thomas Marco 194	Hesselholdt Christina 151
Bodin, Maria 198	Hessérus, Madeleine 141, 199
Boberg Thomas 149	Horst, Jørn Lier 194
Borchert Anne Mari	Hurskainen, Antti 161
Damhaug, Torkil 190, 191	Hyvärinen, Lassi 141, 163
Dixen Maria 152	Indriðason, Arnaldur 177, 178, 183
Eggen, Jo 193	Ismaïl, Agri 198
Jonas Eika 146	Ívarsson, Steindór 182
Eikemo, Mari 189, 190	Jaakko, Yli- Juonikas 162
Elstelä, Joel 158	Jónasson, Ragnar 182
Engberg, Martin 201	Järvikallas, Marko 161
Fellman, Rosanna 169	Karlsson, Caria, 175, 176
Fretheim, Eva 194	Karlsson, Elise 199
Gjessing Signe 147, 148	Karlsson, Sven Olov 202
Grundvall, Maria 173	Karlsvik, Mette 191
Gröndahl, Isak 198	Kekkonen, Helmi 159
Guldager Katrine Marie 148	Kinnunen, Tommi 161
Guðmarsdóttir, Birgitta Björg 179	Kitti, Henni 159
Gråbøl Fine 146, 147	Kjærstad, Jan 188, 189
Grønfeldt Vibeke 150, 151	Kjørsvik, Joakim , 194
Gårdfeldt, Linus 198	Knausgård, Karl Ove 187

- Kolmonen, Anu 159
 Kytömäki, Anni 141, 157, 158
 Labbas Elin, Anna 201
 Laestadius, Ann-Helén 200
 Lagerlöf, Ulrika 201
 Langvad Maja Lee 149
 Larsson, Johanna 198
 Lehtikainen, Tiina 164
 Lothe, Ingvild 194
 Luoma-aho, V.S 164
 Lygre, Arne 192
 Madsen Svend Åge 151
 Malila, Mikko 159
 Máni, Stefán 181
 Melander, Tommi 161
 Minervudóttir, Guðrún Eva 180
 Nathan Sebastian 143, 144, 145, 148
 Nedrejord, Kathrine 188
 Nesbø, Jo 194
 Nilsson, Åsa 197
 Norlin, David 199
 Nummi, Markus 156, 157
 Ohlsson, Bengt 197
 Ólafsson, Tómas Ævar 141, 179
 Ólafsson, Bragi 180
 Ómarsdóttir, Kristin 183
 Philip, Teir 167
 Pietarinen, Tuukka 163
 Pääskynen, Markku 160
 Raivos, Herman 161
 Rajs, Hanna 198
 Rasmussen Bjørn 150
 Renberg, Tore 192
 Ridzén, Lisa 201
 Saisio, Pirkko 153, 155
 Salmela, Aki 163
 Salmenniemi, Harry 160
 Salminen, Antti 161
 Samuelsson, Tony 195, 202
 Sandelin, Petter 171
 Sarkola, Milja 175
 Sarsour, Amer 199
 Sigurðardóttir, Yrsa 199, 181, 182
 Sigurðarsson, Bragi Páll 182
 Sjögren, Lennart 197
 Snorradóttir, Eva Rún 179
 Statovci, Pajtim 155, 156
 Stefánsson, Jón Kalman 183, 184
 Storholmen, Ingrid 192
 Strandberg, Ingela 197
 Sund, Lars 166
 Sundstøl, Vidar 192
 Susiluoto, Salla 163
 Sörlin, Sverker 139
 Teie, Marianne 192
 Þórdís, Þúfa 180
 Þormóðsson, Úlfar 178
 Tiller, Carl Frode 186, 187
 Timander, Mattias 201
 Toivio, Miia 164
 Tompuri, Janne 164
 Tölli, Elsa 163
 Unge, Mirja 201
 Vartiainen, Jere 163
 Viinamäki, Elina 163
 Willumsen Dorrit 150, 151
 Välipakka, Tuija 163
 Wiinblad Christel 145, 148
 Zeuthen Nikolaj 148
 Åhman, Annika 172
 Åkerberg, Nike 198
 Ægisdóttir, Eva Björg 182
 Öijer, Bruno K 197
 Øyehaug, Gunnhild 188
 ./.

SAMMANFATTNING

Nordisk Tidskrift 2/25 är det sedvanliga temanumret Litteraturen i Norden det gångna året. Temat inleds med en betraktelse om litterär klimatsorg av NT:s redaktör i Danmark Henrik Wivel. Lars Bukdahl redogör för den danska bokutgivningen under 2024. Vesa Rantama skriver under rubriken ”Den finskspråkiga litteraturen är inte en ö (även om man i böckerna befinner sig på en ö)”. Tomi Riitamaa berättar om finlandssvensk litteratur med utgångspunkt i överskriften ”Centrum och periferi i förvandling?”. Det isländska bokåret 2024 sammanfattas av Rósa María Hjörvar med titeln ”Rosor växer inte i mossor”. NT:s norske redaktör Hans H. Skeis beskriver bokåret i Norge 2024. Therese Erikssons analys om litteraturen i Sverige 2024 avslutar temat.

I finalen av NT:s serie om epokgörande Nordiska Designer har turen kommit till Norge. Karianne Bjellås Gilje porträtterar Grete Prytz Kittelsen.

Ytterligare bidrag på artikelsidan är Marianne Krogh Andersens som skriver om Grönlands nya flygplats och vad den kan betyda för turism, industri och infrastruktur. Hannes H. Gissurarson bidrar med texten ”Från Kalmarunionen till Nato”.

I NT temanummer om Litteraturen i Norden finns den stående intervjun med Nordiska rådets litteraturpristagare. Här är det Jan H. Landro som samtalat med prismottagaren 2024 Niels Fredrik Dahl.

I *För egen räkning* presenteras det första inlägget av två i varandra påföljande nummer om Helsingforsavtalets översyn och det nordiska samarbetet. Inpasset i detta nummer görs med *politikernas blick inifrån* systemet av Jan-Erik Enestam och Bertel Haarder. Det andra inlägget kommer i NT 3/25 och tar avstamp i *forskarens blick utifrån*.

Johan Strang fortsätter i numret sin *Krönika om nordiskt samarbete*.

Bokessän är skriven av Lars-Åke Engblom och beskriver en nyanserad bild av Sverige-Norge under kriget.

Under avdelningen *Kring böcker och människor* finns fyra bidrag. Erik Noreen har fördjupat sig i boken *Hans Dahlgren - i fem statsministrars tjänst*. Tommy Westerlunds recension har rubriken ”Finland – Västs ständiga utpost mot Öst”. Jan Kløvstad berättar om Sagatun folkehøgskole. Sist i avdelningen återfinns NT Huvudredaktör Lena Wiklunds omskrivning av *Det förlorade paradiset – berättelsen om Konsums uppgång och fall*.

Sist i numret återfinns registret över författare omnämnda i översikterna i på temat Litteraturen i Norden 2024.

LW

TIIVISTELMÄ

Nordisk Tidskrift 2/25 on perinteinen pohjoismaisen kirjallisuuden teemanumero. Numeron aloittaa NT:n Tanskan toimittajan Henrik Wivelin pohdinta kirjallisesta ilmastosurusta. Lars Bukdahl puolestaan esittelee tanskalaista kirjallisuutta vuodelta 2024. Vesa Rantaman teksti on otsikoitu ”Suomenkielinen kirjallisuus ei ole saari (vaikka kirjoissa ollaan saarella)”. Tomi Riitamaa kertoo suomenruotsalaisesta kirjallisuudesta lähtökohtanaan kysymys ”Keskus ja periferia muutoksessa”. Islantilaisen kirjavuoden yhteenvedon kirjoittaa Rósa María Hjörvar, hänen otsikkonsa on ”Ruusut eivät kasva sammaleessa”. NT:n Norjan toimittaja Hans H. Skeis luonnehtii vuoden 2024 kirjallisuutta Norjassa ja Therese Erikssonin analyysi ruotsalaisesta kirjavuodesta 2024 päättää teeman.

Viimeisessä osassa NT:n sarjassa keskeisistä pohjoismaisista suunnittelijoista vuorossa on Norja. Karianne Bjellås Gilje kirjoittaa Grete Prytz Kittelsenistä.

Muita tekstejä artikkeliosastolla ovat Marianne Krogh Andersenin teksti Grönlannin uudesta lentokentästä - mitä se merkitsee turismille, teollisuudelle ja infrastruktuurille -, sekä Hannes H Gissurarsonin teksti ”Kalmarin unionista Natoon”.

NT:n teemanumerossa pohjoismaisesta kirjallisuudessa julkaistaan myös aina Pohjoismaisen neuvoston kirjallisuuspalkinnonsaajan haastattelu, Tällä kertaa Jan H. Landro keskustelee vuoden 2024 palkinnonsaajan Nels Fredrik Dahlin kanssa.

Osastossa I för egen räkning (Omaan laskuun) esitellään ensimmäinen kahdesta tekstistä, jotka julkaistaan perättäisissä numeroissa: Helsingin sopimuksen uudistamisesta ja Pohjoismaisesta yhteistyöstä. Tämän numeron puheenvuoron lähtökohta on *poliitikon näkökulma järjestelmän sisäpuolelta*, ja sen ovat kirjoittaneet Jan-Erik Enestam ja Bertel Haarder. Toinen puheenvuoro julkaistaan NT:n 2025 kolmannessa numerossa ja sen lähtökohta on *tutkijan näkökulma ulkopuolelta*. Johan Strang jatkaa tässä numerossa kolumniaan *Krönika om nordiskt samarbete*, Kertomuksia pohjoismaisesta yhteistyöstä.

Kirjaesseen on tällä kertaa kirjoittanut Lars-Åke Engblom ja se kuvaa vivahteikkaasti Ruotsin ja Norjan suhteita sodan aikana.

Osasto *Kring Böcker och människor* (Kirjoista ja ihmisistä) koostuu neljästä tekstistä. Erik Noreen on syventynyt kirjaan *Hans Dahlgren - i fem statsministrars tjänst*. Tommy Westerlundin kirja-arvio on otsikoitu ”Suomi - lännen ainainen etuvartio itään”. Jan Kløvsstad puolestaan kertoo Sagatunin kansankorkeakoulusta. Viimeisenä osastossa NT:n päätoimittaja Lena Wiklund kirjoittaa kirjasta *Det förlorade paradiset – berättelsen om Konsums uppgång och fall*.

Numeron lopussa on rekisteri vuoden 2024 kirjakatsauksissa mainituista kirjailijoista.

LW

Suomennos: Peter Mickwitz

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri är en av Nordens äldsta kulturtidskrifter. Den utges sedan 1878 av Letterstedtska föreningen, sedan 1925 i ny serie i samarbete med Föreningen Norden. Nordisk Tidskrift vill framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt berör de nordiska ländernas gemenskap och samarbete. I tidskriften publiceras översikter, artiklar, intervjuer, bokessäer, recensioner, krönikor och under vinjetten För egen räkning personligt hållna bidrag om nordiskt samarbete. I varje årgång återfinns ett temanummer *Politik i Norden* samt *Litteraturen i Norden* det gångna året. Tidskriften har en samnordisk redaktion och språken i artiklarna är danska, norska och svenska. Artiklar på finska och isländska översätts till något av de skandinaviska språken. Tidskriften sprids i hela Norden i en tryckt upplaga samt på nätet.

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år. Prenumerationspriset inom Norden för 2025 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr. Prenumeration för 2025 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 40 91 95-5, Nordisk Tidskrift. För medlemmar av föreningarna Norden gäller, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris. Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Vasagatan 28, 111 20 Stockholm. Tel +46-(0)8-50611300. Äldre årgångar kan rekvireras från redaktionen.

Letterstedtska föreningen är en förening för nordiskt samarbete i samtiden grundad 1875. Ändamålet är att befrämja samarbetet mellan de fem nordiska länderna inom vetenskap, konst och industri. Föreningen har nationella avdelningar i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige. Uppgiften är att dela ut anslag till nordiska ändamål, arrangerar nordiska seminarier, utdela en nordisk förtjänstmedalj och ett översättarpris samt ge ut Nordisk Tidskrift.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Nordisk Tidskrifts redaktion:

Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Besöksadress c/o Föreningen Norden, Vasagatan 28, Stockholm
Tel +46-(0)8-654 75 70. Telefontid fredagar 10-12. E-post: info@letterstedtska.org
Redaktionssekreterare: Fil. kand. Louise Hertzberg
Tel. +46(0)73-327 69 90. E-post: louise.hertzberg@letterstedtska.org

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Lena Wiklund, Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Tel. +46-(0)70-405 00 31. E-post: lena.wiklund@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Egekaersvej 19, DK-3220 Tisvildeleje
Tel. +45-20 21 24 66. E-post: henrikwivel@yahoo.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Grankullavägen 13 B26, FI-02700 Grankulla
Tel. +358-(0)50 552 1151. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Hallgerðargata 7, IS-105 Reykjavík
Tel. +354-854 21 70. E-post: sngola@simnet.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo
Tel. +47-97 51 84 15. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no